



33-й рік.

"Згадайте, брати́ч мого..
"Бо бо́дай те лихо не верталось!"

П. Шевченко, "В Казелоті".

"Та читайте
од слово до слова,
не ликайте ані тітля,
ніже тії коши,
все розберіть..."

П. Шевченка, "Т мертвим, і живим, і неа-
родженим землякам моим в Україні і не
Україні моє дружнє посланіє".

Посвята моїй матері та вуйкам і правнучкам її, щоб нащадки зберігали пам'яті про бабцю, яка переносила в душі свій отек лише народне.

Посвята.

Україна стогнала останні роки під невимовною лесею жаляри та голоду, не тільки заради чала з-під тих бичів страшних ще й досі; а які обеліди полишили нам з того погляду наші письменники? Чи подав хог один недабарвлений драматично картини народнього горя? Чи спустився до перла мушкетерського бігування, розслідув його причини, зостановився над питанням, як покласти перешкоди таким роздираючим душу явищам".

П. Грабовський, "Що до свідомості української".

"В які слова людські їх влість?"
"Ні, слів людських для них нема..."
О. Флесь.

Моден лексикон української мови не має слів, щоб розповісти про розгал народу, про страшене лихоліття 33-го року... Хай ще ці сурині стогоди про невимовне українське горе будуть питанням-жалобою на незлічені могили без пори вмерлих безвільних людей...

Без ліку тих могила, та й вони не змогли прийняти всіх у свої холодні обійми... Глухі дороси, тьмяні гаї, безлюдні чагарники, — лише втер протвистити жалобу по тих, хто там прощався з життям.

Коліште терня стелило їх стезику життяву, і лише крадькома, десь на узбочині, між колючками, полого-ливо зоріли білі-рожеві квіточки-надії і мамцли їх до куща днів. Облудливі білі-рожеві цяточки-надії не надавали їм сили боротися з неймовірними стражданнями, що так нагло насувалися хоррою змарюю

На сага Невеселі, на Хлібородів - тударів.
Танули сили, зникали надії а ви ще трималися на ногах,
вдивлялись в тьманій холодний порок, в безнадії чекали
рятувця. Знедолений, знекровлений, обрамлений злурою
тяжкою працею, зрадливо мрія-букалія завчасно привела
вас до братніх могил. Заростуть травом запалі могил-
ли і зітретися з пам'яті людські імена тударів - хлібо-
родів...

Я піднімаю тернове віття з пороку забуття, облілю
його цілющою водою спогадів живих, і сплету з нього
Колосий вінець, зв'язу радочками-згадками твої суми
ті дні... і убичаю смарботки коло твій, хто так зав-
часно кинув білий світ і знайшов спокій у братній
могилі.

В ті чорні дні всенародного горя, сулимим свід-
ком якого я був, весь час супроводжували мене щирі
сими і точки свого народу, співці-поети, які в найсу-
міші часи царських сваволі і народного лиха не чу-
рались свого знедоленого народу, були разом з ним,
мечли його болями і кривдами, вони ділили з ним
і радість, що так раділо тупалось йому на шляху.

Ці вірні сими свого народу допомагали мені
знаходити слова, щоб висловити хог частоту того
горя, що так нагло стало на людях.

Шана вам співці народу, низький уклін!

І. Самоттою „Вороги народу“

303

Явобій з сажими собою.

Розділиш соди на чотири броди,
Розбігнешь дороги за кутіи гори...
(З народної племі).

Шляхи-дороги... Скільки їх сходило, скільки їх зійде-
но, а скільки тих згадок, пов'язаних з ними...
Та не ті шляхи-дороги, що розбігаються за крабмеда
до незнамих людських осел, до незнайомих країн; не ті
звисті стеземки короткі, які до боли в душі знайоми
це з дитинства, з малих дитячих літ ^{зади} тебе до рідних
нів, до луків широкіх, до гаїв та дібров зелених; не ті
широкі бати шляхи, якими пройшли цілі людські покоління...
Не ті шляхи-дороги похилили моє думи-згадки, ^{не вони}
тіли в мореві спогадів, сверлом вразились у пам'ятний
позок у ці дові: безомні ноги в холодних стінах кам'я-
ниці одиночій... Ті шляхи не виміряти мильями, придорож-
німи-Кримириями з похолою водою... Відшляються вони
роками, завчасно похилили сірочами, мереживом змар-
шок на чолі.

... Шляхи-дороги прбиденого життя, виривали з незна-
них глибин, де заховані камені. Вони з'являлись то
окрепими згадками-блмекавками, то маревом-тмьями,
то клубочилец в якогусь хаотичному сплетінні. Імді
з пороку давкошинуло і забутого, виривали цілі уривки,
випірлі камені, позначені зустрічальні, освітлені світлом
спогадів. Ці окружники спогадів були до того чіткі, що при-
гадувались до найменших дрібниць і не лише місце і
люди, а навіть тмь дерев, окремі білечокі хмаринки на
голубій блакиті неба; вичувався подив світу з падощо-
ли скошеного сіна чи свіжої ріалі в полі; вичували
живіх істот людських, ведеш супречки, чуби уривки люд-
ког мови.

мов предитери перед бам, ротом..."
Лесь Жураків, "Полічка" (думки ерештанта).

Душливі газворонням пугають в голові, мав пугав-
мав все істоту і лови себе на стужалій дулі:
"Ні, це не ти, це хтось сторонній? Сидить отут у
тісній каміниці, а тебе ніколи й не було на світі..."
Зостає якесь роздвоєння з самим собою, а хтось третій
чужий, ворожий тобі, стоїть поруч і зліско приземлює
душу: ти ворог свого народу, тебе чекає сувора кара;
Твій другий, за кого ти себе врани, там, на валі,
серед річки, поміже своїми, він там разом з друзями;
Твій другий з народом, з його радощами і болями, з
його сподіваннями, а ти зроби свій народ..."

А ось уже і голос слідчого товариша Качана чути:
"Розкрий усі потаємні свої злочини, вороже зловби,
і може, це допоможе зменшити тобі кару. Викри
уся свого співлики, - однодумців зловби гуроту
народу. Викри всі хитро сплетені зв'язки, оті
всі трийки, дев'ятки..."

Нам усе вже відомо і ми лише хочемо, щоб ти
визнав і угодив свою публіку перед народом і
державою".

А той другий, роздвоєний свот:

Нічого цього немає. Мої однокласні - це весь народ. Моя
злова, мій злочин - це любов свого народу, це бій,
це зойк за його кривду. Мої співлики, - це всі ти,
які йшли і будуть іти з народом..."

А зрадливі вуста лясно велькочуть:

"Нічого не знаю, ні з ким не змовлявся..."

І знову отой роздвоєний, зліско:

"Страшноложе! Скажи прямо, що ти знаєш усі
кривди, усі боля, все неправду про те, що діється
навколо. Скажи, що цілі душли і всі ті, кого ти
знаєш, що всі вони оті однодумці і тут і там на валі..."

І там, десь на самому дні, твої публічною
розпачливий голос:

"Кому ти будеш розповідати? Хто почує твої го-
лос? Нічого не пропустять ці товоти мури, ці
холодні риювати оті слідчого. Тебе зривлять зрад-
ники Терасови, ворогом нареду, зраджають, змицять
фізику і ти вийдеш в медутя."

Що це стужа? Губотьба за свої девотиння?
Ні, це голос дійсності, жетелыва дійсності. І голос

слідчого підтверджує цю думку:

"Ви думали, що вам дадут турбуну? Що ви в
пози народного героя-буря, героя-лученика будете ви-
голошувати такі промови і вас буде слухати весь світ.
Ворога змицують! Закритий суд, рішення трийки -
вам присуд. Це добре, якщо дарують вам життя..."

А десь з глибини душі:

"А навіщо те життя в медутті? Навщо так живуть
без тутья?" Замкнемо коло... Хочеться кричати на
весь голос:

"... дай життя, серцем життя

І людей любити,

А коли ні... то проклинають

І світ запалити!..."

Г. Шевченко, "Линають ді, линають ноги..."

А глузливий голос слідчого:

"Що ж, ми дали те час подумати, але це по-решит
Тільки тих, хто уперто заловчує, хто приховує те,
що інші вже розповіли".

Зв'язок. Теліна кіз. Дві постаті з пістоллями: одна
попереду, друга позаду. "Корний ворон..."

Дві, залки, варта, залки, двері, довел кривдари... І знову
камінний ліжок, і знову двобій на самоті з собою...

Ноги підкошуються, а зменшене тіло валять надалі
на карі. В скроні гугають тяжкі мототи, в голові
гуркіт млинського каміння, а навколо шумовиний
страшної грозові зливи...

На якусь мить усе зникло і лише глухе тупотіння та зв'язит завів'є у коридорі наводять жалюбиву дійсність.

Камідні стіни зкитяють, зсуваються, дують. Заскалене більшою молочною зямаючки під стелею, ще більше тьманіє. Кутієв Камідниці - обидвоє чорніють, пацалом дикіє зв'єрів, а грати на вузькому вконті жемло зубоскалать, перетворюються на чорне плетиво погорніших хрестів на стеролу звинтарі.

Немає сили ні підвестися, ні повернутися, замилієли тілом. Всі доди догити тьвоє слідчине, які чергують, допитують, а то і всі разом убивчим тупієтником і все те ж саме: розкази, покази, виказані хит, як, де, з ким... А злі вогники в очах і чивайкою штуркують в салу дупу.

Знесилений виснажений тіло, пригнупилась палить, відійшли кудись усі бакаванія. Завіть зовсім не реагують на розкладену їжу на столі слідчого (а він чамує ть час допиту так лядити їсти!). Білий хліб з маслом, ковбаса, шинка, консерви, запашні цигарки. Тяжело утримати голодний шлунок від спокую, але і це вже лимило, і на все зчухають з голодною людши дивились байдуже. Лише, коли від довгого неперушого сидіння перед столом слідчого без дозволу сходити до вбиральні, сеч, що зібралась за довгий час, тече в міжурі, розливатись по вельму тілі; тече в суглобах, голова туманіє, ієднється в очах... А зараз лежати, і ні про що не думати, ні про що не згадувати...

Нове скієлення замка, гуркіт дверей і владне!

"Пошли!"

"Жуда? чого? І знову, в котушій уще раз, черг під убивчим ступієтнім різним вигадок, глум над сумлієнням і катування душі.

На цей раз коротіє:
"Проти вас беззаперечні докази і опиратись нічого."
В мене висточає сил лише видушити:

"Я вам вірю. Ви маєте всі докази проти мене, всі ваші ретельно перевірені. Я лише одне прошу: зведіть мене віз-на-віз з тими людьми та їх доказами. Я нічого не буду казати тим людям, я лише гляну їм вліз!"

Алі я на все зливу обвинувачень не маю сили відкрити, не можу зібратися до купи розположаних думок: не лише про давні часи, а й про найблизчі дні. Паді, пади, час, сплутано в ялівійсь вузлуватій клябук. Я боюся, що божевільно і що в цю мить я зведен підписати все, що вони мені дадуть, лише б мені видратили з якогось шорку, скінутти тяжесе камінь, не зчєтрієтись з очима вогниєвлиц з під ривієт дрієв. До свідомості лише доходить глухе:

"Ми ще дали ялівійсь час подумати, але це вже вострми!"

Тяже камера-димова, але я вже не той.

Знесилений, розбитий, пригнчений тілом і душою, я відчуваю, дрязгую відчуваю, як якась незбуриєна сила роздирає мене навпіл; удару частини збурляє на нари а друпу відриває і кудяє в темний куток камідниці, б'є головою об тверді брудні стіни і вихляє лимом по камері.

Стіни камери повали розсуваються, відходять в ялівійсь шорок і зникають в темряві ноги. Я відчуваю, що стою на краю бездонного урвища а там чорна ієднотим крок і чавієли поглине тебе ненажерлива таша страшного моголо.

А ось, немов легесенький вітерець, відриває мене від тині частини, що мертвою колодою лежить на нариєт, підхвотлює і несе наопає стиршиним безкіддяи. На душі стає так тихо, так спокійно і солодко. А там деєт згапека чується голос матері, несмілий стів малонакоєт, давньо померлої, сестриєки.

Чорний шорок ноєт заступат зуетий туман.

Стов'яло прохолодою. Туман таме, а навколо зким
вдублиски світла, з'являються білі тині в нозі. А
оє з напівпрозорих рамкових туманів далекого
дичинетка, збиваються легесенькі волохаті хмарин-
ки - згадки...

Я вже не сплю, бо чую голос матері там десь
на дворі біля корови. В кітничку біля хати в манів
голове мала сестричка виводить пісеньку чи то
про Кота-вартути, чи про Змічка, якій побував у
милки і там цілком кравички перебили палички.
Сонце б'є мені в очі, але я не ветаю з лежачки -
я боюсь відкрити очі, бо знаю, що там з пів свілока
на мене пильнує з пів свіла довгий дріб старий
дідуган. Мати каже, що це святий Миколай Мокрий,
(Хоч як я не приглядався, а ніколи можу чого не бачити.)
Він, цей мокрий дідусь, завжди пильнує за малими
дітьми, щоб була не на коєли чого. Він усе бачить, бо
так і водить очима за тобою, лише на печі, під се-
лим печенем, можемо захопатися від нього. Я боюсь
заглянути пісного дня в глечик з молоком, відполити
ти від пирога, а вже в пісний день, а те чомує так
було багато в нашій хаті, то чі подумати не сміє про
скорошме: він усе бачить, він усе знає.

Поруч з святим Миколою, білизне до покуття,
Отак просто на хмарах сидів другий старий
святий з довгою сиватою бородою. Однією рукою
він сварилися на дітей щоб не пестували а в другій
тримав чималенький круглий "камінець", який завжди
погрожував нам дітям за неї менші пестощі. Мала
часто нагадувала на "малі": "Не пестуйте, ані бідні
камінем битиме!" Мама чі сама побоювалася цього
св'ятого з камінцем, бо коли молилася "оченаш, же
і си", то завжди дивилася на нього, а в св'яте запалю-
вала перед ним лампичку і довго, як мола час,
перепрошувала чого і все когось просила в нього.

307
За цим образом зберігалася і граматка, що які було ви-
сано всіх померлих з нашої рідні, а фелто навіть з чу-
мек.

Голос сестри пів вкном чути було все голосніше.
Вона вже наварилася на якусь пустотливу ляльку
і шукала фатру різну до неї. Я не можу більше
власнати пів рідної, і вразькоше, з заплоченими очима,
зсуююся з пелючки. Якій нещобрна сила примушує
мене глянути на старий дідуганів пів свілоком. То-
вали півкоше голову, але очі дупиняються на бачькому
Сивошмичеві Юрій Тобуконоє. Я завжди кшував чим
молотком на Сивошу бачькому коні, якій так сміливо
кшівляється стисом у зудату пащеку стурашного ла-
патою злія. Особливо я захоплювався сивошмичем з
вигнутою шийо, з розпученими хвостом. Він стояв
дубиди, а очі палали вогнем. В цю мить я згадав, що
там десь пів дубльотою грушою, на зеленалу шпурині,
мочуть мій не менше бачький кінь - найдрітше сьдичи-
нина - борош з городу, яку я слізко видлячив у мали.
Прозорогом кшував я до дверей, забувши про великі стур-
ашмичі.

Мій кінь, веледіши мене, радше заїржав, а сісти
на нього верхи не дається: він то кшиче, то стане дуб-
ки, а то так басує моїми босими ногами, що і підету-
нитися страшно. Одні на дубчі і я вже на коні, кінь
зверетинився, зшкшувая, став гонити, кшичув і кілька ра-
зів, а потім разом зі лною майнув на вулицю.

- А молодика випити! - це мати до мене гонити на ву-
лиці, але за лною тільки вітер-буревій та хвост
тилоки простягає.

З інших дворів уже виїздило кілька зшитяшків і
скоро вся вулиця заметушилася, заїржала різноголосими
дичинками голосами. З пів плотів, через тині з веселим
гавкотом вибігали пси найрізноманітної маси: чі в пів
всіх їх вчала радість зустрічі з нашіми малюками. Тут

... том вь нам
Платит за сонце не паванні! —

Л. Шевченко, "Кавказ".

Ой, платило! Платило сліпотам очей, лолотам в
суглодах, збляклим обличчям та тугим до болю...

Підставляю голову під струмі холодної води і
відчуваю як по величій тилі пробігають іскорки-жовтенькі;
вони пролітають усе тіло; відчуваю, що вливається ба-
дучорієсть, яєній дучка і самі ніби стани дучечим, ба-
дучорішим, сміливим. Холодний струмі зливає інерт-
ність, байдучорієсть до всего навколишнього і самого себе.
Кочеться жити, дучати, спречатись, баרותись.

Вбираючий не лише найбільш виграшна і багатша
жовтенька вазуля. Заготоване вікно, закрите від світла
ташкочом-зазолоним ("козирок"), тяжке затале повітря,
вогкий увільний плісний шрід, — це все кмітить дучи,
кмітить морально, приміжне морську гідність, убиває
фізично. Заготоване вікно вбиральні не має "козирка",
найчастіше вуринем чи з побитими шибками, до-
можелівієть пробитиє скоткові світла, дичити зов-
нішнім повітрям. Можна глянути на елугу неба,
відчутти простір. А саме головне, — підставляти го-
лову під холодний струмі води з під крана.

Це все бадучорієть нагадує, що там за зратами, за ви-
сокими шуралми вируч іше життя.

Вбираючий була своєрідною платовою сервом-
кою. В різних потаємних куточках, вухуплене тинь
куванці, метрилітня шпарка, шіліна в плитку;
шрід на стіні і шибках, дечі під раковинкою, — та
чимало знає тинь таївок везень. А найбільш
і надійніший зв'язок-мундичтук від цигарки та
"шички". Через них подавався якийсь знак чи
повідомлення з "воли", чи то місцеві новини, "стн-
судались" земляки чи знайоми. Мундичтук мали свої
познакки, як от: по-різному зігнути, погрозити,

309
зігнути, подрятати, покусати і т.п. Перед тим як зоз-
гарнути пакет, дича-дича затяжки і констухарія готова.
З мундичтука беремо зучавод цигарковий папір і
ручці кімла слів чи позначок.

Про таке листування я добував те в підвалі
"Тирподу". Мабуть, воно було дуже поширене, бо в Лукі, а
квеворкій везничі я застав його в досить удроконаленій
ферлі.

Були і інші форм зв'язку між камералами. Так,
в коридорі №7 СК (коридор з камералами дичочкалі в
стечкорпусі Лукіянівської везничі), виступували в стіти,
подавали знак особливим ходом чи некароком удар в
двері, іноді вигуками, хот це і караюсь, позбавленням
чергової пятавочинної прогучлямки в зворі везничі.
На салій оше прогучлянці везні загальний камер а
бувало, що випускали разом дві три камери разом, при
певній ситуації можна було перекинутим кількама
словами чи знаками на листах.

Ночався новий етап мого тюрельного життя.
Минали дні, тинькі, а мене неможу би і забути мот
слідчі, мот тинькі. Я мот змочу так-сяк відратимь
з дучкалі. На салоті (воно ще не перетворилося на
долювину), я мот пережрати, в який узме раз! — всі
поді до тинь страшної ночі. Я почав поволи огов-
тучатись з реселом везничі. Точались дові роздучи
самотом. Я спокійно викочував шобелний ресел везні:
підном, вбираючий, каламутне літєтло-чай, прогучлянка
3-5 хвилін, балайда, вечорній чай, переврє і...

безсоння.

Когось водили на допит, хтось повертався з допиту,
я це відчував по груканні дверей, тупотінні в коридорі.
Один раз я нітко почув дичі груканні дучки (самого
дучка було заарештовано раніше). На все це я реаграв
якось спокійно. Я все не тремтів від грукання дверей,
тупання в коридорі, від окрєліє зобієв. Мене не турбало

морозом за спиною він прокизливого ока в дупці
двох дверей.

В кам'яниці - одинокі я не був самотній. В
спогодах, думка я зустрічався з багатьма, людей
не живих і давно померлих. Знали я розмовляв,
сперегався, інші лагідно а то і гнівно. Деяким своїм
думкам уеліковав, заперечував, чивався. Так мина-
ли короткі грудневі і сігневські дні, так проходили
довгі зимові ночі.

Одного я чекав з нетерпінням, - короткі прогулянки
на узліссях Землі, обнесеної високим колючим
волонками протязаним плетивом зверств. Кілька кроків по
невеличкій колі, протоптаної невеличкими ногами
стелець. Я завжди проходив з піднятою головою. Я
дивився на небо, на інею обсіпане дерево; на повні
груди лобив зимове повітря, Якою ніяка сила не
могла стати на перешкоді щоб перекинутися від
за глухий частокіл, і дикнути волею на піднево-
леного. Іноді хмары розступалися і визирало сонце.
І сонце, і білий сміг, і заповищені інею високі де-
дерева зліцнювали сили, підвали явувся нібито в
цволу безмежній силі.

Часто з вітром доливав голім м'яса. Висока
зовнішня стіна "Тюрпіді" була в притуп до якогось
чи то садка чи еквера і звідти іноді чулися дитячі
голоси, сміх маляків і підлітків. Все це нагадувало
про чиний світ, про інше життя.

Коротка прогулянка закінчувалась і знову
чотири стіни кам'яниці. Чужа рука перебрала
поетичні, старомодні очі тільки осягнули всі куточки,
в мої відсутності, але це мене не обсадило.
Поволі стихувалися нерви, зменшилось гудіння в го-
лові, проявлялось мислення, згасла кальцинація.

Вечорі я знову довгі ночі роздумів самоттю:
Голу? за що? І отже страшно - хто?!

310
Мені ще не було пред'явлено конкретного обвинувачення,
але вже саме перебування отут в "Тюрпіді",
свідчило, що інкримувати мені через шашливе,
найменше якимсь задум проти державного ладу.

На думку, стільки фразове, "на суді":

.... Одне лише прошу я вас,
Скажіть виразно і сміливо ви:
Яка вина моя і тих,
Що враз злілого вдуті і йшли?
Це зрадники! Вони хотять
Перетворити, перевернуть,
Звалити наш суспільний лад!"

Нілії стіни мовчали: мені ще не пред'явлено
конкретного обвинувачення...

Етак воно почалося.

На студинні ніч...

Після звичайної процедури, - заповнення формальної
анкети, роздягання, роззування, промивання всіх руду,
адлягу і білизни, - в мене забрали пояс, краватку, албу
і повели по вузькому коридорі - норі. Заскрибіт замок,
брякнуло залізо, з глухим скрипом відчинилися двері;
і я опинився в якійсь темній кімнаті.

Двері за мною зачинилися, брязнув замок. Я зми-
нився на порозі, бо далі ступити ніяк. Яма була зарита
плотами по самі вниці. Я привтався і мені відповило кілька
поодинокіх голосів, хоч геть усі підвели голови і
Якимсь старачко дивилися на мене. Я мовчав і в камері
стигло. Якісь головки підвівали і кривило на дверях
вивів число 46, а до того було 45. Я зрозумів, що це
мало означати, - я тут уже сорок шостий. Цей номер
полиць мені нагадав мій номер 46 в учительській се-
мінарії. Такі номери семінаристи вимивали на свої бі-

лизні. Я ухилився.

На порозі лежав брудний таркач і я прилестився на нього і так провів до світанку.

В камері, так бачу називати цей підвал - норку, ніхто не спав, хоч і була вже нізнь поря. Та в загальних камерах, як я потім пересвідчився, взагалі, ніколи ніхто не спить, а лише марить сном.

А тут ще кова людина з волі! Вей вклясь на мене очима. Що ти принесла ця людина з того світу, з волі?

Я добув цигарки і пачку в кишені моєї новий незнайомих товаришів. В камері пожевав шало. Зружжя руткі в заклопочився дим від довіди позмагивів за тямом. Короткі запитання, короткі відповіді. З під нар почував голос, - якийсь чоловік назвав місце моєї роботи а потім і прізвисьце.

Я ствердно відповів.

- Я пізнав вас по голосі. Зараз якое влаштування, а завтра поговоримо.

За якийсь час в камері почало стискатися і я міг оглянути прилищення. Це був якийсь підвал збудований людьми. Розміри його не можна було визначити, бо все гудило в напівтемряві від тьмяного світла лампочки та від амади гитаркового тютюну, що ще не улігся. Потім трохи оговтавшись, я міг уже бачити і визначити квадратуру і кубатуру цієї ями. Квадратура була метрів 14, а кубатура визначалась низьким склепінням стелі, брудними облупленими цегляними стінами та липкою від тьмаки кам'яною долівкою. Відовши однієї стіни були доцями нарі. Довівка залита цементом і лише під нарами було потрушено якимось сміттям.

На парях, під нарами, на долівці, скрізь людські тіла, сплетені в якийсь клубок, і лише глухе зітхання та придушені видихи кам'яно свідчили, що в цьому заборожаному клубкові живі істоти і

і кожна з них думає свою думку.

Як потім я довідався, на парях були місця старожилів камери. За традицією, що тут свідать, мешкаючи на парях митили протягом доби старожилів лежали в ноги, а врані врані ті, які вночі були на долівці, терли на місця допирували написанням законом підвалу. На парях митились часом чоловік 15, і то вранці, а якби хто мав повернутись на дружній бік, то потім повертались на цей же бік усім. Під нарами той самий порядок - терливання на місце, тут була ще більша тімота та зате можна трохи витягнути ноги і вони не звисали так, як з нар. Решта людей розкинувалася на цементній долівці. Повертались на дружній бік під нарами було ще складніше, ніж на парях, бо ноги переплутувалися з тими, які сиділи чи стояли на долівці. Більшість з тих, що були на долівці, стояли, бо тишости вже не було як. Спочити якусь хвилину на паряхі теж була мерга, хоч і не така струва, як на нарах. Правда, спочинок на паряхі був чималим, бо там такі частенько поручували там спочинки: параша одна, виносилася раз на добу, а людей було багато і не мало з них хворіли вилучком.

Повітря? Куриво, випари людського поту і чимого сміття, видихи параші, відсутність будь якої вентиляції - врані відчинялись лише щоб унізити новокубулого чи забрати з "вещалі", та ще щоб висестити від "баланди" чи "кін'яту" (чай!).

Чи буде тут висіти сокіра? Ні! В цій газовой камері вона розгадеться на друзки.

Як вивели нас на подвір'я утвартись і спорожняти парашу, до мене підійшов якийсь незнайомих чоловік з нашого гурту і, назвавши мого прізвисько, потяг мене ручку. В очас, в мові: нісь було змоваче, навіть близьке, але ніяк не приглядалось хто це цей чоловік.

Вчепачене, заросле бороною обличчя, запали і запалені

очі, якась знічена постать, приховували як де?
Нали я зустрічав цю людину? Як я невідвався, а чужі
дати не міг.

- Я вас упізнав сразу, - так почав незнайомиць,
бо ви ще не змінилися, а я, як бачите, вже втратив
людську подобу.

Він назвав свої прізвиська. Я з острахом вгледів
вдві мого і втопив у нього перелякані очі. Ні! Ні! Не
може бути, щоб очей зігнутих, виснажених, запалених,
очима був той самий студент, якого я знав, що так
завжди милував очі своїм дужим тілом, материнським
вдачі, завдячням і запалом в суперечках!

Я кинувся до нього і мігши витиснув йому в руки.
Прокляття! Хто ж посміє так еклюдрувати цю
тонаку? Хто дав право так знущатися з людьми?

Я ще там, на волі, туди, що кималю групу студентів
і викладачів різнік вів було заарештовано як
ворогів в параді. Але що це говорили пошепки.

Твоє оце і є той самий ворог параді? Де ж та правда!
Знаю за стінами цих мурів, ти тут у волючому
підвалі?

Будучи ще студентом, пригадав я своїй дню по-
літичній палемі. Велика студентська вбиральня барач-
ного типу (загальна міська каналізація не працювала).

Тей стінки було списано різніми гаслами, закликами,
суперечками. Т ось який розумна голова задумав
писати нагисати під черговою полемічною думкою

трафаретне, ваяложене: "Умий пішут в кабінь-
тах, дуракі в клозетах". А низче відповів:
"А хто ж винен, що вільне слово загнано в ка-
зетні?". Чому мені це прийдатиме? Брудний підвал,

параша і цей, такий світлий, такий допитливий
юнак - студент!

Гладка, відгородована правда там за столом
і виемажема, брудна правда тут з парашою в

рукає?! Чи це сон, чи це дійсність?..

- Я внора, ми може це було сьогодні, сказав вам
повнати, - від дали студент, - бо в камері (так наз-
вав він наш підвал), - закінута два секоти (мізніміе
я на власному досвіді довідався яка це горда люда).
Одні з них спостеріє, що його викрито і "наочно, вислизне
з нашої камери, а другого ми самі приберемо.

Тотім, уже в камері, в кутку під парашою, розговів
мені страшну правду мій добре знайомиць студент,
правду, що яку там "на волі" пошепки передавали одні
одному близькі люди і ти з острахом.

Ось у цьому темному смертногому кутку під парашою,
я і довідався про те, що так змітило всіх на "волі":
а ми знають "там", зверху, про те, що діється внизу?
А студент шепотів:

- Ви знаєте про оті всі переіптування, які велись
по різнік кутках, різніми людьми. Вей були пере-
конані, що там на волю не знають про всі неподобст-
ва, про різні переіптування на місяцях. Т ось кам

удалось організувати голову на над сто: студенти,
викладачі різнік інститутів. Тей ці люди члени партії,
колесолючі. Були з досить великими партійними стажам.

Вирішили звернутися з листом до Сталіна і розпо-
вісти про становище в країні, про загрозу студентского
голоду, що зграє шараїв на різнік високіх мсадах,
які пролізли в партію і творять овоє корне діло. Було

названо і кілька конкретних носіїв цього зла. Під
листом поставили свої підписи на над сто чоловік.
Теправу нашу було названо: "Дело №" чи "106".

Минуло не багато часу і всіх, хто підписував ли-
ста, та кимало і тих, хто був у близькій стосунках
з ними чи родич, було заарештовано, і ось уже кіль-
камадуть місяців ведеться слідство. Ніяких знамен

з рідними ми з зовнішнім світом вдали.

Самі він побував уже в різнік відмічях, був і
на "Колотні грі" в Харкові. Допити, очі ставали, поч-

розги, перекручування змісту листа.

— Прищипують державну зраду, підбив соціалістичною ладою, ворожому агітацію, запорожанство іноземними розвідками. Стратять нас, що видно з усього ходу допитів, по самій поведінці з нами слідчих, охоронців.

Не простити нам Катюга (це слово я вперше почув так голосно і твердо сказане тут у кутку під нарами), нашого зухвальства сказати правду вчли.

— В місті ками люди з Києва, Харкова та з інших міст України. Виявилось, що подібні листи надсилались з багатьох міст і зараз вишукують якийсь центр злоби, вишукують зв'язки з різними іноземними розвідками. Нічого цього нема. В цих людей лише одні зв'язки — зв'язки з народом, а вона в них лише в тім, що близько сприймають дібеність і котили в чужині різні непогодества...

Він мені товог шептав про різкі переселення з однієї в'язниці до другої, про допити, про різні діяльванія з боку слідства про одержимість зрадою, зв'язками з іноземними розвідками. Ми згадували своїх знайомих, як тих, що ще були на волі, як: плутомись у краях беззаконія, так і тих, які були за рештками, як "вороги народу".

Підвал "Тюрмоту" нагудував йактове мистецтво: тут були люди різного віку і стану, були наукові робітники і колгоспники, робітники і студенти, службовці і люди не видатені професії. Всі вони перебували тут тимчасово і чекали свого часу. Число на Тверяха постійно змінювалось, то збільшувалось, то зменшувалось. Прибували нові, викидалися з "в'язнями" по одній а то і по кілька чоловік разом. Одні перебували тут добу-дві, а інші місяцями.

Всі мешканці підвалу чітко поділялись на дві групи. Більшість вважала, що їх нехайно звіль-

нять, як тільки розберуться про іхню безневинність, що затримали через якийсь непорозуміння, якийсь помилку. Ця група людей була дуже неспокійна, завжди насторожена. На кожний рух в коридорі, дзвінок замка, вони реагували насторожено, з чеканням і насторожені очі.

Друга, менша група, була спокійніша. Люди цієї групи побували в різних допотах, на допитах і не чекала на скорі звільнення. Серед них були і такі, що знали свою провинку і знали кару за цю провинку.

Ось один з старожилів "тюрмоту". Це зовсім молодий хлопчик, але вже побував у різних місцях ув'язнення, знав "порядки" в них і чимало розповідав про свої приводи. Він не казав свою провинку, але з того як добре він знався на валютних операціях і як він від руки виготовляв хервічки-деветки, то можна було догадуватись, що близько він стоїть до цієї операції. Він цей "Умленець", потім розповідав як за свої дев'ятки діставав все необхідне везти, інді заносила його доля, чи власна неспокійна воля. "Умленець" знав свою провинку і кару за неї, а тому на допитах поводився, за його словами, спокійно і вимагав своїх прав-прав в'язня.

Звичайно, були і такі, яких ні до якої групи не можна віднести, вони були замкнені, своїм зором перебивали мовки, сиділи досі в кутку, огарнуті сумом.

До першої групи, як типового її представника, можна віднести "Кума" (так його називали всі в камері). За що його прообразили "Кумом". Він сам мені розповів таке. Це був колгоспник, уясе гітня людина. Один раз зайшов до нього його Кум. Витили по картки, а закушувати нічим. Дівка покляла на стіл кілька баранболі у "Мундирях" і пліснявілого гурка (огірка). Скривились кули на закушці.

— Я я і кажу Кумові, що мов, ось до чого дощипав, догосподарювалася. Т більше ні слова.

Витили з рукою ще по картині і розійшлися.
А через якийсь пару днів вже волочили мене на допити.

Обвинувачення цього чоловіка були досить тверді: цього, сім'яного трудівника-хлібороба, колгоспника, обвинувачують в тім, що бою завербувала іноземна розвідка як платного агента і що він за гроші надавав ворогові і проводив підривну роботу серед членив колгоспників, робить наклеп на колгоспні порядки і члени не здраться підняти руку на саму державну владу і повалити її і передати колгоспні поля брешим партизанами, якіх він так виглядає зі всім боєм.

Головік цей стогнав, що розберуться там в цьому безглуздому обвинуваченні і повернуть його до емії, до роботи в колгоспі, бо ж не було в нього нікого за душем.

Минуло кілька місяців і я знову зустріч цього на прогулянці вже в Лук'янівській вулиці. Кивнув я йому головою, а він зупинився на мить і тільки рукою розвів.

На розмові "кума", одним допитом розповів йому такий анекдот (хоч і запевняв, що це була ширя правда). Одного чоловіка-колгоспника обвинувачували в перекобчуванні зброї, що то в матеріалах слідства мавтепер добре перевірені факти. Головік клявся і божевів, що це чиясь вигадка про його голову. Ніякої зброї в нього нема і ніколи не було.

Цього все допитували, а час ішов. Змарнів чоловік, замедулав. Минало вже кілька місяців, а слідчий все шок: признавайся, не утирайся, відкривайся, і заграмував великою карою за упертість. Слідчий зливався на нього, що той мукаєт і себе і його, слідчого. А чоловік стоїть на своїому: нема і не було нічого.

Котів уже чоловік накласти руки на себе. Всі його співчували, а зарадити нічим не могли.

А якось, коли той "перекобчував" зброю, зовсім занепадав, одним товариш по камері і каже йому:

314
- А ти не отурайся! Хай, що мама зброя. Яку не, леді будуть називати - кажи "мамо!"

- Що ж це воно тобі буде з цього? Засудити безневинно.

- Та сеєривно засудять. А коли ти воурашиш, то зменшать кару і ти будеш все працювати а не сидіти в цій смертній камері; не будеш носити смертного парашу.

Головік той думав, думав і мовчав: "що буде, то те буде!"

На той час вище начальство буде незадоволене таким павильним веденням "справи"; і ось сам начальник взяв доводити "договорення" і показати своїм підлеглим, як потрібно це робити.

Почалось. Виглядали того чоловіка і відбували розмову.

- Все мимув чималий час, - почав старший слідчий, - а ви вперлись в одне і те ж: нема та б нема, ками ми добре знаємо, що зброя у вас є, що ви перекобчуєте воєнпальню зброю. Так, ось я вирішив, уже в останні - замятає час, в останні поговорити з вами. Пам'ятайте, що шире зізнання зменшить вам кару.

- Горабт, - каже чоловік, - я все вам розповів.

- Ну, ось і добре! Так яка ж є зброя? Пістоль є?

- Є пістоль.

- А де ж ви його перекобчуйте?

- Вж в мене на пегі під лежнем в ганчир'я замотаний.

- Добре! Ос і добре. А ще яка є зброя?

- Та ваяка є, є гвинтівка і набої до неї.

- А де ж ви її гвинтівку перекобчуйте?

- В камірчині під соломи'яником. Я вкорвав там шмук, зашмук гвинтівку в ратюгу і закопав.

- Так, так, - сказав слідчий, потираючи руки. - А яка ще зброя є?

- Мало купецета на коліщатах і стрічки набоїв до нього.

- А де ж ви його приховали?

- Закопав його в ялівці в яслах під перекобчаним. В мене є гармата є, - що добував чоловік.

Слідчий насторошився і недовірко дивився на свого підлеглихого.

повно народу. В душовій їмлі маліли поетати, карти не карти, а люди не таді, як він вичоловивав з пересердд. Були були люди різного віку і стату: молоді і старі, поголені і з бородачми; були тут і діти зовсім похилого віку з товстими сивими бородачми. Як йому здалося більшість тут була євреї. Як тільки за ними зачинились двері і двіякнув замок, пудотавчував прибулий, кілька чоловік накинучись на нього, хватили за руки і ноги, кіпльали за одену, а всі разом зчинили такий галас, що в ушах лящало. Всі неглизурно кричали і ступали ногами, знявся такий гвалт, що йому здалося немов він потрапив на якусь шкуротерню до собачих гурлів. Чоловік був при силі, пручався і десь очутився біля кар. Схотив він дошки і погав ганселити на всі боки, дошкою зачепив за ячпочку, що десь там тамніла під стелею. Лампочка розбилася і в камері стала темна ніч.

— Я гатив дошкою куди попало. Мешканці цього вертела молотили один одного, а гвалт піднявся такий, що в ушах лящало: всі кричали, кляли один одного, кляли все на світі. З цього дикого галасу вихолпвались слізленки то в одкому то в другому кутку.

Загрюкали двері і на порозі з'явилось кілька чоловік вартових з ліхтарем „Летюча миша“.

Навколо була можлива картина побоїща; синьці, розпанахана одіж, розкидані і пототтані речі. Вартові висопили новоприбулого, витягли з качери і вхмули в кошу.

Як виявилось, розводячий помилував дверима і закинув нашою сердечу до „Золотарів“, це було видно з того, що як гризлись між собою вартові в коридорі.

Золотарі-валютчики, — сеоба порода „злочинців“ і методи чи система пірходу до них була особлива. Про ці методи пірходу я довідався „на великих секретом“ вже пізніше від якого свого

знайомого, бувшого лікаря. Це була людина досить по-хилого віку.

За Якимсь, одним лише радитником з державної безпеки, інформациями, забірали людей певного статусу: бувших лікаря, е, комерсантів, а то і просто підозрілих на золото чи валюту, їм ставили любовну вагену в переконувальній золотом і валюті, що вважалося державними законами і пропонувалося задіяти злати певну кількість золота в царській монеті чи будь в якому вигляді.

Затримані заперечували наявності у них золота, але це їм негодомалало нісеглекти і родичи мали те золото десь дістати і викупити затриманого.

Затримані „золотарі“ — валютчики, так їх називали, мали певні привілеї перед іншими в'язнями: вони без будь якого обмеження і в любой час одержували передачі, їм було дозволено побачення з родичами без визначення часу, їх могли навіть повезти до дому на побачення з ким вони забажають.

Таки привілеї і таки заходи були затямні щодо розвідувальня та його наслідків. Була встановлена простіша і більш надійна система. Яко зно то естелу і розповів мені старий лікар.

— Серед білого дня, — почав старий, — мене затюрили в машини і привезли „туди“, — (слово „туди“ він сказав з Якимсь титчеським і кивнув головою в певному напрямі). Після короткої розмови, мені затюпували злати золотом царської монетом на певну суму (старий назвав досить таки величезну суму). Мені стало зилно. Забігали мурахи за стимом від почуті суми, кинуло в якусь лихоманку. Я сказав тремтючим головом, що маю кілька золотих деляток, які я беріг на чорний день і я введен їх віддати, коли є така потреба державі. Мене і слухати не хотіли, а потім сказали мені: „Ми розу-

Міжмо, що не так уже легко розлучатись з коштов-
нястями, а толику ти дамо вам часом подумати, але
для цього маємо все затримати на якийсь час.

Повели мене якийсь закамарками, відкрили двері
і упріснули сортові в зуби. Заклинали двері за мною,
брязнув замок по той бік дверей. Я ще не зміг оговта-
тись, нітти до пам'яті після такої „беседи“ („беседи“ ка-
зав він якось розтягнуто з притиском), як на мене на-
кинувся як голоті єдаки на стерво, який божевільний
гевалю. Схопили мене за руки і ноги і почали хуру-
ляти під сальсіньку стелю, як якийсь пантук з па-
ловою, а решта невамовито ревла, свалтувала не
своїми голосами. Я не міг не тільки кричати, але не
міг і духу звести. В голові гуло, в очах потемніло
і я знепритомнів. Лінули на мене кучеря вода і
я віддавав, підліз до дверей і почав зрюкати в двері
і волати не своїм голосом. А ті не вгласи підняли та-
кий регіт, що в ушах лядало. Я зойкнув на весь свій
старечий голос. Коли я вже зовсім стеряв голос
і безсило зсунувся на долівку, то відчинили двері і
в приміщенні, чи то в собаці псарню, увійшло кілька
чоловік вартти, — отакі здуровила-бєвали.

Вони почали глузливо затримувати, що сталося,
чому я підняв дебош...

Це я підняв дебош?! На мене накинувся як єда-
кесний собака, а я підняв дебош? Нічого не розумію!
Навіщо таке знущання з старого людини?

А вони: „В нас ніякого знущання нема і бути не може!
Що ви, громадянине, видумуєте?“ І ще при всьому, при
всїм у голові!

Завели мене знову до окремого приміщення і по-
чали мені дорікати і доводити, що я сам собі во-
роз, що по своїй волі тут затримуюся.

Ви розумієте? Я ще і винен! Віддай їм золото,
я не знаю і буду вільний...

317
Адам мені побаження. Я сам не знаю як вони наж-
рибли, де назбирали суму, яку з мене вимагали.

На черговому побаженні з своїми лучителями, я
сказав, що потрібна сума в, не сказав лише як було
зібрані ті грози. В ту ж мить повезли мене до
голи і мої рятні з плачем і зойками влучили ту суму.

„Тепер подімо для оформлення згоди“.

Мої рідкі стурбовано дивилися на мене, але я їм
застояковав і запевняв, що тепер уже все швидко. Я
підпису потрібні папери і негайно повернуся.

Тя не таке само було те нехайно!

Після підписання якогось паперів, мені було затропо-
новано, навага досить чейно, залишитись на якийсь час
в камері.

Що? Як? Чого це їм мене потрібно?

— „Бачите, — почав ще зовсім мовчак у військовій формі, —
яка справа. З великими труднощами люди розлучаються
з різними мігчелними цінностями, які їм вони зовсім не
потрібні і яких вони не мають права тримати, бо це за-
боронено державними законами. За публічне зовго
належить кара як за публічне державний злочин. Ось і
ви завдали нам таки чималенько лироці, доки ви самі
не переконались, що краще здати державі публічні
цінності.“

(А щоб ваша публічна пропага, як у мене були публі-
вані ті цінності, стільки в вам боляжок у пекінку,
скільки я здав цінностей, якос у мене не було!)

Це, звичайно, я так думкою. А він продовжує свог.

— „За те, що ви приховували золото, вас, згідно закону,
покарати і тяжко покарати. Але за вашим пози-
лим вгам кара з вас знімається, але ж при одній
умові, що ви нам допоможете в нашій не легкій роботі.“

Як я можу допомогти? Я старий, сволотний чоловік.

— „Ми вам припоручили людину, яку ви маєте переко-
нати, а щоб ти сконав проклятий, бо я то добре знаю,

те переконавля, — мено вже перевиконували), щоб вони, тобто та людина здала золото а отиля ви вже будете зовсім вільні!

— Як же я буду його перекопувати? Хіба я маю силу на це, кажу йому, бо і він же добре знає ті переконавля.

— „А це вже ваша справа“, — сказав холодно і я знову отинився в тій же камері, що і раніше був.

Пітер я вже сам має „випушувати“ золото, щоб все трия тряска.

Прирченні до мене чоловік, як виявилось, був справ- зенні гучель. На мою лагідну мову, він так розпачику- вився, що стіни тремели, а в мене і в душі похололо.

Пав, пав він мене різними послідними словами, обливши мене помиями, різними брудом. Тоді тільки дадралото вони таку брудну лабду? Потім штовхнув мене під боки і плюнув мені на мою сиву бороду. Потім під- ніс мені кулачице під самий ніс і сказав, зціпивши зуби, що потрохнуть мені ребра і печінку вліб, як я це хоч раз зайкнуся про золото.

Я поєгарився, а мені відповідають:

— „Підход, папаша, підход!“

Я почав догадуватись який то підход.

Запросив я побачення з своїми і наказав, що як вони це хочуть мене побачити, то будь-що мають діста- ти мені пару тисяч карбованців, правда, саме паперових.

Дістали цю пару тисяч карбованців і я в темному кутку домовився з хлопцями, щоб вони допомогли „тис- сити“ і передав їм ті гроші. З того часу хлопці тис- сили, а ми старіші візали, а такж як я було чинило, репетували до уривкуна і губали в стіни, чи в дахівка.

Піддавав ми гучель, бо хлопці були теплі, а я так кричав, такмі піднімав скалт, що зовсім зирвав го- лос і вже тільки скритів.

Т ось я вільний. Навіть машинною завезли мене до доли та цей під козирбок узвали, коли я злізав з

машини. Довго я ще відчував ту прокляту викачку, а голос так і не повернувся. Скриплю як колесо незмащене.

Це я розповір сам під великим секретом, — розгину- вався же я там.

Етак закінчив старші, мій знайомий мівар.

Як бачили, вся робота була організована на самобе- гучо вуханні зотримання, а вони вже додавали великя „удосконалення“. Як-що не птесилу було однакоу вкратити з упертими „золотарек“, то зуртувалися по-клякка чов- атк разом і уже спільними силами дрались до роботи. „Номери“ були дуже різноманітні, залежми від виски- сідливості і температури кожного. Винахідливість і острота зростали і удосконалювалися, бо кожен рвав ся до доли.

Спокусник.

Не довго мені довелося бути під номером „46“ в камері підвалу. Цей підвал насправді нагадував фантазе „кестиліще“, з тійм лише різницею, що вден була не пряма дорога в пекло, а це доводилом пробити не вже лимтаретом випробувань.

Четвертої ноги мене були викликали „з вкраті“. Нивнув я головою своїм незнайомим товаришам по камері і попрямував за вартовим.

Та же сама приймачня „ткратоду“, що і паршої ноги. Пшоануло серце. Лише одні двері, а там широкя вулиця, воля! Це те правду казали, що розберуться і може зарез... В кімнати, Крім двох вартових та чергового за столом, був ще один якийсь зцічений чоловік. Він теж був „з вкраті“ під рукою.

Зайшли це двок з пістольми в руках.

— Пошли!

Один попереду з пістолью, а другий-ззаду. Етак повели через двері, що були з протилежного боку до тих, які викладили на вулицю. Потім заміченими двором до Фвалтверського будинку з вузькими вікнами,

в яких блимає тьмяне світло. Вікни були зачатовані.
- Ведуть нас на розстріл, - прошепотів мій напарник,
Який плентався поза мене.

- Дурниці, - так само тихо відповів я.
- Не раз вварітати! - сідикнув задній вартовий.

Біля захисної дверей будинку в довгому рудому ко-
жусі з гвинтівкою в руках стояв вартовий. Нам перед-
ній поводир, взявши під пахушок, шось не голосно сказав
вартовому біля дверей. Той, віддавши честь, брязнув ключами
і знав великий бісквіт замок з дверей і потратив
рукою в фірмі. То той бік дверей темі товкнув замок
і двері тихо відчинилися (як я потім переконувая, всі
торелки двері замкнулися двома великими замками - один
зовні, другий всередині). Вартові завела нас у невелич-
ку, ніби комерційну кімнатку без вікон і великі руді двері
і сидіти безізно, а всім вибігли, замкнувши двері.

- Розстріляють нас, - кивав мій напарник.

В цей саме час нахилився вартовий. Він приніс
змілого, руминок і звелів нам перейти до іншого на-
міченого поруч. В кутку стояв умишальник і був думи.

- Розстріляють, - майже плачучи, шепотів мій товариш
по біді.

- Чого ото чого сидіти? - сказав я зперсвідка.

- Хіба будуть шити перед розстрілом? Чи їм не
одинаково чи ми будем шити чи не шити перед роз-
стрілом?

Я був злий на цього плаксивого сиділія, поло-
живого рюмця. Серце і так щипало а тут ще очей
ниттик.

Я пригадав студента з підвалу, якого, напевно,
загрозували стріти, та і багато тих же як він.
Та волохати по підвалу, їм загрожувать смерті, але вони
не втрачають людської гідності. Я відкидав думки,
ото зараз таки і настане нам кінець, але ска-
вучання цього тиждя про невідомий розстріл, тра-

319
тувало, боляче напучувало нерви і хотілося шось
прикре вигукнути на весь голос, але, глянувши на його
злякане, зкігемне обличчя на його розчуженість, я
пугилася від гіркої долі і лише з пересвідка плу-
нув у далекий куток.

Долилися ми, сполохалися під душем. Вартовий
вник нам смугастий одяг, чужий ясує білизну і велів
одягатися. Своєю одягу і все, що там було, ми залишили
в передпокої тумові. В нас не залишилося ні краптки
напугу, ні ознаки олісу.

Як ми одягалися, нас повели темнуватими коридорами
і ми опинилися у пусті невеличкій камері. В камері
було дві залізничні ліжки на зразок швейцарських,
стілець, парадра і куллик для води, в кутку
параша. Вузьке вікно було зачатоване, але підлого-
паркетня, ліжка застелено чистими простиралами,
шерстяні ковдри, підшиті білими укривалами, подушки
з білою чистою наволічкою.

- Що за бісів батько!?! Чому така різниця переміна?
Від несподіванки я ~~з~~ вражений розвів руками.

- Чомусь до нас дуже уважно, - подумав я і ки-
гадав смердючий підвал, який я тільки що залишив.

Мій напарник, як виявилася, був досить обізнаний
з тутешніми порядками. Він почав голуби запевняти
що саме ось у цієї камері сиділи члени організації
"СВУ" (Союз визволення України).

Я знав верховну організацію "СВУ" за її друкованими
працями, а де-який я знав по курсах ім. Б. Грінченка,
де чимало працювало вчителів, яких потім було за-
суджено за приналежність до організації "СВУ".
С. Баррелов, А. Ніковський, старий Бурдубілевський, Старицька-
Черняхівська, О. Термайза, К. Шило, М. Дог, Тр. Іванюк та
інші.

Відомо в свій час праця С. Баррелова "Історія Українсь-
кого республіканства", була чи не єдиним публічним і дал

студентів і для вчителів літератури - всіх хто ціка-
вився історією української літератури. Особливо цінна
була бібліографія до кожного розділу книги. Були до-
датково входи і інші праці С. Буррелова.

А. Ніколевський перед великим процесом над членами "СВУ"
уклав і надрукував досить об'ємний українсько-російський
словник, а ще раніше ним було написано короткий огляд
про молодих ще тоді письменників і поетів (Віта Мого):
Гр. Чупринку, Т. Тихину, Семанка тощо.

С. Буррелов разом з А. Ніколевським редагували нове видання
словника В. Трінченка і до кожного тому писали свої досить
величезні коментарі, а А. Ніколевський ще і додавав і слов,
що ним було зітрапа.

О. Термайзе викладав в Київському ІНО (теперішній
і колишній університет), читав він курс історії України.
Друкуючи свої історичні розвідки (про "Коліївщину" в журн.
"Україна" та інші), а остаточно час у видавництвах Ін-
ституту наук АН УРСР перший том його праці про ре-
історію революційних рухів на Україні. Слухав його
лекції, зкладав іспити.

Старого бурдурівського звав як директора першої
української школи, як виступав в будинках буди.
Когровського зєночого монастиря. Ми, курянти
педагогічних курсів ім. Г. Трінченка, вчбували тут
свою педагогіку, набували педагогічного досвіду.

Багато з тих ота членів "СВУ" були колишні вчителі
на педагог. К. С. Шило, Мидога, М. Пашиня та інші.
Всі вони заарештовані, лише К. С. Шило на волі.

Показали мені постаті деяких Аюдеї, події остан-
ніх років, показували картини з фаленою і незалежного
минулого...

А мені злий геній все шипів і шипів:
"Це прилюдне признание для дуже вагомих держав-
них злочинців. Тут в стіни вмонтовано спеціальні мікро-
фони, через які підслуховуватиметься розмова ув'язнених;

320
стезати за руками твоїми... А слуги тут є всі
досвідчені і від них нікого не приховано, бо навіть є
спеціальна апаратура, чи то за допомогою епікозу, чи
якимось чином все, що тільки вимагається слугам-
боям."

Він показав посилаючи на різні зв'язання на вчорній по-
літичній процесі, яких було досить останнього часу. І все
шепотів, шепотів, бо тільки зиркаючи на джері.

- Не дотре, що підслухують, - сказав я вголос, - мені нічого
приховувати. А що досвідчені слуги, то тим краще -
швидше порозумітиметься можна. Краще мати справу з дос-
відченими, ніж з недосвідченими.

- Та - те... те... - засміяв мені співрозмовник.

В цей час відслонилася дужка в дверях, з'явилася чин-
ке око і почулось серцеце: "Не розговаривай!"
Око зникло, дужка закрилася і все стихло. Запала
тиша і в камері.

Минув якийсь час і я звернувся до свого коло-
дника по камері:

- Що ж давайте знайомитиме! - я назвав своє прізвище.
- А моє прізвище Колодій. Я війнич, тут народився
і виріс, тут живу і працюю.

Так я познайомився з Колодійцем.

Цілий тиждень нашіптував мені цей мочипер-
спокучник про різні політичні процеси, які відбува-
лись за останні роки на Україні. Називав людей, події,
пригадував подробиці, нагадував вироки.

З його слів виходило, що і він притягувався кілька
разів у різних політичних справах і особисто знав
багато з тих, яких було засуджено в різний час, а
весь більший час якийсь фартунило і він уникав карч...

А тут уже буде кінець.

- А ви ж мене все полякували розетирати без суду, -
завлашав я його, - а ось ви до цього часу ще і
здорові, хоч уже і не раз притягали до суду.

згнітився якимсь мій Коломійчак і промовчав на моє зауваження.

Не сплять вухні, лише марять сном. Якась кака-
луть навколо, какалуть в душі, гнітять серце, гнітять
всю істоту і засмокчуть чорний вир невідомого. Кінель?
Щось обривається на тьохолу хитриволу шляху, світ
звужується стінами камери, а все навколо в тумані,
в чорнолу мдрозі...

Коломійчак похрюпує, виводить носом якийсь рідкий,
які гратують, зриваються по червах, що і так напу-
знені до краю. Рідкий стискають і перекачують в тиске
сонне освітлювання. Підвохує, беру кухлик води і по-
чинаю торкати за плечі сонного Коломійчука. Він вми-
ривав очі і приворожено дивиться на мене. Подарю йому,
воду і питою.

- Що з вами? Чому спуроння отогнете та ще і
свядзи на очах?

Від віднів води і ніби скличує щось з себе.

- Такий сон страшний мені придивився. Лежу я дома
і так мені захотілося води напиться, а підвестись
не можу. Кличу свою доньку Галю і вона принесе воду
і почала пити мене, а я ніяк не можу напиться.

Вона плаче і я плачу... Щось прокидаюся і зникла моя дома,
зникла і моя Галю... Ні лишав лише вогняний гогогак.

Ще вона приходила прохатися зі мною... Що то буде з нею?

А чому ви так очі бігають? Чому вираз обличчя
не відбиває тих бентежних сновидів? Чому заплакали
очі такі холодні?

Я маю доньку Галючку, якій лишав вогняний рік. Вона
завжди перед очима, але ніколи я про неї не казав, не зга-
дував її ім'я вголос.

- Це добрий сон, думне добрий! Сльози у вухні - це ра-
дість, радість зустрічі. Скоро ви будете бацити свою
Галю і вона насправді буде подавати вам воду...

Так і втішав свого Коломійчука.

321
Після цього сновидіння, невдовзі викликали Коло-
мійчука з "вчирани" і десь його слід згубився. Правда,
після "того" я зустрігав його на вулиці і розми-
налися, як кораблі в морі, не співаючи один одному ні
слова.

Залишився я самотньо та як зовсім самотнім.
Почалися допити, допити... Тривали, причіпкові. Слади,
розкази, зізнавсь...

Тоді, нарешті, розпочалося розлітання уміво-
ни - вільності та все з вузликами забурсакили.

Томувався велика змова підняти повстання
проти радянської влади і вам виходило не-аби
яке місце в ньому. Проводили планів "СВУ", підняв
нові негодитки ворогів народу, але і з цього змову було
(відкрі) розкрито і ось где величезна кара...

- Про те, що мені виходило якийсь місце там,
я вперше ще чуя, що цього мені ніхто не говорило
про це. Щодо повстання чи будь якого завороту
проти радянської влади, то така думка могла
зародитися тільки в божовільного. Що і проти кого
мав виступати? Радянська держава могутня,
думка і має досить війська як проти зовнішнього
ворога, так і військ внутрішньої безпеки, щоб ще в
самому зародку подавити будь який заворот.

Дурна, безглузда сама думка про будь який заворот,
а поговорити про нього божовілья.

В мене особисто була лише одна мета - за-
кінчити копірантуру і вкідати цілком науковій
роботі.

Після цієї розмови, довгий час мене ніхто
не турдував. Розмови мої були з самим собою.
А потім знову допити, допити з слідами, а там і туди те
обстурлювання тьохом слідчили. Ті і ноги катування душі
і совісті. І знову по довгий час мої вліткі ніби забули
за мене, чи може час зчирани. Мене залишено. Тотяглись
товгі ті і ноги хиттву вляца в камері - одиночї.

Нові мої "підсвідки"

Минали довгі ноги, проходили короткі зимові дні. Садомитність зм'якла. Лише короткі звилини прогулянки між наглядом вартівного тиниса Якимсь пролітчик у сутінки зм'якшували, в небі даме майбуття.

Якось отівають двері і до камери увійшов це молодий чоловік. На його хід, високу худобу було нап'ято не по росту лизу і тісну смугасту одіж.

— Добрий вечір! — сказав йому. Сідайте, гостем будете.

Він, напевно, не сподівався на мій привітання.

Якось розгублено глянув на мене і якось кудно прошептав:

— Добрий вечір!..

Я помітив, що цей чоловік якось особливо вимовляв "н" — ніби "ш", чи то "у". Потім я переконався, що він вадю мови чи з наметом, чи скорше це сталося вже тут. Такі витівки були, що з рідку, з якихось несподіванок, мінявся мова в поданих, з'являлася заїкуватість, неформальність.

Він же не отділював і став у якомусь одетітій біля порога. Чого, не по росту, п'ястий одяг підкреслював його розгубленість, бестурботність.

— Тва сідайте і розповідайте Яким це сітвом вас зажеало до мене в гостину. Та як вас звать — величать? Звідкіля ви придумали?

Я вже, на мою думку, настранише ^{перезив} і параступать поріг приреченості; на чуже місце я зивів ніби стороння людина, десь з боку і міг смістерігати мадину, яка лише стоїть перед чим порогом невідомого.

— Мок прізвуче Коломіць. Я з Рашчова.

Знову Коломіць? Якимсь холодом відчувало, але Рашчів навіть мене на щось знавоче.

— То ви, напевно, знали завуча педшколи Ш-те Р.О.?

— Знав, знав... Я добре його знав! — наче за щось хвалячись промовив Коломіць.

І в нас почався розмова про Рашчів, в якому я не так давно побував у свого приятеля Ш-те Р.О.

Була вже густа ніч, а ми зм'яка вели розмову. Я радий був перекинутися словом з людиною, яка прибула "з того світу", а Коломіць теж хвалявся за розмову про рідні місця, про знайомих, про сміливі знайомих ми не мали, зате були нам відомі люди і ми могли згадати про них, залучити їх до своїх розмов і наша камера ставала багатомовною.

Над ранок ми трохи стилилися, а вранці ми вже разок почали виконувати різні процедури: вливання, "гай". На прогулянку ми теж ішли разом, хоч прогулювали в різних кутках загори. Розмовляли на прогулянці заборонялось.

Потім знову довга ніч безсоння, в тихій розмові.

Коломіць розповів мені, що він заготовляв якусь овочеву базу. Восени заготовляли багато грибів, опеньок, засолювали їх і впроваляли на Київ. Він догадується, що взяли його за те-Які зловмикались під час заготовок. Так, вони роздубали тач-бачки, а списували ніби-то при цьому поговори були опеньки.

— Ой, не опеньками тут паане, кажу йому. За опеньки сюди не завозять і смугастий одяг не дають. Щось буде вам інше.

Третью ноги водили Коломіць на допит. Вже під ранок повернувся з допитом і, після того як за ними зачинилися двері, коротко сказав:

— Про опеньки й згадки не було. Мені сказали, що там в нашому Рашчівському районі розкрито групи зловмиків і до однієї групи, ніби наперев і я, що мої поїздки по заготовці, — це було лише маскування зв'язків, передача різних матеріалів, вказівок чентри.

Того ж вечора опенькового зв'язківця взяли "світлом".

І знову самотність це більше змучає, бо короткі розмови з Колодійцем, зворушили нові згадки, нові роздуми. Чимало лишило днів. За мене ніби і зовсім забуто. Одні в тім думки, тривожне невдоволення — це коло замикалося і збуксувалося, обгортало якимсь тісним холодним панциром. Мій видивний спокій, мій пасивна байдукація переодити в якоесь зацетеріня, в тупоумство. Це якийсь таке день і наслідок — божественно, нестримно буйне, отерпане...

Однієї ночі, коли я, за доцільно довгий час безсоння звів очима, загуркотили двері і в камеру ступив чоловік в цивільній костюмі. Двері за ним зачинилися, зашригав замок, збривши коти. Голова була середнього віку і росту, карийвіс з якимсь теплом в очах, — саме теплом, яке чинило десь з середини і проступало зовні у всім його постаті, його обличчі, його очах.

В чом позві тут в камері не було нічого несподіваного. Не має і справді він мав гундути саме в цю камеру і в саме в цю хвилину. Без нього чогось не виєтажало і він доповнив оту мєстачу.

Я став на ноги і ми привітались за руки, ніби давні знайомі і чекали цієї зустрічі.

— Давно? — і я розумів що що він запитув.

— Та вже давненько туди.

Так ми познайомились з лікарем невропатологом Іваном Івановичем.

Зайшли в розмову. В чом мові відчувалась притаманна відмінність південно-західного наріччя з його особливим ладністю, внутрішньою теплотою і разом якимсь слухом за чимось втраченим в його дєстарілізє знаменитих форм.

З тієї ночі ми повели розмову. Показ два тижні нас не тривожено, показ два тижні ми збірвали один до одного своєї почуття, своєї суєтності і навіть в чому безвідмінно ліній.

Два сини свого народу, — один зі Сходу, другий з Заходу, зішлись одне, тут у цій кам'яниці як вороги, як зродили свого народу і їх судити і їх імя цього народу.

Іде трагікомедія, коли б не судило така, коли б не

така удивно безглузда!

Замкнули до нас на якусь дабу різник мотай. Вони, ці люди, приходили і залишали камеру не по своїй волі, а ми їм були разом.

Якось було вшучено до нас заповненого, якогось такого гини приголомшеного чоловіка. Чому було взято за сорок років. Він привітався і, коли зачинилися двері, він тяжко ступився на долівку, витяг ноги, здер голову і тяжко віддикувався. Ми мовчки стежили за ним, а він ніби б не помічав нікого і нікого не бачив навколо.

Минув якийсь час і, ніби прокинувшись зі сну, сказав з тяжким, серпким виданом:

— Возвільте, я вихудю!

— Курити, курити... — слово-мовею сказали ми разом.

Він мав таки чималеньку тарбу махарки. Сікуртив чигарку, припав і злидою кілька разів затамував крикаем, зітхнув і погав немов сам до себе:

— Чого вони хочуть від мене? Я ти розповів все, в чом єного того часу з якого я себе пам'ятаю і до останніх днів. Я нікого не гунжував, розповів про всіх знайомих і не знайомих мені людей. Пригадував з ким зустрітався, пригадував деталі розмов, перелічував осіб, які сиділи за столом десь на веріжці чи сімейному світлі. Розповів ти про своє сімейне життя, про найбільш лінійного старани. Ні! Мало, мало!! Чоловік ази сунував у збудженні.

— Прихвирни, замовчуй. Точе так показ місяць, десь у день. Дві — три доби пярра допит, якимсь година переєви і знову допит. Чого це потрібно від мене?

Так розповідав нам, чи в просту, старший асеном з Кудами Корольов.

За словами слідчих там викрито цілу зграю змовників — шідників, які організували недорід, не додали державі запланованої кількості зерна і тєнер чия змовників притягнуто до заслуженої карі. Більшість змовників була асеном і він Корольов був у веріжці змови. Корольов запевняв, що ніяких змовників не було.

Федоріт стався за несприятливих метеорологічних умов,
Якихось перекручень зверху. Не було ніякого шкідництва з
боку агрономів.

Йому відповідали, що було заплановано і затверджено
королем врання, що був „спущений“ твердий план хлібоздаті
і потрібно було його виконати. До чого-ж тут якийсь несприятливий пророчий умови? Із планує було йено і твердо
визначено і врожайність і план здачі...

- Все розмовів до найменших Фрідрих... Чого ж це хочуть
від мене. Я відчуваю, що збожеволів тут. Думки плутаються,
я не можу зібрати їх до купи... А вони все щось відкривають
і викривають в своїй розмові, відкидають беруть нові факти.
Ми мовчки слухали цього повіреного чоловіка і доктори -
во посмітували головами.

- А чи знаєте, чоловіче, що ваші деталі, що розказали вам
Фрідрих, тягнуть за собою довгий хвіст все нових і нових
викрутаків, а вони і додають до ваших деталей ще і сві?

Корольов пильно поглянув на нас, обхопив руками го-
лову і закашлявся. Він курив цигарку за цигаркою і час від
часу відлучував з себе якийсь приглушений стогін чи
прокляття.

Недовго його забрали „с вещами“.

А то іншим разом закинули до нас те зовсім моло-
дика галисєнина, Івиский, Худорлявський, Згорблений. Він зап-
лутався з агентурою розвідок різних держав. Єусідів.
Одноразовий туринський агент і ВЗК, і дефензачи-контр-
розвідки Польщі, і тавиної політичної поліції Румунської
Сигуранци. Його викрито і він не знав куди його катити
лють карати.

Означно така людина: спустошена душа, знівчено
менталь, безрадісне майбуття. Якось повисла безвихідь.

А молодий же, здоровий. Що скалічив його душу?

Скоро і цього забрали від нас.

Різкі пильні-дороги, не злічити їх...

А ми ще двох разом, ведем тиху розмову.

„А ми туго червону наліну підкіємо...“

394

А ми двох ведем тиху розмову...

Ми пригадували своє дитинство, говорили про особ-
ливості побуту і звичаїв в окремих місцевостях України.

... Нащо слухати, як на дурості

Тучає забиває

Кали в саду еоловий

Весело співає...“

І нам співали солови, залітали сива долина вероженць,
нали роки прийдешні, танок виводили загосичені дітвара,
пастукали свати весільні, приспівували і притамувували
свадьки молодечькі, грала тучаєта музика, Намежа наша
ревітлювалає сонячним світлом, наповнювалає пахоща-
ми лісів зелених, дітрів курявках...

Розсудувалиє стіни камери, падали тиремні мурри в
силу наших спогадів.

Втакі: Звільни забувай, що ти у в'язниці, що над
головою громовина Зливи обдикуєє.

Деві: спогоди перемогали сучку, безрадну д'їсність.

А найчастіше ми звертались до історії свого народу.

Перегортали сторінку за сторінкою, відговорювали, ішли
сперечались. Переходили до сучасного і можливого майбутня-
го. Перед нами розгортався віковий шлях боротьби
нараду за своє право бути рівним ліне р'ївним, бути
вітним між вільними.

Сили наряду табули в нервній боротьбі.

Сотні років одноголові і двоголові в'їченосні орли
і орлиці добали ребра, плювали в саме серце, роздирали
на шматки тіло повалених народів. Не раз хижаки
зріплювалиє в смертальному бою за криваву здобич.

Багато років одноголові і двоголові в'їченосні хижаки
шугали над українською землею: царський двоголовий кар-
тин, білий одноголовий шляхетський польський, д'їдно-єрний
царський австрійський.

Царський орел розгортає хижацькі латки

лівою до крові затиснув у пазурах лівичі "державу";
а в пазурах правичі підняв поцяткованого царикого
Кия-сципетр і гатив без упину по головах "вірнопо-
даних" від молдаванина бач до фіна, щоб царице від-
чили "благоденстві" Божою милостію миром пома-
заного.

Був "ієркі" руських, був "воздканих" відновірів,
був присьданих іновірів. Був-гатив і приказував:

— Ми імператор самодержець всеросійський, ми цар
польський, ми великий князь даниландський і протай, і протай,
і протай...

Та все бах, та все ба-бах, аж луна гуде під
"под більшим шатром голубих небес" по всім "необъят-
ном". Аже трома коронили було увікнено дві розбихачькі
голови царського орла-стервожера, а на ший золо-
тій пам'юг з оздобами цю підкурки народи.

Сотні років двоголовий царський орел добдав робра,
роздирав серце, клював очі, шматував тіло і душу по-
неволення народів, підбив під себе і накрив із чорною
тімно розгепіреніх на пів світа хижачький крил.

Не менші кігті мав і одноголовий орел польської
шляхти. Він запускав ці кігті в саме серце посполітих,
випивав очі, роздирав між стовбурами дерев живих
людей, садив на гострі палі, підешащував закрівав-
лені смертні на розпеченіх сковородах, на воєни-
щях в лідних котлах, на частини роздирав-четвар-
тував неозброєних і закрівавлені шматки тіла
закатованих страдників в розкидав по містах і селах
"ад мози до мози" на острах людей посполітих,
а мертві тіла борців за волю, наказував викопу-
вати з могил, палити і попіл розвіювати поспішам
з гармат по всім світі.

"Мій Крало, преграєний, розкішній, багатий!
Уто тебе не лучив? Як би розказать
Про якого-небудь одного маєната

725
Історію-правду, то перелякати
Самеб немо можна. А ванга старого
Толупанком нашим може здивувать..."
Тн. Шевченко.

Аже суєдів задрієть брала. Не раз виченоскі
хижаки зчіплювались в смертельному бою за криваву
здоби, налітали двоголови зі Сходу і Заходу і за Кар-
патських гор і накидали на одноголового пееголовця.
Литало тір'я з орлів, старікали ливая кров наяду
посполітого. Від крові потьмарилася червона елуга,
а від сліз народних мокрою ставала біла елуга
на червоно-білому стягові польського наяду.

А одноголовець безголової шляхти польської, абегу-
баний, подзьобаний двоголовиш стервожераш, ший-
тильтав з поля бою.

Зруйнували гніздо одноголового виченосного розби-
шаки, розірвали хижаки живе тіло польського наяду і,
поділивши здобич між собою, почали клювати, зати-
кнуті в кривавих кігтях, шматки живого тіла, злітно
позираючи один на одного.

Приховала шляхта цю полалли розірваніх елуп-
панів свого абегубаного одноголовця і крадькома ви-
пуетила на Карпатські полонини набирати елци.
Накинувся зголоднілий хижак на боєм забуті села
Тюдкарпаття і Закарпаття. Нирів одноголовець
"шлях би його тлярив", на крові беззаконного наяду,
зализував свої рани елволами знедалекіх та чевив
елушного часу.

— Люди милі, село вигубан! — волали недабні люди.
А "Свицьке Конститучія" цїсарського брудно-сірого дво-
головця узаконила беззаконня одноголовця, бо і думка
на думці було, що відгодований на людському горі
орел польської шляхти стане в пригоді йому, чинар-
ком хижачькові в пригоді в смертельному бою з
східним виченосним хижачьком розбихачьком.
А виченоскі Карпачьки зчіплювались в нових

Кривавих боєх за переділ здобити аж доти, поки повсталі народи не поскривували голови чорним та брудно-сірим хижаким і паскудне їх пір'я пустили по вітру.

В двадцяте століття! Воно увійде в історію, як найкраща її сторінка. Смілки звершени! Смілки звитязенні перемог!

Революції потрясли світ. Вони дали наказу і віру народам в боротьбі за світле майбутнє, викликали зрушення великих народів у вселенні світі.

А в 1917 року Галичина була українським Гельмонтам. Були, не дивлячись на кучу конституційно-двогидної цісарської монархії, паростилися зерна українського культурно-громадського життя: засновувалися школи рідною мовою, ширилася видавнича справа, науковці - українці зуртувалися навколо наукових товариств, населення об'єднувалося в кооперативні спілки для покращення свого добробуту. Українська інтелігенція, громадські діячі через пресу, через австрійський рейстаг, підносили голос на захист громадянських прав народу.

А коли впала Австро-Угорська двогидна цісарська монархія і всі поневолені народи бувшої імперії почали боротьбу за свої національні права, то і український народ Галичини (було їх тоді понад чотири мільйони голів) підняв і свій голос проти цього згноблення цісарських урядовців та помещиків магнатів.

Польська шляхта і магнати, які вилучили в Галичині, спираючись на монархічний цісарський уряд, почали маршетуку війну проти українського народу.

Боротьба проти великодержавного шовінізму польської гартурової шляхти, яка проголосила "Велику Польщу" "від моря до моря", була важкою і затяжною. Піднявся весь народ. Утворилася Українська Військова для оборони свого краю. Вояки співали:

326
"А ми туго тервону випину піднямо,
А ми ж свою славу України, гей звеселимо..."

Багато синів українського народу втратили життя за визволення свого краю, за встановлення влади тою народом, який полив своїм потом, сіяючи свою криво рідну землю.

Сили були не рівні...

Виспалася геркона каліка, падали долуча краплями крові свята синів, а ворожий поділ затоптував її в каму-жесну землю. Стогнала земля, стогнали люди. Тастих воєнів не повернулася з поля бою, інші розійшлися по світах, бо повернення до рідної оселі було неможливе. Знесилений народ припинив збройну боротьбу.

"Заплакала Україна,
Ударивши в груди:
"Сини мот кохані,
"Ой, що з вами буде?"

Мот квіти ромеві,
Морозом придити!
Орли мот молоді,
Зетрудом зустріти!

До кого я прихилився
Тепер головою?
Зосталася я на старість
Без ває удовою.

Олександр Фізол. (1817-1887).

Був вояком і Мосьтан. Не довелось йому повернутися до рідної домівки, пригостила його, як багачо і інших, село-Словаччина. Там він і освіту добув, там і дружили собі знайшов кеську Гівчину.

Панська Польща розпочала війну проти Радянської Росії. Після впертої боротьби, визволила вона чималий шмат

чужої землі. За Ризьким мирним договором 18 березня 1921 р., який було укладено між буржуазно-поміщицькою Польщею і Радянською Росією, до Польщі вийшли всі Галичина і західні області Східної України.

Навпіл було розтято український народ.

Білий орел, державний герб Польщі, був символом добра, волі, єдності польського народу. Під час Третього польського бунту проти неві-християнських, польські війська були в бій під стягами з білим орлом. Білий орел без корони був на стягах польських легіонів, які билися в час революції в Угорщині 1848 р. Стяги з білим орлом мавши над законами польських поветамців 1863 року.

Білого орла - символ добра і волі, - гордовите панство украло в народа Польщі. Забрудило його великодержавним шовінізмом, напало лютюю неагою зневаги до поневоленіх народів. З символу добра і правди, орел перетворився на символ панської слави.

Орел - який розривав крила, випускав загнуті кігті, націляв острій дзьоб на законлені землі Західної України.

Почалась колонізація українського народу. Нючилися початкові і середні школи, вчительські семінарії, культурні установаи. Розгортались громадські організації, насильно переселялись в центральну Польщу українські вчителі, а решта звільнялась з роботи.

На Західних українських землях осідали польські колоністи-осадники. Колоністами відводилися кращі землі з угіддями. Осадники вербувались з бивших військових, їм надала була зброя для пристрашення або і принищення місцевого населення. Росли багаті густарі осадників-колоністів. Нажабніли прибудда.

Все дужче зашморгували народ панські помітки.

Нудили рідну землю українські кумитарі сили і розбігались отряками в чужі краї. Змієправляли народ.

327
„ Не було, нет и быть не может!“

Ляхако жилось „возвѣтаними“, приѣзданими, підкореними, підбитими та „исками русскими“ работам, під сеном двуглавого орла. Століття гноблення, століття принищення всего живого, знесиливало народи в боротьбі за свої права: права „неєвти“, царські сатрани, беззаконія царевих законів, загасали сонце правди, закували в кайдани борю, за гравду, за слали в краї Сибіру „кешелотилого“, завадили за торелми зрати неєчисленних казематів „небвятной“.

— Соткани в кайданам знали

„В Сибіру невітників святит...“

— Мардували, розтискали

„У вшолі...“ Т. Шевченко.

На все дороге звеніли кайданам загнуті ляди. Кращі сили поневоленіх народів „бдино медимилі“ сиділи по везниці, або розходились по світах, щоб з чужих берегів погавати слово правди про тюрму народів „матушки Россіи“. Суворая цензура напало тдаше: замки на вліне слово, на чужій мові катая про беззаконія „богли помозаного самодержавія Всеросійського“.

Здавалось, що за „Федаределя царя“ Ликолі I все було правди, заглушено, принищено кайданамі коботам; зникло і згари про якие то права народа, про якіше світало в майбутньому.

„...Він випупив баньки з лоба—“

„Все затрусилось...“ Т. Шевченко.

Здавалось, що цей банькуватий цар доконав вали, вліне слово, доконав все те, що не доконали його правди погали-закувал у кайдани, закувал за зрати, принищив зашморгалі на шидекуля затургану вая. Все мовчало, до „Благоденствувало“.

„Увраз грошовиною з яеного неба, з того боку, з якого и нечелалось!“

„Вставайте! Кайдани парайте і вражю злого криво вліне шротите!“

Голос Шевченки громадиною розкотився по всіх кутках царської тиранії царів.

Царські самрати добре розуміли силу цього голосу, бо його голос цей був стогоном з самих глибин пригнобленого народу. Цей стогін-загальня подавав син цього народу, його виступали Українці посилали свою скарпу, свою заступу на право життя.

Коли князька Рейна подала пільги Шевченкові, на неї нагнали з III-го відділу "содетвничой канцелярії" его величествы, щоб вони "не влішували в дела малоросси (!?). Там добре розуміли, що коли Київ-історія України, Якімо-Славута - шлях цієї історії вказує, то Шевченка - душа українського народу.

"..... Возвеличу
малых отих рабів наших!
І на сторожі коло їх
Зоставлю слово." т. Шевченка

Левдана Кримська війна доконала "неудобозабиваємого" невіглаза самодержавного. Розгубилися самрати-царедворці і всі хто живився від "жаркошей милости". Після Кримської поразки, підвищили в Росії демократичні ідеї, демократичні тенденції. Пішли мовед і народ проти царя і самодержавців. Пішло куди теплий вітер. Пішли малі паростки нового, світлішого.

На веретат нового життя наклали і свою "Основа українського громадянства". Оживали надії на краще і свого, віками гнобленого, народу, який в нерівній боротьбі втратив і політичну самостійність, і матеріальні досягнення, своє право і освіту, свою школу, свою інтелектуальність.

Голос України на право життя, бути власною мією волею, рівною мією рівниці, подав могутній "Котик" Герцена в 1860р. В журналі було опубліковано заяву М. Костомарова в Якій він висував основи федерації словянських народів: "В будучем словянском союзе, в него все веруем и его все каем, наша земля Русь должна

328
составить отдельное государственное целое на всем пространстве, где народ говорит южно-русским языком, с сохранением единства, основанного не на губительной, жертвенной централизации, а на явном сознании равноправности и собственности волею... Пусть же ни величье, ни слава не называют своими землями, заселенными нашими народами..."

Та не довго ті надії зріли. Цар "Освободитель" скоро погасив ті надії, що і так ледве змеркли.

Тось почулося зловеще:

"Не было, нет и быть не может!"

Так царська влада "Освободителя", виступила свого міжду внутрішніх справ Валуте, вилучила впрод української мови, української культури, українському народові.

"...никогого особенного малороссийского языка не было, нет и быть не может... Наречие, употребляемое простонародьем, есть тот же русский язык, только испорченный влиянием на него Польши; кто абие-русский язык так же понятен для малороссов, как и для великороссов, и даже гораздо понятнее, чем теперь естественный полякам (!?), так называемый украинский язык."

Польська повстання 1863р. нагнала ситуацію російській реакції. Воно почало кричати про зв'язки з чим повстанням українським громадянським Річчю. З'явилося нове слово обвинувачення: "Сепаратисти", взяте з арсеналу боротьби між пібініями та підвєдними штатами Америки.

Деякі іноземні держави, через своїх послів у Петербурзі, заявили про свою солідарність з польськими повстанцями, за впровадження прав Польщі. Царський міністр іноземних справ князь Горчаков відповів на ці заяви, що Росія нікому не дозволить вийшувати у її внутрішні справи.

Проти повстанців було висіто суворою заповідь. Особливо вказували в притлумленні повстання генерал Муравйов.

Ще гіршими стали наслідки на українське слово, на українську культуру.

Та і: "Не влирає душа наша
Не влирає воля".... т. Шевченка.

Почалися темніші зв'язки з Талочкою, куди не дося-
гали Валувські циркуляри. Твори письменників із східної
України друкувалися у Талоччиних журналах, довозилась неле-
гально шкільна література, газети, налагоджувалась
особисті стосунки між фізиками Талоччиним і Схід. Українцями.

В 1873 році у Львові було засновано "Товариство імени
Шевченка", яке могло відносно вільно працювати, не знаючи цен-
зурних утисків Валувських циркулярів.

Не зовсім забмерло культурне життя і на Східній Україні.
Вірели науковці; об'єднувалися навколо "Того-Западного отделе"
географічного т-ва. Збиралися і науково освітлювачі різний
матеріал з українознавства.

Це все не могло не бентежити як офіційні консерва-
тивні сили Росії, так і тих, хто вбачав "сепаратизм", "на-
рушення порядку" в роботі прохресних сил України. У свої
цій роботі вдалося, "Царювати проти усього роздаєтства".

З ось, напередодні, коли російський православний "Білий
цар" поштувався визволяти "трудолюбивих братів-слов'ян"
вч турецької кривди, було винесено смертний вирок
найчисленішому, після росіян, слов'янському народу - українцям.

В Німечцькому місті Бамі цар "Волододителі" підписав
незвичайний указ:

"Государь Император в 18/80 день шестого мая
Высочайше повелеть соизволил:

1) Не допускать ввоза в пределы Империи без осо-
бого на то разрешения Главного управления по те-
лам печати каких бы то ни было книг и трактат,
издаваемых за границей на малорусском наречии;

2) воспретить также разлитие сучасные
представлений и чтений на малорусском на-
речии, а равно и печатание на таком же
текстов и музыкальных нотам".

Цей страшний указ мав свого "Великого" імператора
Петра I, який у своєму наказі 1720 року теж вель:

"Вновь книг никаких не печатати".

329
" Це той перший, що рознімав
Нашу Україну,
А втора - Шогонале
Врочу широтину... " М.Шевченко.

Нові репресії не змогли пригнати руху за вступом
на українського культурного життя. Українське питання
набрало широкого розмаху перед широким світом!

Після указу 1876р. Мик. Драгоманів і ще кілька товаришів з Київсь-
кої зомації, емігрують за кордон в Женеву, щоб з'ясувати подя-
вати свій голос на захист прав українського народу.

"Прощай - не надовго! Надію
Нас ошукала, брате, мій;
Тоді тишились і радіа
Наш лютий ворог навісний."

Тоді ніх, келю просвіти,
Руха спускається слаба,
Мовлять одурені діти
Здавен забитого раба...

Мик. Старицький. "На провади друку. М.Драгоманову,
1876р.

"Прощай - не надовго!" Дуже надовго прощалося Київська
громада, Україна, з від'їжджим своїм представником.
На все життя. Драгоманов працював і помер на жу-
жені. Ця земля пригостила його і після смерті приїжд-
ла в свої обійми. Але все життя працював він для
України. За кордоном він взявся до роботи зі зброєю
енергійно, добре освіченого молодого вченого, талано-
витого публіциста.

З цього часу систематично з'являються статті в західно-
європейській пресі про Україну. Широкий світ змаволитися
з українськими справами.

В червні 1878р. в Барнзі відбувався міжнародний лі-
тературний Конгрес на якому було зачитано резолю-
ції Драгоманова про українськ справи, про царський указ
1876р. Конгрес засудив ганебний царський указ 1876р. і

приймав ухвалу - протест проти свавілля царської влади. Реферат було надруковано окремого друку і він розійшовся у великій кількості.

Класичною роботою М. Драгоманова була публіцистична праця „Историческая Польша и великорусская демократия“, 1881 р. В цій праці М. Драгоманов таврував польських великодержавників та російських соціалістів за їхні претензії на Україну.

Того ж року працював і в Галичині. Культурні діячі з Сходу України прислали свої праці, завізували тісніші зв'язки між обома частинами України.

Тоді імені М. Шевченка перетворилося в „Наукове т-во імені М. Шевченка“. Це була спроба української академії наук. Товариство провадило велику дослідницьку роботу з усіх галузей науки. Видав наукові праці, друкує різні архівні матеріали з історії України...

Невдало російсько-японська війна закінчилась невдачею до того в Росії революційним піднесенням народних мас. Захитався престол самодержавдя. Впала цензура. Почулися нові голоси в пресі, на літературі, навіть у Київській державній думі повели мову на захист прав українського народу на свою мову, на школу рідною мовою.

Російська Академія наук подала і свій голос на відміну заборони на українське слово (Императорская Академия наук - об отмене отмененія малорусскаго пестатного слова. СПб. 1910).

Та не довго відбувалося теє свято. Революційний рух в Росії було жорстоко придушено. Підняла голову реакція царського самодержавія і через свої „чорні сотні“, „Союзи Архангела Михаила“, почали розбійом, з іконами „Хреста Спасителя“, з царськими портретами, з іконами, помали в рукаві, із співали „Спаси Господи люди твоя“ і „Богое царя України“, надиулась на молоді парости волі во імя рятунку „Вери, царя і отечества“...

А потім ми все Росію прозелив погромучаючий голос Столиці:

„Вам нужна великие потрясения, а нам нужна Великая Россия!“

Росія монаршою беззаконня, сваволі царських самурів, пакуванія великих землеволодінців, капіталістів, ганування іноземного капіталу.

Великая Россия“ Шульгіна, Туринкевича, Маркова-2го, Івана Кронштатського, аераріа Саровелова, Валуубай... „Ще дабує Тетю Аркадійовича свогли „Щилюстияш“; Україну.

В рапорті до сенату 1911 р. Столиці писав, що „с точки зрення русской государственной власти представляется крайне нежелательной и противоречит всем начинаниям, которые правительство проводит по отношению к бывшей(?) Украине“.

Далі Столиці доводить, що історичними зв'язками Російської державності є буротіба з русом, пурозваням українським, бо цей рух мав в собі ідею відкопчення старої України є державного устрою на автономний національно-територіальний основі.

Своїми твердженнями Столиці шильовить відкидає ва-любство „не было, нет и быть не может“.

Розпочався розгром усього, що хотілося на українське. Заборона мови, преси, театральних вистав, картин на культурних свідчів українського народу.

Над Україною навис Демоклієв самодержавний меч.

Але найгірше було там, попереді. В липні 1914 року розпочалась світова війна, війна між короюваними є не Кромованими Владислами за новий пере-діл світу.

Царське самодержавство викинуло гасло, що російські війська идуть захищати „Веру, царя і отечество“, та ще і „визволити“ від „врага-супостата“ цісаря Австрійського поневолені народи.

„Визволення“ почалося з Галичини. Де тільки крусева-лось російське „православне воїнство“, слідами цілими

Згрядли зліталося чорне гайвороння „спасителів“ і розпочинало свою каткову роботу змищення всього українського. Російська адміністрація на нових завойованих землях Талічки, Гоголі, всіх польських та чиновницьких наволок з графом Бобринським на чолі, накинулася на український Львів, який досі був недоступний для царських чорносотенців, і з піною на вустах, з козацькою качайкою в руках розпочали свій середньовічний вайдалізм. Нищили мову, культурні заклади, українські кооперативні організації. За думалишли українські книги. Руйнували лішалися всі вікові надбання цілих поколінь.

Облюбували за людьми, які хоч якесь мали відношення до української культури чи якогось господарного закладу. Гнали людей в глухі закутки Росії, на північ, у Сибір. В своїй чорній роботі вайдалізму граф Бобринський знайшов вірних помішників в особі галицьких москволюбів на чолі з Дудикевичем. „Літніми, цари Москви“ дудикевичі робили свою каткову роботу.

З думської трибуни 1918р. царський міністр внутрішніх справ Сазонов оголосив свій наказ, що український рід в Росії створено за німецькі гроші. І так звани „прогресивні кола“ Росії її тільки не кивають, щоб заперечити цій наглій брехні царського міністра.

Граф Бобринський всесилом 1918р. заявляє, що в Таліччині можуть бути визнані права для польських елементів а для українців: євреїв має бути тільки російська мова, російська культура.

Почалась нечувана русифікація українського народу Таліччини.

Поет-сучасник тих днів, писав:

„Линали місяці; прийшли різдвяні свята
і ніхто їх не стрічав у галицькому селі.
Не вдарив в церкві дзвін. Україна розпалена
Від болю і мурби тиницла до землі
І ревно плакала над свіжими гробами,
Що постелились скрізь „голимих“ в горбали“
Т. Коржанський.

„В цілі вільній, новій“.

331

Двоголові вікеносці, орли-харцизи, злетіли в Київавим бою за новий переділ світу. Десяти мільйонів людей одірали смертовбивною зброєю для змищення від одного „во славу оружя“ царської Росії найзловещої Німеччини, чиярська „кої Актю-Герцизи, мільяртери влія“ и грохал и грохал“. Сторіками лилася кров народів. Ягнали осиротілі мати-рі і діти, тужили молоді вдови, ходили з хиллящими головами батьки і згре їх печало чіркою слезою на осиротілу землю. Стоглола земля від людського горю. Збудили поля за роботи-ми руками, а заводи вес кували зброю руйнування. Вся людська праця йшла до меномерликої пащели страшного Молоха-війни.

Робили змити в шокріх шапцях голідні, розтягнені, безробітні солдати, а війні кінця і краю нема. „До победного кінця!“ — кричали товбосудли, чарні сили всія мастей.

„До победного врагом супостатам! Ура!!“ — вололи різні бурзошведі всія воюючих країн.

Війна, голод, звороти вавалом косили людей, аже поки повстали народи не послідували голови чарним, брудно-сирим режеекам і паскутне пуря їх пустими за вітцям.

Заверувало море народне, розірвалися набагато царської тирли „народів“ і народи будиноі „вдиної і недияламі“ заявляли своє право, своєю волю змента вільними зментами.

Здійснилася пророчі слова Т. Шевченка:

„Розкуються незабаром
Заловані люди...“

Воля! Воля! Ститсья може?

„Аруже! Брате! Товорю!

Що? народ? солдати?! Боже!

Вій... Герлокі прапори!..

В. Влесь, „Зщоденника 1917р.

А молодий поет Павло Тичина закликав:

„Відчиняйте двері — народина йде!“

Зустрігали жадану каретку з прапорами, піснями, ма-
фіями велелюдими макідрестациями

Століттями обіювали, ппюндрували, зневажали тіло і
душу українського народу; знищували культурні надбання по-
коління, в казематах, на каторзі, під канчуками гинули
кращі сили народу.

Дорого сплачувала Україна ворогам своїм за свої
животиння "на наших - не своїй землі".

"Боже мій з тобою!

Мій краю прекрасний, розкішний, багатий!

Хто тебе не любив?" М. Шевченко.

З скарботки колом, з терновим вінком Україна про-
ходила вибоєстими шляхами історії...

І сталося те, чого найбільше боявся М. Шевченко:

"...не однаково мені,

Як Україну злії люди

Присплять, лукаві, і возні

І, вірадець, збудять...

Ох, не однаково мені." (В казематі - 1847р.)

Прокинулася вірадець...

А кругом різні прапори, різні програми та оздоровні за-
гоки. Різні гасла, різні вимоги до каретної:

"Землі і воли!", "самостійної", "автономної", "федер-
рацій!", "Ніякої, бо ж понад три роки з одного каземату!"

Наблизітійші бої громадянської війни відбувалися на
полях України: червоні, горні, білі, зелені, різнокаліброві

Пилало того людю полягло...

Відуреміли бої громадянської війни.

Дорого ціною заплатила Україна за мир з Гольценом -
велику частину українського народу було виведено на поталу
пановкій Польщі Плавудського

І гасла Хвилі народного гніву, життя входить в світ,
ще неокреслені береги: працювати, жити, творити,
жити на благо народу за його щасливе майбуття.

Разом з відбудовою народного господарства, погалася
державне і культурне будівництво на Україні

382
Проводи засновувалися школи рідною мовою, зростала
і лічила видавничя справа, періодична преса. З'явилися
нові імена в літературі, мистецтві, науці.

Українська мова не лише в школах села і міста, а
і вищі учебні заклади поступово переводяться на ви-
кладання українською мовою. Чималий трудності з українсь-
кою мовою викладачів були в технічних учебних зак-
ладах за відсутністю ґрунтовної термінології в
окремих наукових дисциплінах.

• Та вже в 1921/22 навчальному році в Київському по-
літехнічному інституті окремі навчальні предмети ве-
ли українською мовою. Це в тому інституті, який за
царських часів носив ім'я імператора Александра II і сту-
дентів цього інституту на своїх капличках мали
вензель цього царя, того царя, міністр якого проголосив:
"не було, нет и быть не может!"

А сталося: була, і буде!

Проф. Кравчук М. Ф. розпочав свій курс з вищої мате-
матики українською мовою. Старий проф. Доманічків
проводив практичні роботи з студентами в лаборато-
рії з хімії теж українською мовою. перших історій

Проф. Гольцман О. Т. свій курс з фізики дає у фізиці
мет. в читав українською мовою. На першій же його
лекції посипалися записки. Професор вирівав на них
і викладав на дві купки. Одна з них до кінця лекції
була така величезна. Після закінчення лекції проф.
Гольцман відповів чи дав пояснення на питання з
малої купки, а на другу показав рукою і сказав:

В цих записках одне лише питання з різниці
варіантами - читай російською мовою, української не
розумію. Відповідало: свій курс буду читати українсь-
кою мовою, бо ви ж будете працювати на Україні і
деякі з вас будуть науковцями. Ті, хто не розу-
міє української мови, деї переводитися в інститут
Росії".

Лаборант професора забрав записки з малої

Столько горела Силпантин...

От самостоятельного культурного развития украинского народа можно ждать самых ошеломительных результатов, ибо нет никакого сомнения в том, что эта одна из даровитейших ветвей славянского древа".

Українська радянська преса писала про Сталя українською мовою в РСФРР та інші республіки.

Львівський в своєму об'язанні 1927 року про 29 українців зацікавлені білорусизації мовою де проживає населення цих народів компактною мовою як на кавказі й в інших місцях, відзначав про недостатню кількості українських шкіл, бо всього нараховується:

| | |
|--------------|-------|
| на Волинщині | - 142 |
| " Курщині | - 25 |
| " Салтчині | - 5 |
| " Кубані | - 746 |
| Сибір | - 64. |

Виставили надзвичайні труднощі з підкадром, дефіцитом української культури, робітниками для всіх галузей науки. Скрипник звертався до українських культурних діячів з зах. України, чехо-словацьких та інших країн, проїздити на Україну, бо тут роботи вели б'уде дошукати. І почали приїждити на Україну українці - драматурги, вчителі, лікарі, науковці, письменники, поети, журналісти.

Не до душі була великодержавникам робота по відродженню колишніх примічених народів. Інтернаціональне змішувалося і заміщувалося русифікацією. Означали старі славянофільські ідеї про особливу місцю Росії, яка має вказувати шляхи змілому заходові.

Защугали зловісними тінлями, здавалося навіть по являти, шукати з порою Шулгиних; закарало забвеном Казанова, почувши здобити.

Продуктивні директивні накази про те, що на даному етапі, найбільшою небезпечкою в будівництві соціалізму став місцевий буржуазний націоналізм, який потрібно викорчувати з Корінням, що так розповсюдився

у всіх установах, організаціях, державному апараті, Надлена Усташова, організація мала виставити певну кількість "ворогів народу", буржуазних націоналістів.

Почалися плани пошуку цих націоналістів буржуазних. Розшували зайнялися саме великодержавні шовіністи, які вже давно зле позиркали і злого шитили на такій широкій розрив української культури на поширення української мови.

Розпочалася негувана розгула з численними партійними робітниками українцями, письменниками, науковцями, лікарями, вчителями і велика тини, кого каботатично виставила та чи інша Усташова для ліку.

Найбільша нагінка була на людей, яких скриник заохотили приїздити на Україну для культурної роботи. Самого М.О. Скрипника об'єктувалося ніби то він очолював і підтримував отих різних маестей націоналістів, "ворогів народу".

"Ворог народу" - стало новим тавром для ув'язнення, а на розвиток української культури нагнано найбільшу і найпосуднішу бирку - "буржуазний націоналізм".

Великодержавники тією маестей багато качітмовали різних бурок на українських культурних діячів: "улопани", "українофіль", "москофіль", "сенаратисти", "мазетинці", "самолюбівники" та ще багато інших. Та все "зрідники" свого народу, та все "ворогів" свого народу.

Тоніт до тинені ши пошували разом з Іваном Івановичем. Перегартали сторінки історії свого народу, вели розмови про таке мішипе, про безрадичне сьогодні, вчлвлялись у чого мабуть безтавання.

Минце віроутітій час затиний і мене знову відли-
рано на допит. На цей раз розмова була коротка.
Проти мене висунуто обвинувачення: через якийсь там центр, через групу студента Дроша Ганька я мав очолити повстання селян-колективників на Східщині

і Тарашанщині. Обвинувачення було таке безглузде, що я на нього ніяк не реагував. Та мабуть і сам слідчий Каган в нього не вірив, бо він добре знав, що там на Сєвирщині й Тарашанщині спучаються оточені села, що більшість населення скошено голодом, і він охотив усе з'ясувати.

Слідчий не дуже і напояв на це обвинувачення. Я помічав, що він чимсь зачепокосний, поєшав покінчити з допитом. На запитання Каган сказав, що за мою впертість у визнавання, мене буде переведено в гірші умови ув'язнення.

Пізніше я довідався, що слідчі органи мали намір з гори певних недорядків чи перегибів в своїй роботі; чи то не догляли чи перебрали контрольну цифру "ворогів народу".

Я розповів про свою останню зустріч і розмову з слідчим. Ми потисли один одному руки на прощання без сторонніх осіб.

Не вдовзі, після перевірки біля дверей зв'язали мене, загартували замок, закрили в засувку і заховали двері. На дверях два вартові з пістолями в руках.

Зле, вороже! С в'язаними! Бистро!"

Ще раз потисли ми між убивчим поглядом вартових, один одному руки. Прощались по-чужому, одні очима.

А очі говорили: "На віки!"

"Горний ворон, горний ворон,

"що більше кадо мною".

З пісні Максима Горького.

Вартові коридорами вивели мене на територію, де встановили в капістальній оточеній відгородженою варткою, стояв "Горний ворон".

Вартові квапились, ніде не зупинили мене в середньому великої закритої з вікн боків торгової машини. Машини була забита людьми, всі стояли вгупити тисно один до одного.

Двері зрюкнули зашуркотів замок зовні і "Горний ворон" поїхав вазикою ходою. Всі стояли мовчки. Розглянути когось ближче не було можливості, бо лише зверху з якоїсь продухвини протирялось тьмяне світло. По тому як наша продухвина то блимала, то згасала, ми здогадувались, що нас везуть освітленими вулицями міста.

Зривчасто почали перекидатися словами, але погрозливий гуркіт в двері комбико примушував стихати несліпкі голоси і лише чути було тривожне шелестіння, боязьке зітхання та глухий і гучливий кашель.

В задній частині "ворона" була невеличка кабіна, в якій сиділи один проти одного два озброєні конвоїри. З кабіни назовні було невелике застатковане вікно. Я потім добре знав ці машини, бо доводилося їздити в них і гуртом і в ізоляції разом з конвоїрами.

Машини довго петляли вулицями міста і ратом припинило зупинилась. Зовні почувся голос, загукіло залізо і машина воле тискою ходою зашироковтіла валисами, тискою поїхала і зупинилась.

Відчинилися двері і конвоїри погоди випустити вийти по одному, голосно радуючись, тискали кожного в бік поглядом конвоїри, напевно, боялись чи когось не загубили касом в дорозі з цієї зо всіх боків закованої скрині. Дабет і кредит зійшлися. Нам був малий гурт і виступивши нас по двох, повели до двох темного будинку. Біля вхідних дверей стояли вартові, які при нашому наблизненні, по-вистягали з кобурів пістолі. Між нами конвоїрами і тими вартовими висипали досить гострі сугеренди. Твоявилось, що наша "партия" прибула завчасно і ми мали зачекати тут під дверима. Наші конвоїри до-

водили, що чекати їм ніколи, бо їх чекають слідчі з людями на допит, та ще інші "парті" слідчі. Вартові біля дверей з якоюсь пересторогою конвоїрам, подалась нас випустити до приміщення. Наші конвоїри знову перелічували своїх "пасажирів" а вартові випускали всередині в свою чергу лічили в дверях, голосно рахуючі і тишею кожного з нас пістольми в боки, ніби табували свою добичку.

Як з'ясувалось, це була лазня Луб'янської в'язниці. Приміщення було велике з низькими склепіннями та товстими пілмурками. Пилмалу клеїли цю бриту заїмали величезні задригані котли для дезінфекції одягу.

Нали великі роздязки і одні мерзлом кидали в котли, а інші голі і босі чекали на цегляній долівці свого часу. Котли і лазні обслуговували кармі злочинці і вони частенько ператрущували кімнати одягу перед тим як кинути одяг в котли. Іноді не вистагало якогось одягу, або на долівку давали іншіх. Сваржилось було нікому.

Під стінами були крахи з теплою водою і кілька душових. Приміщення продувало протяги.

В приміщенні став сивий морок з випарів води і котлів, пересипаний вигуками трудної лайки, уголовників. В тумані приєждів трудних випарів при видали тинялись засушені мумії; вони то зникали то виривали із затемнених кутків.

Яка страшна людина в своїй наготі м'ягкісенький, приємний, прирежений на остріці страшколеу Мохобі нещавди, сваволі, змушанк...

Мені ніколи не доводилось бачити подібні мідки: судоби, і я навіть уявити не міг, що може діяти до такого стану людина. Руки, осязати, виснажені до краю, знесилені, зрічі пам'яті, потовжені, ненає їх пропущено через морнові колеса.

Одні були такі суді, що мивоти ніби кривили до отини, ребра випинались, як другі і можна було бачити

до найменшій дробшув сплетіння худими, члн висими суглобів. На ступенях головах виступали найбільші звиви черепа а очі билими з якоюсь гарних см.

Інші були адутлі, мивоти їх висили табували а ноги зигнуті колесом. Руки - самі кістяки, без будь-якого м'якку на м'язи.

Знесилені болантою, отруєні смерточили випарали м'язові тадрьоханні парам; змарніли без сонця, в занути; виснажені обробами та негодданнми, помивчени табували, кабутиши у воглих плем'явік нічвалох та смерточих камерах - одні спотикались на своїх ногах - потимок, інші голосно нарікали на моти вироби зє к'чим не повинні людини. З окремих худивів розмов, нарікань, ми довідались, що ці моделі подобі були вже прирежені; що їм виснесо вироби, що їх мали вивозити до конлазетів.

Не тоєі роки покерання чекало їх в незлізених таборак, а тоєа скорікн гуть в небуття, щоб дєс по глужих залутєа півночі викидали спєршу по б'ному - ф'оє викидали їа мерзлі кістяки, а потім з лайкою, шурганю, блнз-кірєтвом над померлими, реєту мерзляків витягати гавали з трудних вагоків.

Така саме доля: агнткала ої тиєа; людеї з Луб'янської в'язниці.

Про те, що мерзляків заводили на північ цілими вагонами - було відомо. Стало відомо і те, що лазерне начальство писало адарчи до ще вищого начальства з наріканням, що їм надсилають недовичітне поповнення людського матеріалу; що воно, тєс лазерне начальство, не може власно виконувати заплановані їм роботи, чо для работ потрібні тисячі і тисячі цього людського матеріалу, а їм приошляють тисячі мерзляків чи докіль прифудів.

Априва чя набрала великого розголюу том на веркає і почалася кваплива робота по перегляду справ вєзків, покращення парків, але справа вислалкнн повногоцінного людського матеріалу чєклативалаєа тєа, чо потовбно-

Вати було нічим - почався нечуваний голод на Укралі.
Не минала смерть і "воросів кирдот", їх теж разом зі
вешта відлучали в братні погони.

Потрібно задіяти, що різні інформації, невідомі
шляхами доходили і розповсюджували між в'язнями дуже
швидко. Правда, в тих інформаціях було чимало вигуків,
сподівань, але головний напрям розгортання подій завжди
було схоплювано правдоподібно.

Після "пази" розібрали ми свої покіречення в кот-
лає одяз і нас почали розводити по камерах.
Мені довго довелося добратися до свого коридора, до
камер одиночок. Справа в тім, що біля кожних дверей
коридора стояло по два вертвики по обидва боки дзе-
рей, а двері замикались великими кісичками замками
і кожного разу, вчиняючи і зачиняючи двері, потрібно
було відмикати замки. Ключі являлись тількими
за величезними, а тут було їх значно більше.
А до того, коли зустрічав хтось в коридорі, то вважали,
чи хотів в'язні, лусіли обертатися до стіни очима
і так простояти аж поки не проходили зустрічі.

Камера-одиночка мала той первозданний вигляд,
який ще д'ястала від царя. Приєднане до стіни за-
лізне ліжко, прикований столик під вікном, замурова-
ний в цегляну долівку стілець. Ліжко за царських часів
приликало на десь до стіни, щоб в'язні вранці не м'я
прилягти. В кутку біля параши. Довго, під самим
скляним низом вікна встановлене вікно з дошками над ним,
щоб заслонити сонце, заслонити найменший клатчик
неба. Зараз камера в дещо модернізована. Ліжко не
замуковалося на к'я, на більшій частині площі камери на-
малювано нарис, цегляна долівка залита асфальтом.

Справа в тім, що товариці царських тюрем не
вміли вали "злочинців" наших часів і довелося поруш-
вати царські ліжкі щодо площі на одинокі.
Колі над дверима камери була табличка з напи-
сом "20 років", а ці таблички зберігали в своїх

337
Староросейчиними "в'язні"; твердили знакам, що теж
поверх написаного було свідомо крейдою 126 шифр, чи
яксь інше тизмачне число, це означало, що в камері
126 чоловік яким потрібно закинути стільки-то каваляк
з лев'яка і 126 чертків в багача. А поруч камери №3
то своєю коридорі, в №2 камери одиночки крейдою вве-
дено "27". Цю камеру колись називали "камерою смертників".
Трих камер в коридорі №7 була кімната.

Модернізація камер давала можливість більш раціональ-
но використовувати площу і простір, та і громадсько-
судетільному значенні це було корисно. На нарах було
тісне братське єднання, - люди вжити ласали один
до одного і телячкання серця одного, другий не лише
відчував свої тлоа а і бути, а ця нарама на асфаль-
товій доріжці можна було і розважитися, погратися в
"тісної бади". На вільній в'язні площі, можна було сто-
бичити цілий день і виконувати нескладні вправи,
піднімаючи по буваці то одну, то другу ногу. Параша
виконувала ще дві функції разом, - крім своєї безпосередньої,
вона була ще так меблем з виглядом, на якому можна
якось звилину посидіти і розітерти одеревавши свої
ноги-столяки. З в'язнів мадуть і тільки оте сердечне:
"Параша родити наша".

В'язні камер одиночок, за дуже виняткових умов
до в'язня, ніколи не були самотніми. Вони завжди вчу-
мували не лише плече і лікті товарища, а і частини
та інші частини тіла. Крім того мабувалося звичай
стіяного, - в них була стільна параша.

Не довго був і я самотою. Через кілька днів в ка-
мері кілька людей стабілізувалося і на знакний час.
Нас було шестеро: Синиченко В.І., професор з інст. Кар-
хова; мушкетерів і ім. Микола (Київ), Кравчук, радійник з
Черніговщини, Берешко и Коломийца (не той Коломийца а
другий Коломийца), Колосовичи з Житомирщини, Костець-
кий, Зовіля молодий парубік з п'я Хвастова, що до
цього десь навпаки, і я.

Люди різні віком і станом, за короткий час стали чимсь єдиним у своїому лихові, у спільному співжитті, об'єднані не лише однією камерою, спільними твердими парашми, випарали параші а й повсякденними сповідями свого життя, згадками про свої рідні, про працю там на волі. Ми знали родинні козимого з нас, поіменно називали своїх дружин, дітей, батьків, рідних. Разом окурилися іхніми байбуттєм без нас.

Над зоєю панував струго розподілений режим їжі в'язничі. Вранці вбиралася, винос параші, вливання, роздача хліба, цукру, голє літєлло (чай!), прогулянка з-б х-в. у дворі в'язничі, чернак баланди, вечерня літєлло, догит, прибирання приміщення та помовання в одві.

Колі комугоось з нас брали на догит, то заходив конвоір, тикав палицею а ми називали свої прізвище. Яксь так завжди виходило, що останнім називав свої прізвище саме той, кого мали брати на догит.

Вечерня провірка проходила так само: тикання палицею, прізвище. Після вечерньої провірки рідко коли брали на догит, хіба лише з "в'язничі".

Ми завжди сиділи з кетерікнїями в'язного на догит. Рідко приносив нам якісь кивинки, розповідав про свої справи, про якісь несподіванки слідства.

Іноді частіло отримати якусь інформацію чи пошту новинку тієї час прогулянки. В'язничїх людей було багато і доводилося виводити разом кілька камер. Тут зустрічались знайомі, земляки, з якими можна було на швидко подати якийсь знак на здогад, а бувало, що колує з однієї камери вдавалося долучитися до гурту з іншої камери й повести довшу розмову. Не всі вартіві притримувались суворої ізоляції окремих камер, бо знали, що всім одна дурого, тоді відбувалося тисніше "братання", відбувалися обмін не лише цигарками а й новинами.

Пукіяківська тюрма була розміщена в двох великих будинках, розділених високою стіною в якій був проїзд, що затірався окованими залізом дверима.

Більші картки буквою П, був іррегуляр карний злощинці, менший, але теж величезний кількаповерховий іррегуляр, називався скоротено "ЕСКА"-СК, тобто спецкартце те були політички". Крім головних картків було кілька допоміжних, службових будинків. Вся тюрма була обнесена зовні високою мураною плетивою коліною троту та гострою битого скла дзерку. По кутках стін висіли вежі з вартівими, ми називали ці вежі "міздалі".

Головки й шинки виходили на прогулянку в різний час, лише якась кималенька група румин, добре доб'ячених, ходили разом головки й шинки і та час прогулянки був знамо довший, ніж інших, своїх.

Прибирання камери іноді вимілювало великі непорозуміння а то й обурення і закінчувалося скаргами тюрмному начальству. Це часто виникало в час чергування по виходу одного вартівого-нев'язки, який мав велике задоволення позачушитися над беззахисними в'язнями. Цей невіглаз вчупився до дверей камери і виливав воду а то й тов' вичу води пряди на долівку і прилипував у такій спосіб мити долівку. А на долівці лежали різні речі в'язнів, які обшкарли, дурдичили. Скарга закінчилася тим, що вода більше не виливалася на долівку але вартівий чимсь там дошкряпав скаргешкані, скоротував прогулянки, перекидав усі наші речі в нашу в'язничість, що їм дозволялось на пошуки чогось задуроченого (олівцев, папір, голка, картки і т.п.), то чимусь перекидав воду, коли скочили вливатимі і сполісбувати парашу, то подавав баланду в останню чергу, бовтану перебовану. Що таке баланда? Навичені нестерпані буряки, м'якоти, цвіла кисла капуста, іноді кучка пшонин чи інших крупників, а то і без чубо. Все це порубане, поичене, перекивашене доганяло одне одного в перебованні смертоці калілути. Іноді баланда з однієї кілати капусты чи з поиченої мелитної м'якоти. Разів кілька був і вичвар з шроту.

Незадовога перед тюрмними святлами камери обшкарли якісь колісії, розтитували всіх разом і кожною зохрана, чюось затисували. Ми робили різні приміщення, записки

один одного, то йдеться до своєї перелітки. Одні казали, що їде підготовка до масового вивозу, інші запевняли, що виїжди на волю. На прогулянку тільки і мови про Колектив, а вартіві не звертали уваги, що люди з різних камер змішувались і вели неважкі розмови.

З часу вивідання Колекції, політично покращала Баландя, іноді можна було побачити якусь кістку з риби, дозволень було передати, навіть яку книжку можна було замовити.

Все самі передачі свідчили про якоесь тяжке лихо там за ґратами, бо рідкі Колю перепадала з тих передач якась крихта хліба. Одержав і наш Костецький передачу - кілька задушливих картоплик "в мундирі", кілька головок мерзлого паслику та пучку соли. Відіслав і нас Костецький своїми дарками. Опісля ми мали роботу, прокляли все і вийшли на світи, а найбільше самого Костецького, який невміру допався до тієї передачі і цілими годинами сидів на параші. Довелось просити дозволу позачергово виносити парашу.

Дісталась і мені кілька передач. Налагоджувалась зв'язок з рідними хоч кількома словами в затисках до передач.

Нам з Саніченком навіть почастило влаштувати побачення з рідними поза всякими начальствами. Цей зв'язок був своєрідний і хочеться про нього розповісти.

Однієї довшої теплої ночі зірвався сильний вітер і трохи підірвав бляху нашого дашка - заборони над вікном і він, цей дашок, стукотів об стіну та вітер скігав, зграючись їм. Колючі опали на думку, а чи не можна якого ще більше підірвати оту бляху дашка, щоб і цю самого зовсім зірвати до нечистої матері. За цю справу взялись ми з Саніченком. Розбили шибку, зірвали дашок і він повис на одному гвізду і почав з трясом битись об стіну.

Зранку начальство гримало на нас, але ми і са-

339
мо воко бачило, що ми ні до чого, бо ми то вітер зірвав дашок та ще і шибку розбив. Тринадцяти дашок на своє місце на такій вишні було не так просто і начальство мотало рукою.

Хоч зірвали бляха часто був вітру зуріотіла по стіні, зате в камері була прохолода а з вієна, якщо стати на ступик, то можна було оглянути великий простір. Саніченки навіть показував з вікна дім в якому він жив.

Важко виводило на великий простір від тиорешини шурот. Наші дружини якого доводилось про вікно із вірваними дашками (третє від лівого краю) і ми частенько бачили їх на цюлу зарослому бур'янами просторі і намагає вітатись з ними, хоч вартіві на всякає зміняли на наших шибках, а нам пощодавали пострілами по вікнах.

Наші товариші годинами наперекір простоговали біля вікна, не виходивши назовні через розбиту шибку.

На погрози вартівих з вежі, Бебенко Кудькома показав їм дулю.

Таки повіяло якийсь зліталош. На прогулянку ми довідувались, що з різних камер брали людей з "в'язали" білого дня і, ніби то, випускали на волю. Ці новини лигали передавали і наші шибки з бур'янів простиря, натіякали в тиєм-кає до передач. Ми і самі часто спостерігали як з вікна проходили гурти людей з ґруповами в напрямку вільних дверей в'язничі. Ми добре знали ці напрямки.

З нашої камери теж з "в'язали" пішли Кудько, Бебенко. На одному з випадків мій сличний сказав якийсь зовсім не своїм настирливим головом, що я скоро побачу з своїми. Звелів мені підписати мот свідчення і чекати свого часу.

Т ось той час настав.

Ранком перелік. Трізвиче. Мот останні. "С в'язали!" Копьнула в серце, доміг настилось слово. Я преріг себе, попрявався з товаришами і поспіхом повели такіми знайомими такули оворудилими коридорами. Останні двері, останній залок. На злівався чималенький гурт з різних камер і з одними

лише вартували, ні толь якого був у кобурі, ми попря-
мували до в'їзту.

Відсунуто останній заступ і ми по цей бік пиріч.
Ворота зачинились за нами і ми опинились у епіцентрі
великого котловану, переважно оцінок, якісі стояв і надіяв-
ся перед провісним тюрлицю.

Розпитували, салютували, зустрічі.
Далі, далі від цих стін, від цієї Ковані брами,
від цих зачинених очей...

А сонце різне очі. Повітря розпірає зчуду. А думки:
Альбра чи олеца? Погода чи кінець?
Час покаже! Надія не зрадить?

II. Всі розвали. Народ.

340

Піччівка на південь.

.... розбіглись дороги та за куті гори... "

Роздоріжжя... Розійшлися шляхи - дороги, скарпаним м.
ілім іє повила. Лежить тяжкий камінь, плашть не доро-
говказом при дорозі, а на серці; смислав чуди, забивав
дух, гнітчить душу. Ні душі рідної, ні душі близької. Не
пустеля ж навколо а велелюдне, рідне місце!

Всі його вулиці і провулки складено; в затинках
його парків і бульварів знаходив собі затинок, сто-
пчикок і прохолоду. З Київських Крутигорів лише -
вавля Дмитром - Славутичем, луками зеленими, вербо-
лозалим кучерявилим. А скільки прій і спогадів збуду-
вала незора синя далеким задміттівім!..

Навколо вулиці народом вирають. Одні ідуть
постіхом, інші спривала, а мені йти нікуди, нікуди
постіхати...

Поруч стоїть великий, червокий, такий урочисто-
величний, такий рідний мені, будинок. Зей чого дові-
звивісті коридори, великі і малі аудиторії, всі його
закапелки так мені відоми. Роки навчання, потім пра-
ця в колу. Скільки там в його стінах, було зви-
лювань, турбот, надій! А ще булише було радощів, друж-
ніа розмов, цікавих зустрічей, авбавих суперечок.
Зараз стоїть він похмурий, насторожений. Величезні
кі його фалони вартують вайт до нього, твері захинено,
Зачинено називаєди.

Саломою стою на перетині доріг, сторони проло-
дати байдуше, знайомі сторони, близькі насторо-
жені, а в очах рідний сум і безпорадність.
Також, до болю гріко почувати себе самотнім у
рідналу місті.

Навколо люди, багато людей. Парки, сквери расквітні

людьми. На доріжках алей, на павах по уздовжних, в
затінках — усеюди люди. А діти! Вони заповнили всі
куточки парків і скверів, такі голоси сплітаються з па-
ликами чабетаним, в їхніх усмішках світяться сонячні
зайчики.

Найбільш люди в парку проти університету. Там
колись цілими годинами проєдмував тут на павах.
Споживав, ширив, шукав розради, зустрічав друзів.
Зараз, в тяжкій для мене час, я прийшов шукати тут
свої розради. Як бути, куди подітися? Ці питання змі-
тили і пелли. Тієї з рамкових туманів юнацьких
років підступно значоме:

"Улі у сокола
Криль зв'язані,
Улі пуги ели
Все заказано!"

М. Колчов, "Дума сокола".

Так! Крило було зв'язані до в'язкою Лукіянівської тюрми,
в якій було чітко пропегатано, що відбував кару ось такий
то, було зазначено дати прибуття ти видуття з в'язки.
Куди звернутись з цією довіркою? А чи на цьому кінець?
Часто бувало, що людину звільняли, а потім невдовзі
знову забірали і все безповоротно.

Та не бо кі! "Не всі ще шляхи закрито — заборонено".
Один такий шлях привів мене на Луїанівську вулицю
в "Будинок вчених" в секції наукових робітників в
при спілкуванні робітників Освіт ("Робос"), до якої я належав
ще до "того". Там знайшлися добрі люди і порадили
мені добру таку раду. На їх думку, я магуль такий
силу на баланті з тюрмишних котлів, ще мало наділивал
на людське серце і толу набіраючи рятунком мені
буде одерамати пугівку на південь. Не на той
південь де:

"Уде Весна Запашна
Квітали — перлами залосичана."

Т. Звичина.

Об, не квітали-солюквітали, ругною-мівною не пошляхом,
волошкати у вінки не заплетеними.

341
Не в ці Краї влучив мені пугівку секретар секції науко-
вих робітників проф. Федряб, а пугівку де:

"Не весна тогда
Музкою весна,
Не мува в паву
Зеленелася!" М. Колчов, "Темн".

Як влучив секретар мені пугівку, то в очах його
бликнули якісь вогники, не то думки, не то метиви. Не мо-
бив я отих вогників професора. А коли пугр. П. П. П. П. П.
потис мені руку і побачив Федряб, то тієї вогники
зміряли і його. Може далась тут наша суперогна з сек-
ратарем і чи не найбільша за цього самого Ходяківа...
А Ходяків Віктор Іванович лише пугів мені співчут-
ливим поглядом.

Сила людей витягла з міста на допомогу спорож-
нілими, на сумні мерила — обличчя обшотілих мив.
Заводи, фабрики, різні установи, учбові заклади поси-
лали своїх пугарів на допомогу спустошеним селам.
Поздали, машинали, мольовили дорогоали поспішали
люди на збірання Хліба.

Доря-небога і мене кинула в цей людський потік.
Не величавсь воно мені в менті, зате через вичуя на-
новилля магом-тугою з моря людського серця, вичуя
серце там на Уманщині, на павах ширішаних в селат
не беселіє. Охвирувало мені долі сивою і рослар в
Коло-фрастові та в навколишніх його селат. З пугів-
кою в руках я повернувся до дилу.

Тієї завтра вирчати в дорегу,
Пугівку про Ляхо, яке так назло звалилось на
людей, досодили і до Калмер-бдмогор Лукіянівської тюрми.
В хвили "прогулянок" на тюрмишному дворі, в час пе-
реїзду "горниш вичуяли" на дотити, зтавь шенне, а зтош
паквапиво і докладніше розповідати новини з вали.
Ці новини були найбільш мажливі. Частю і передали
Колчов свідчила про нестатки там "на Солі".

А в час "прогулянки" "Чорним борошном", великі шептали й показували в дворі тираноту на вулицю людей, майже так привезено, що це "людоїди". Це слово шептали з насомом в очах: а може серед них є і... Далше в очах горіло, серце колотилося а думка забирала... Так було половик тудицати. Тут були чоловіки і дитини, старі і молоді, навіть підлітки років 10-12. Обличчя їх були яків сірі, а очі невидючі, спрямовані кудись поза простір.

Різник страхотів я почував і набавився "там", тут "калолі"...

На вулицях Києва з'являлись пухлі люди з наваканими і далекими сія. Ці люди шукали тут в Києві рятунку від "Комерцеського хліба" (був такий напіввески з року, з Кривавиці, Буханка). Сотні згоднілія людей зні і ноги простоявали в чергах біля осельних Крамниці за буханкою "Комерцеського".

Учасливіці зіставляли цю буханку - цеслинку і тут таки чесь збоку, з'явля і до Кривавиці. Гаспихон зітеть хлібину, а потім тіло одважників, голова схилиться долу і людина вже не підводиться. Такі люди доходили від "Комерцеського", Стастергав я таких померлих на "Первомайський" вулиці, на Сталінці (Дилівівка), Солом'янці та в інших місцях Києва.

Щоб купити буханку "Комерцеського", потрібно було ставати в чергу біля магазину ще звечора і стояти цілу ніч за великої погоди, щоб під дощем, і лише десь опівдні дотавитися до дверей. Біля цих дверей штовхався цілий натовп людей. Всі кричали, ляхославили, волали не своїм голосом, а іноді і до білих доходило.

Утворювалися всодяк "охорона" порядку. Це була людина згуртована зграя урвиль, які бзманісно жбурляли квола та слабіших, пропучали свої подібний. Самі ці "охоронці" заводили по кілька разів до мага-

342
газину і брали по дві буханки: одну за чергу, а другу за лад біля дверей. Охоронці паперку - ліліція, не помічали роботи цієї банди, лише час від часу відходили на бік і цюч упогаджували з ними.

В чергах збиралася велика сила людей, а не все хабі доводив на місце. По дорозі чимало буханок зникало без слуху. Продавці - шаєраї пубі мали хліб за найлюдніми а за "Местачу" одержували свою долю барини.

Та знаєш, ставав переполох. Чаєстрошка найшла на шаєраїв.

А сталося це так. В черзі до Крамниці, що була на розі Совецької вулиці та Трометівського провулка на Сталінці (Дамітвіка), став учерві чоловік з торбою за плечима. Донхавця цей чоловік зібсь до прилавка, бо і сам був у силі, і тут сталася суперечка з пубіцел Крамниці. Чоловік наєрков на безладдя біля Крамниці і в самій Крамниці, кинув кілька докорів і його всеможеності продавцеві. Це вже було ає заматто. Продавцеві одурився, почав ляхословити, - він не міг стерпіти такого зухвальства від якого-то там шарпака з торбою за плечима. Криком і лайкою пубі добув підтримували і "охоронці" порядок біля дверей. Зукнули ліліціонера і всі разом почали виштовхувати зухвальця, кедавші йому хліба. Той, з торбою, пручався, відважювався, але не міг протистояти такій силі правдолюбців.

Люди в черзі не вступали в цю верелю, тільки щільніше стискали одно одного в обіймах за подекюцю щоб у цій колотнечі не позбутися черги, бо тоді міяке сила неспроможна вновь втиснутти в клудок сплетенних рук.

А ліліціонер, з пухтопом у руці, сугчоводив паучишка до начальства. Доповівши начальству, ще цей слякий - такий гільтіпара-шарпак брутально проручував правила радянської торгівлі, комерцеським хлібом, ліліціонер виструнчився і чекав наказу начальства.

Начальник міліції скосив очі рогами і проіграв кризь зуби: "Дармо! Я с тобою ли поговорім!", і обиде сер-
дтитим зловісним поглядом порушника.

Час линав. Начальник то виходив то заходив, качень давав накази, на когось кричав, то сердито перекладав папери на столі.

- А коли же зі мною розбереться?

Начальник сверлом пубуравив поглядом порушника і погрозиливо прошипів:

- Падатьєдши!

Порушник пильно підбивив на сердитого начальника, зняв засмалювану кепку, пригладив сльозовраженого чуб, рішуче підійшов до стола і с притиском сказав:

- Твогда разреши мне позвонит на квартиру.

Владко, звичним рухом, взяв телеграмну машинку. Від несподіванки начальник вилупив свої баньки, і втратив мову і зачляк на своєму місці. Лише ви-
ряджені банькувати очі свідчили, що це нева істота
а не якийсь спотворений манекен.

В обличчі і владкому голові було щось знабоме, і це "знабоме" окувало начальника жахом. А в трубку вже подано беззаперечний наказ:

- Пришлить машину, потрібно забрать негиджиків!

Тостимов!? Так, це був він.

Про цю надзвичайну подію говорило все листю. А сталаєв ця подія в владкому магазині на Сталінці. Подробиці розповів мені новий начальник райміліції Сталінського району, мій земляк односелець Климченко Федось Левкович, який був замість попереднього на-
чальника, якого самого і весь його персонал було знято.

Чи воно було так чи інак, але після такої на-
гінки охоронцям законів і порядку, в чергах не
було порушень, хоч біля дверей і не стояли "орга-
нізатори порядку". В роженій черзі імя Тостимова
стало пугалом для великих порушників і кривим
цитом для правдолюбців.

343
Добре навести порядок у черзі: аж любо-мило з боку
подивитися, як тисячі людей атяють похученими ганцюгами,
обмотавши дин одного обіймаю за поясицю. Там такі пш-
ки, кі дїйди, а лише в кожному за одногуча болити; а ти
дїйде має черга, а чи виспатить мені хліба, чи не до-
ведеться чвалати з порошними рукави до голодних дітей.

Добре, коли в чергах лад. Несовий і знесилени голодом
люди з села дістануть свою папку - буханку за Злабовоми;
Несовий же воки дістануть буханку-четлилку і сядуть
тут таки десь під парканом чи на якусь пуметунці і зго-
лодяться "Коммерческїя", тоб більше воєе ніколи не встатити.

Добре покарати і злочинців різних шафравів, які має-
люють на людоякочу горі; добре покарати і облюонит
безпорадну, які зничалиє з шафравом - владіями...

Але чи варто для цього тової мовновладній
людині відриватися від важливіа державний справ,
лише для того, щоб навести лад в черзі там десь
в крамничці на околиці міста, і це в той час, коли
на околицях столиці, поза великими чергами з голоду
коряють мільони людей.

Тоторія відповість на це питання.

А може знайдуться абігитивні літотисевці - лакузи
і придумают якусь небиліція про героя - барця цю-
ти Кривди простих людей і доведуть мацадкам,
що вигайдушна боротьба з мідрічними кублалми
запеліє буржуазніє націоналістів та інших
зачлятили "ворогами народу", які да цюши пудалієсь
імперіалістам, забралає все час державніє мурав
і лише на якусь там годину можна було вигадати,
щоб внести лад у великих неорганізованіє кардан
біля крамничок державної торгівлі "Коммерческїя" хлібом.
Та ще, як кажуть наші люди на Заході, патичком
похучити кількох шафравів...

Беріли торгівлі "Коммерческїя" хлібом, була це
торгівля через "Торгсіни" - торгівля з іноземцями.
Тут велась торгівля лише на іноземну валюту та на

різні коштовності золоті та срібні. Були ті „Тюрґеїни“
забуті великими добрими вояками, а найбільше продукта-
ми харчування: біла мука, різні крупы, пшоно, рис, цукор,
сало, м'ясо, різні ковбаси, шинка, масло, консерви. Рітнички
магазинів були майстерно оформлені руками вільчів,
які мали добрий смак і тямалися на психологичній
голодної людини.

Умало різного люду товпилося біля витрин отих
„Тюрґеїнів“. Заглядали, а делотрі і всередині замітали.
Переважає більшість „іноземців“, які заходили в магазини,
були обшарпані і виснажені люди з села. Вони несли
сюди „квітки“ „благородного металу“, якісь тріфляжю,
що так чи інакше зберігався в сім'ї. Нещо золоті а
срібні хрестички, що колись подарував хрещений батько
чи старенька бабуся принесла з Києва від „моєї
св. Варварки“ коли ходила на пшоно; обручки з якими
браває колись шлюб; які символізували вірність та
любов подружжя молодого; сережки, дуровані ланки
чи куплени на зароблені тямкою працею гроші.
Тюфлі, пшкосили якісь червінці, чи срібний карбова-
нець, що довго деє потайки в узялку зберігали на ч
бабуся, щоб потім подарувати на перший зубок внучки
або берегли на „посмертне“. Можемо було бачити в
срібну „ризу“ чи „сідло“ з якогось образка, а то і отруду
з ланпадієн. Приносили сюди і свої ознаки завою двох
воїни, іншапті двох іривавих воєн: російсько-японська
та першої світової.

Все це приймалося на вагу а на залізу видавалися
спеціальні ярлички-бони, за які і можна було викупити
чи ті чи інші товари „Тюрґеїну“.

„Іноземці“ часто розводили руками, бились об пол і
щоб моглаали довести вагаря їхніх коштовностей,
але ті умокали якивали, з ким радились і настоювали
на свободі.

Найчастіше „іноземці“ брали якісь дешеві кутти,
пшоно і, затиснувши під пахвою торбу, прядливали

до виходу з блиском надії в очах і з тиснутим серцем
від болю. 344

В дорозу.

З пунівкою в кишені я повернувся до дому, а тут сун
і розпач. Як дити? Як дити? Мій рантовий вугізд ставив
сімію вчасить таку тямке становище. Правда, моя тямке
кляба по ладіти картки, — доо грошів на голову службовця,
лишалає, та ще по 100 градусів на утуманує тієї же категорії
службовця, та ще кульокі два на лисці пшоно чи якимот кутти
грамів 400-600. Але це лізерія.

Однако моя пунівка, після повернення, надала більшої
ваги в пошуках роботи, ніж довірка з тюрґеїни.

А думка думку тоганка: а як там, моя родні на селі?
Нічого я про них не знаю, ніякої звістки.

Надчивив я на вулицях, наслушав великих стурбованості, і
ось з'явилось настирливе багаваня, що буде що а заляти по
дорозі до своєї. Так, заду!

За допомогою суетів почастило гістати кілька буча-
нок „Коммерческого“, з кілограм кицької ковбаси, а суета мій
візник скидінський чав мені шматок обгареного м'яса
з лощати, яке він потайки придумав в чуркою.

До вугізду все готове і рано вранці я вийду. Можна
відпочити на дорозу, але сон вугізд іудис далеко.

Лажу з відкритими очима, а на душі тямке, тямке.

Блимає галничок і в нього тямкочу світлі виступат
на протипешній стіні обрис портрета Шевченка.
Супинили очима стесити він за ланю і, немов, промовляє:

„Т тут і всюди — сирізь поганю“.

А далі з сумом, докорам:

„Тогіднеш, згинеш, Україно,

Не стане знаку на землі.

А ти тишалаєє Кошеш

В добрі і розкоші! Україно!

За що тебе гонять кара,

Карат тямке...“ М. Шевченка, „Світ“, глава ХІV.

Шана і низький тоді уклін, Тарасе!
Життя, Ашуро-Славутинь, Шевченку — це історія, це шлях, це
душа України. В серці кожного українця, де б він не був, куди б
того доля чи негода не закинула, ці три святині живуть і
дементують в його душі повільно вкіль.

І на цей раз Тарас зі шмою, він споглядав лий роз-
паг і куди нагадував мені, своєму нащадкові, щоб я завжди
пам'ятав його "дружескі послані", — "І мертвих, і живих
і не карбашеним землянам логам в Україні і не в Україні
сущили..."

А вуста, куди, промовляли:

"Своєю Українцю любіть.

Любіть її. Во время люте,

В останню тяжкою минуту..."

Завжди рідним був у нашій сім'ї Тарас Шевченку.
Ще з дитячих літ я полюбив його, а особливо з того часу,
як дядько Андрот (Андронік) Мелай здивував усяк своєю
слованкою "Кобзаря" від пошуків-тучу українця,
на диво маймовірною була та слованка.

Одного разу в саті дядька Мелая зібралося кілька
головік його друзів почитати "Кобзаря". Трикатво і я в
Кутку (мене не гомили, бо інколи і я малий ставав у причуд).
Пам'ятаю, читали "Сон" ("У великого своя доля і свій
шлях широкий"), читав Микита Сухорезний (по вулиці-
нолу "Карачик"). Це був найкращий читець тварі в
Шевченку, який я бачив-коли зустрічав.

Головік середнього віку і росту, з високим лисом
чим чолом (чимсь воно нагадувало самого Шевченка), з
повільними рухами, прическою уловішкою в розливі,
його читання бачило-якої книжки перетворювалося в най-
більшу насолоду для слухачів. А слухачи його старі
і малі, а в гурті його читання завжди викликало
тильну увагу і роздуми, особливо, коли читався твори
Шевченка. Незвичний мелодійний голос з якимсь особ-
ливим видохом на кінці слова, з наголосом на голов-
ній дулиці читаного, з уповільненням окремих слів,

345
заохотювало увагу слухачів, поклонило душу, збудиловало
дулицю. В нагідний його огляд зиваєди світилоя воєник
людяности, лрійности, роздумів.

Всі присутні уважно слухали і час від часу вкидали
своє зауваження, а іноді всі разом починали швидко
обговорення читаного.

Раптом в хату вбігав зажеваний брат Мелая Павло
і з переляку, через поріг, видувує: "Урядник!"

Ці потягопили. Зустріг з урядником, взагалі, була неспри-
ною, а тут ще "Кобзар", за читання "Кобзаря" в ті часи
текала безниця, декого з присутніх вона вже гостила
за своїми гратаваними вікнами, залізом окванили
тверима за події 1905 року. Тут були: Турчак Микита,
Козюк Марко, Питуха Анат, Щербатий Трифрон і ще хтось
з чоловіків. Всі вони в доброті на тамні збори в Чор-
ний ліс під Романівкою куди сходилося чимало людей з
наволишніх сіл. Там виступали якесь пунізаі люди,
роздавали "прокламації". Знаді збори відбувалися у хаті
Аната Питуха, хата якого стояла на віддаленій ву-
лиці від села. Чимало з присутніх зазнавали там же
смиот нагони за події доброту.

А урядник уже на подвір'ї. В саті розгубленість,
в Питуха Явдоха, дружина Мелая, лісила діву. Ова мить
вона завмерла, але вже готова була накинута на
головіка, бо огі злісно спалахнули, а на язичі вже була
готова лайка. Найшвидше отялилоя Мелай. Він похан-
цел чухопив румника, обвинув Кмижесу і миттю кинул
у діву з тістком. Урядник ступив на поріг, а тит-
ра Явдоха кватливо замішувала "Кобзаря" на саме
дно дівеси. В цьому мить хитрощий Козюк Марко ви-
хопив з кішені заслапчовані карти, поповишу розлинув
по столі а другою поповиною був покарпатті коварі
Щербатого Трифрона, тупиловліяючі: "А понава, а понава,
Кирпатний!" Малекві; рідотиний на обличчі Марка, що
шшильєс від вєпи, робили його тавци невизнати.

Що було далі не знаю, бо я другою викотився з хати

ниж могли з'ясувати і зрозуміти що було етим.

Книжки урядників не знайшов, хоч і перевіряв усе не-
людське майже дячка Кекай. Довго бичував урядників, лихо-
ловив, погрожував а потім і посукував ніз чим з хати.
Дячки потім частенько кемували з урядниками непомети
та глузували з смітничкового дячка Кекай, що на-
в'язав таку жалену на кату.

Щоля цієї пригоди (або, як казав дячка Кекай казав,
"тупакукту"), читали "Кобзаря" з більшою обережністю
а старші мої брати опісля давали і мені читати "Коб-
заря", але завжди застерігали бути обережним.

За ціми спогадами я над рідко здрімав і ві-
сні придався мені дячка Кекай з нализатем на шиї. Цей
прихід з'явився як мовби, якого долиць я спостеріг насп-
равді. За несплату податків у 1929 році в багатому селі
забирали свині, корови. Дячка Кекай теж був несплатник
і йому наказали привести на вигін корову. Тут на
вигоні зібралось багато людей і всі побачили, що Кекай
іде з нализатем на шиї.

Якесь начальство поголо кричати на дячка, а тої
так спокійно, з якимсь не то глузуванням, не то
з якоїсь наївності, в голосі:
- Не корова ж моя не сплатила податків а я, ось і
прив'язуєте мене до воза і ведіть"...

На другий день вранці розпочався мій сулинний
шлях залізницею. Вагони були забиті людьми.
Відірвані люди вмі Купка, можна було чути розмови, ру-
перелки, а то і пісня здрігнеться в якомусь кутку.
Але чим далі посувався поїзд на південь, розмови
стихали, піськи уривались. Люди з вигон вигонів
вдивлялись в незорі лани досягаючого хліба і
кіде не бачили людей на полях. Правда, подекуди
змінячили Купка люди, але ці люди були якесь не-
вчтні серця моря звивлюючи мив. В руках, в
поведінці їх, помітно була розгубленість, безпорад-
ність. Це були перші посланці міста.

Засушували лани безкраї. Сулино жиливою дурдіним Ко-
лоє стиглого овита, золотий пшениці; презрлий Ячмінь
легенько похитував довгими буєчками, і пухляк гост-
рої роєм і ветелав зерном-слезою осиротилу потуркману
землю.

Лани тисили серна, працюючих рук, пильного ока.
"... Буйне мито своє колідсья стигле до землі клохтати,
люб пряситися на спогинок в скоти, а не то допитице
на землі, достигле зерно".

Л. Старичуків, "Облога Бучи".

А люди не помішали збратити врошай, свою тягучу
працю. Вони не віднамали ніти до поля, - пухлякі ноги неспроможе-
ні тримати обважеле, в'яле, золотке тіло, а смарювали руки
безсило звивало вдовою виснаженої людини дождю; інші
вже спочивали вітчимі спом у братній лозилі.

Плечуть - тулять лани широкими. Та єм - туля по-
тимає на звивлях колосі ах сен туди на край чеба.
Вітер на пні б'є воєкий колос, - свистить обважеле і стуч-
ить золоте зерно долу.

А дець з далекого дитинства:

"Немає до колосі, колос шепоче сум-тугу:
- Боляке нам чутти осінню хугу,
Сулино хилитися вми до землі,
Доріднеє зерно зубити без стери".

І скаржеться колос незітраї, забутий етлечки:

"Нас тоночі спускаються зграї
Всякес птаство, що у виріі вупитат.

Заїць талочить, вітер на б'є

А де ж наш господар? Чому він не іде?"

Залишена стядова нарікат на господаря, але пурятині
не буде, бо:

"Вітер несе їм звістку сулину:

- Скоро господар ваш лляе в тунну".

Та то не була вже пізня оснь, чале гайворонки вчу-
ретило, вже ч' лиси сторожками.

"Лізня вже осінь, Трави вчухетіли,
Ліс шати скинув, поля спорожніли..."

А зараз? Горюче літо, повзла година, сонце припекло,
а клубочки хмаринок так і запрошують людей в поле.
Радіють люди з такого літа, що дощів сонця поспішають
в поле, щоб з россою слів зібрати, щоб зерно не сипалося
і сонце не припикало, вдова залишаються тільки сади
стари та зовсім недолугі, І меловлята разом з біат-
ками. Різати килиски на турногах, вбішати радянчи-
ни хустинами, щоб дитя не спалося на сонці, а
під возом чи копою, в холодку, ховається малеча, і
від неї до допомога: баньку чи барило з водою піднести, за-
колескою доглянути, а то і колосок який підняти.

А навколо землі, косячі. А бувало частенько
і так, що тут мади під копою, під стів жабворон-
ків та під підволиків перепилиць, нараджувалися
майбутній хлібороб.

Щоб не відривати голову від роботи, поро-
ділля чергала надвечір'я, а потім уже проголодю вез-
ли її до дому. Не довго спочивав мати - скоро на полі
з'являлась ще одна колеска і зуствою підпересана
землюя...

А тепер лише йде в полі манділи люди.

Фев і зупинка. По дорозі в село на зустріч мені
шов брат.

Мовчачи потисли один одному руки.

Вітання було коротким:

- Живий?

- Живий..., як мати?

- Мати в мене.

Ми попрощували до школи в якій жив і че-
шов брат.

Мати.

347

Мати зустріла нас виплаканими, сиротиними
очима. Сліз не було - їх вичушило дявальне народне лихо.
Сиділи мовчки. Ми розуміли одне одного без слів, та б
слів не знайти, щоб передати весь цей людський страж-
тань, що збагнути глибини людського горя. Лише очі, мовч-
кі виплаки, горем вичуши, очі могли б передати якусь
песточку отого страждання, яке так нагло втало на
людей; воно проймало душу, гнітило серце, пекло мозок.
Страждання душі, біль серця, фізична біль туртур, можуть
відбитися в очах людини, в свідомості якої це тліє існу-
ув відомлення того, що діявся, того що сталося.

"Ще навч серце в грудях біється,

Як бачу слези я братів,

Не раз що-дня воно здригнеться,

Не раз клятвою вчухнеться

На підні вчинки наших днів".

М. Чернявська, "Вчухень стівця".

А тіні, що вже втратили людську подобу, що пройшли
ві всіма людського горя, - вже втрачили свідомість,
вони переступили фатальний поріг всіх можливих
і неможливих випробовань, жибкий життя вже обір-
вався. Серце вже не билось ритмічно, не надавало з легенів
життєдайну окислюючу кров, а салитувало, на якусь хви-
лину здригало, а потім утовільнювалося і стихало.

Звії прагнення, всі життяві бажання було звернено
лише до одного - їсти!.. Що їсти? Байдука...

- Ой, сину, сину, - це мати то мене, - що зробили з люди-
ми! За що так твояки вони покарени? За що ці руки
незаслужені?.. Як багато горя, як багато сліз людських...

А як, сину, страшно... Скільки людей без пори вичерло...

Мати покитук головою, а губи педве шепотуть:

- Скільки того мого без пори померло...

- Ви так, мати, змарніли, висохли, зігнулися.

- Лихо мене, сину, зігнуло, людське горе мене висершило.
- Не доїдають мати, - озвався брат. Мати за всіх уболівають, чим людина допомагають людям. Нас рятує Корова та владенний учительський пайок. Велику кількість корів порізано, та й усе, що було: і кури, і цуци, поросята. Все порізано. В кого ще лишилась Корова, то ма ніч беруть у сину чи в колюру а то і в Катю. Крадішки пішли скрізь. Мати свої часточки не зігала а відкадала. Збирає бутвиння, лучинайки, дячу капусту, сушить листя глібту. Все це перетирає, заварює дячою затиркою, пече і розносить по хатах. І молока, хоч кріхотку, відносить малім дітям, якіх знесли в патрокат, після того, як вимерла вся сім'я...

- Ні, які вловляння не допомагають, часто каже, що ваша лізерка допомога не рятує, а тільки розтягують на довгий час муки людини.

- Хоч і криють, сину, а все ж люди полегшає.

І знову вилити, без сліз плаче мати:

- Скільки горя, скільки наруги над людьми!

Три дядьки твої, сину, як дуби здорові були і їм підкосило, і вони завалились. Дядька Юсипа поховали ще в одній Ямі, а Трицького і Трищона вже у братній могилі. Звозять на цвинтар цілі стоси покійників. Закопують без труни, нікто їх не проводить в останню путь. Що лишилось, а чи й лишилось щось, ніколи не знайде лишили своїх рідних.

А бувач, сину, і так, що той, хто біля Ями, то і його скочують до всіх разом.

Антон Юрій щоранку обіздить безтарною попія Каталі, забірає з Іофраном полдерма і везуть на цвинтар на голіх грабниках. Часом мерці гекануть по кілька двів. Не виявляються Антон з Іофраном. - мерці в багаті, а Ям копоти Ніколу. Арескою Тульку возили три рази і привозили надат, бо Ями були заповнені, а нову копа-

348
тати Ніколи. А як танути стала Тулька. Мерці і ще живі лежать разом, полотом по хатах, Часом і Антон не розбрав хто мертвий, а хто ще живий. Трьохки Данила Трищонки вже на возі, серед покійників трохи потіла, що вона ще жива. Антон на це відповів, що на свободні в нього багато роботи і що він поїде на далекі кутки і на кутар, то ти по дорозі і дібеш, бо заощувати а потім власти на віз Ніколу. "Не повертайтесь же мені да тобою".

І так щодня: везуть возами на цвинтар, стягають до Ями, загортають...

Тут чоловіки і жінки, матері і діти, рідні і сусіди, а то і покілька душ разом з одним хатом. Везуть і не ріднить одна Яма. Копують неглибокий рів, до копати глибше нема в людей сили... Всіх покотом скочують у рив...

- Мамо, не треба...

А думкою: я знаю, рідна, про все це. Ним, чим знав живим, переповнено серце по самі вичня. Кожен не в перемаєнчений до краю і ось-ось відвертеться через так впердині і буде кінець або божевілля...

Ще в Києві я начував і надчувив, а тут? Це якийсь студентливий сон.

"Сон мій - знову сон голодний!"

Тим все хліб, мені ж не зло

В мурах города голодний

Сниться кожену нї село".

Ли. Гернявський, "Сон".

О, як би то лише сон! Дійсність, жаяльве дієють!...

- Три дядьки твої, сину, як дуби, - иептала мати.

- Братіки мот рідні... і їм підкосило, завалило...

Дядьки. Трч трищарі і їа підкосило. Згучило і сарлі.

Ні! Це ніяк не влітувало в голову. Вони жилим стали перед очима, такі заклопотані, гмуцьовиті, такі рідні...

Скільки землі вони перегорнули за свій вік, скільки

їх спрацьовані руки засіяли полів, а сіл'зіві лавів,
своїх вузькія та чужих широкіх, скопили!

Рано, ще в дитинстві, оскротили вони, а найменша
сестра Мариніда гралась разом з першешкільним сиром-
люк матері, якної найстаршої сестри, яка заступила
їм усім померлу матір. Вони й дорослиши, одружені, зар-
мулися вони до старшої сестри, яка їх виховувала, зме-
тила й поодружувала. А вони всі разом тількикали і
любили нас малюк, своїх небожат, які теж рано
лишилися батька.

Ніякої роботи вони не цурались, а доля все їм
обходила, десь мавицями блукала.

В 1904 році з'їхалися брати разом з односельцями—
чрегіосіяни, чужими робітниками, шукати облідишчу
долю на нескончаних просторах далекого Сибіру.

"Мати ти наша, мати,
не журися нами,
як повиростає
розійдемося самі."

Ой, буде нас мати
По горі, по долині,
Ой, буде нас, мати,
Та по чужій країні!"

(З пісні: "Ой зда гори та буйний вітер віє").

До Сибіру виїздили багато сімей. Виїздили цілими
родинами, кидали рідне село. Виїздили три брати Бегеми,
три брати Щербаті, два брати Тончаренко, брати Які,
двоє братів Якіл з великою сім'єю. З ними їдали і старі
батьки та бабусі, які не хотіли лишатися сади без унуку
малюк.

В дорозі проводили цілими селом. Сувли були цілі
проводи. З села виїздили ще до снігосної, а все село,
старі й малі, було на ногах. По дорозі витягали довга
валка післю. На возах сиділи діти та зовсім старі;

в лихак та в ряднак — хатні злидні. Дорослі йшли за
возами. Золотави заграли сонця освітлювали валку возів
і далекий затуманений шлях.

Трушнина по вмерлому не дозволяє передати того го-
лосиння, зайків, розтукли сотами людей, що виходили з
села. Голосили ті що виїздили, тужили й ті, що лишались.
Рідної людини, що померла, людина вміє відати могилу, а
тут хоронять живих людей, назавжди, навіть розтукка.
І плачем провели за село, а там прощання. Малі діти
просто верещали, старі, плачучи загортали в хустинку
земельку рідної ділки і ховали за пазуху, щоб там десь
далеко на чужині була хоч пучка рідної землі з ними.

Довгий шлях в ноздрі Краї, на чужинку.

Про Сибір ці люди знали лише з пісні про Кармалюка,
яку лякають співали сибірці: "За Сибіром сонце складає...";
та ще з того, що Кармалюк злочинців гнали на Сибір.

В бісєйській губернії, Амурському уїзді, на заболочених
берегах річки Чулими притамує іє сліпа зрадлива
доля-мачуса. Тустою таємно, в'їдливою мошварою
зустріла іє нова батьківщина.

"Простий люд, обідраний та знедолений, мандрує
світ да очі, кидат дорозу, а чужельму батьківщину,
шукат по другій стороні собі частя, що кжнець кж-
цел переважитись, що його кже нема й брати при
сучасних обставинах зрамацький не може.

... І бути вам тільки не ганьт лиха доля оті
нечасні жертви сущимкості сучасні. Кабляв,
Зривався та Оренбурвські етети, Зага спійшана,
Сибір вздовзи і впоперек... Скрізь вишукут кж-
тукку наш безпритумний на власній землі Худі-
роб-українець, — вишукут і не находит, Ідутъ,
Звичайно, на влання, на бла святна, втужають
останкь шпаття, — і більш нічого. То конечна
доля більшої, коли не всіх переселенців."

П. Трабовський, "Тричолні пажовури".

За допомогою місцевих старощів "наїтонів", засідали великою кількістю земель, які розбіглися і загубилися десь за 20-25 верст від оселі, між лісами, заболоченими ділянками. Працювали на всю силу і, догмавшись землі, виїздили всією сім'єю на поля білорусів. Тоді починалася сітками, сір лопатками і бідлями до роботи. Втрачали свої стаянки, відрали чужі миви і сіножаті заможніших селян.

Во тіжній всім працювали: возили сіно, доготовляли паливо, корчували ліс, будували чужі оселі.

Насипав Сибірська земля. Аутомт, дядя, привезені з України, не заохочували від незвичних людей морозів.

Станули гроші - сльози, що їх привезли з собою за позбуті свої стаянки землі, за жалити Кривонової, за злиденне господарче начиння. Гроші розтікалися як вода. Насипали злидки.

Затуманили дівки, заплакали виставлені від не-доїдання діти, засмучували старі батьки і матері, всі пішли за своїми дорослими дітьми, за малюками смували світ за очі. Пожуркилі чоловіки.

Місцеві люди розважали, полагали, потішали, що обмануться і звикнуть. А злидки туманили: "вже краще в наймах між своїми, та в рідній стороні".

А дочекалися весни. Поставили березові хрести на могилах тих, хто навіки лишається тут, зіб-рали рештки, що лишилися з грошей, з одягом і виручили в далеку дорогу - до фолу.

Одні поїздом, інші конями на возах, дорідного села, дорідного краю. А дехто подався далі на захід, на край світа, на "зелений ліс".

"Тей, тей шляхи широкі
Во куди зішлясь,
З України на чужину
Брати розійшлись".

Декого добилися до рідного села, а дома ще стовпе,

350
це рясніше як колінь, злітні обліли. Сонце втало і проща-лось з ними на панький ланас, на чужих мивах. Часто й місяць - білозір приєднував їм на роботі. Сивили сльози, згиналися постаті, але в очай світилася надія...

"Повернувся я з Сибіру
Та не ман фол..."

Дядько Йосип. Ще літка, але вже влітку постати, з переданою посивілою головою. Запам'ятався як мені в пот з сивацією через плече, - він навчав мене сідати. Ми з братом мали буди, "а в таралу поруч, казала мати, нікого не допроси".

Дядько зліпав якусь чотирьохкутну мішку. Насипав в сиві-ній ріжок мішку землю машини, забляв мішку заблявою з верхнього рогу і сівачка готова. Насипав машини і перекидав мішок на ліве плече.

- Дивись, хлопче! Набрав правою рукою праву землю зерно, лівою підтримув сівачку. На руку не дивись, слішок не заглядай а кудай зерно поперед себе: ступив раз і сій праворуч, за другом кроком - ліворуч. Одак підквітій і струнці рукою, щоб зерно рівним вліном розсідалося по ріллі. І так все тую ногу. Та повертайся в поясі а не вели турбом ч той бік, куди кудай зерно. Як вітер, то ходи за вітром, бо протти вітру зерно буде закі-вати і наротиш горіхів (отрілів) та в дучуть пліні. Злітні: відсі краі тей пуги обмішати, а наберши розейі по пугу зерно з обмішеного на андас вітка - град не падь.

Дядько перекинув мішок-сівачку, хреститися на сліг сонця і набрав зерно широкою молодікуватою до-лонето. Лише стиваємло. Крок за кроком, і золоті-рабдуги - веселі виблискують перед сівачем: то праворуч, то ліворуч і так ритмично! Постати поодичув-ся, гуть гудити і повалі посухаються вперед відобзи гоней, а велич стелеться широка слуга, рівно ветелена зерном.

Тода сівача яка особлива: земля немаче чуєтат-

цього до свого пона, голубить як сина, а босі ноги повільно посуваються, по кісточці можуть, у свідку рідом сичену возкувату рілля, і міди з зерном с'вач-жмідароб передає миви і цретою свого селянського поту, і свою шачу родючіє зеллі, і свою катю на майбутній врожай. Випари вогкої ступеної рілли, пахомі стету, дамкові співи жайворонків, срібні перли-росинки на торішньому бациллі полиню на мезмах і дорогах степових, поетаті с'вачів, - все це зливається в неповторну хвалу - гімн жайворобові.

Хто не зуміє вач с'вач сонця в стету, не чув срібного ранішого вітання жайворонків, не відгав випарів спітнілої рілли, не пхнів в'г пахомів росяних полів, не лшлуваває первою-рожевим загавали сльду сонця, - той ніколи не бачив і не вчує нагавиліючих авчлик протуболення вічно живого, вічно прекрасного життя-природи. Така людина даремно змарнувала свій в'к...

Чому це все, до найменшої дрібниці дрібниць, стоїть перед очима? Чому ці спогади спіласяють і печуть, до болів обпікають душу і мозок? Чому стисають серце, розпеченим обр'чом стисають голову і малютом біють у с'роти? Чому? Чому ніяк не доводити до свідомості, що їх уже нема, що вони спочивають у братній могилі!..

А деє там, у самій глибокій душі, пече і палить: та толи, що там само світить сонце, так само в голубій блакиті плывуть срібні жмаринки, так само над полями чути співи жайворонків, піднізьолівують переливи, так само жвильються лани широкіполі, так само жмита половіють...

А годикник на стіні: "тік-так, та не так, тик-так та не так".

Навіколо страшний мороз, навколо смерть Бенькету... "Не покоси жладе, горчи," а думка повертає до мейвого.

351
Ось дядько Васил стоїть на половад. Він поспішається задоволено, що я малий уже вродно косяю, що має покоси рівні, що я не лишаво чубів жескошеної т'риви.

- А гострити косу ти не вчини, бо так і порізатимеш людину. Бери косу і м'яко кінець кісця ут'раб у землю, лівою бери за п'ятку коси біля вербового к'нця кісця біля каблучки і м'яко турляй. В праву руку бери мант'агу і починай мант'ачити косу в'г п'ятки, та не води мант'очкою по всій косі, а так поступово, щоб м'шались на косі зубчики як на серпові. Так поступає по всій косі і все час лівою рукою т'субає за мант'ачкою, щоб коса не крутнула і не покалічила рук.

Косити жмід з грабками мене навчав дядько Жрифон...

Дядько Жрифон. Висока крелізна постаті, повільні руки, повільна хода, повільна і мова. Але які вправні руки!

Як тесло, того знали усі навколишні села. Сокира в його руках, як середка в музики Тотапа, - так к'сали люди. Чи тесав стовпи чубові, чи платки осенові, чи осикові крокви, - кричаве лезо сокири виб'м'с'кувало як жомовина, як бм'скавка в неді. Т'р'ички в'д'єкались не дрібнили свалками, а жовели плахали, рівно в'д'єчили шмуралі.

А коли за роботою було к'льва теслів і тесали різні коледи: чубові, осенові, осикові, вербові, в'льзові, - то далаво навколо чулась така музика - перецьти, що люди спинялись, старіші знімали шапки і вклонялись майстру.

Своєрідні, неповторно-переможні мотиви ч'їм музики праці, музики жуболів, селянського поту, жмід буроберієк надії, м'їє в'д'єтити серцем лише стиктешний готпатар та зак-лопотана господиння, яка заклототано готпувала смідаккож майстру, які будували нову оселю чи в'атимок для жудоби. Товну же жрачу, смлу і гл'їб'їє ч'їм музики, м'їє з'д'єснати тільки тонкий знавев'є народної т'варкості, яка народжується в т'рані.

Уміє ти, дядьку, і спочивати і розважатись в жміднім т'варкості. Тонкий гумор, веселі т'ривієві, жмідт'є-

ливі плечі, різні смішки витівки, — завжди були при тобі.
А скільки покійників вилірив ти очеретником, щоб зду-
тувати ці сулику вогню оселю! Ці оселі будували ти доброт-
но, щоб, як ти казав, покійники не турбували тебе по ногах
своїми токорали.

Тобі ніхто не збив домок твій оселі. Скотили тебе в
рів без тучки, без останної шами, лише охлялі, квалі
Копачі нарікали на твою феделе обтискилі тіло, яке
пучалося, не хотіло піддаватися ізнім зученням, не хо-
тіло скотуватися в оліп-могилю.

Яку ж привітну прише ти своїм новим сусідам? Не
можу уявити тебе, такого дужого, такого працюватого,
такого до всіх привітного, там на краю яли.

Дядько Трицко. Відрізнався він від своїх братів і ба-
гатьох односельчан. Не тримався батьківської землі, рідного
села, не зачоволячила його робота на пашівій конюшні.
Щось чого завжди манило, кудись тягло, завжди він кудись
поривався. Тілого, як ти перекоштували, носили по да-
лекіх світах.

Військову службу відбував він на Далекій Східі.
Завезли його туди морями-окіянами, бо Сибірський заліз-
ниця ще не було, вона була ще не докинчена.

За наказом начальства, ходив ти за Великою Китайською
стіною розшукувати і карати таких же як і сама хінських
бідаків, які пучняли високий кулак в ім'я справедливості
і згоди між людьми. Підстерігав на шляхах, катував
у священних гаях прапрадівських могил, розшукував у
густих гащах галяну, перетягував злиднially в
убогих глиняних фангах.

Переможець вступив ти в Хінську столицю Трой-
шов ти сотні кедиряних миль по Хінській землі, а
так і не знав проті кого і за що ходив. Ти не
знав як богдижани, багаті цілими зграями своїх і
чужих чупирів висмоктували кров хінських мундартів.

352
Мандарини "кого імператорські величності" навазували
вигрихати греблі-Галубу, які сучилили різниці вробили-
віа рік, і сотнями тисяч тогочасними непокорними їм людьми;
вигрихали вробили і голодом горили великі роботи "Недоско-
лімпіри".

Зерні чорніє кроків і різних частин світу злітали
імоварти непокорних, до краю знедолених людей.

Ти не знав, що в той час, коли "христомодиве воїнство"
білого царя православного стояло в черзі до барича
з горілкою, що витити за "перемогу на супротивниках", щоб
випити за здоров'я "батьки царя", як "хазарина право-
славних воїнів" — хінська імператриця Цісі щедрою рукою
обдаровувала іноземних посланців і дякувала їм за
успішну і перемогу придбавати власний народ.

Ти не знав, що в цей час імператорські мандарини на-
кидали ще тяжче волю на виї, "виромодфамних" царичі
Цісі, щоб зтягти з них нечувану контрибуцію для сплати
пучинням за наругу над людьми, за зраду, за суче-
щення крампи.

Тривали солоним потом видчувалися ця контрибуція
з народу. Тільки багато гізніше, коли тебе доля знову
загнала в ці край край, ти близько і краще гізнав пучко-
витий, черний хінців. Ти знайшов поближе ніж дужий і
лише тоді гізнався на кого ти ходив і на кого піднімав
свою підневолену солдатську руку.

Возпочалась війна "божого помізаника" царської Росії
з "сином неба" японськими військами. Знову так не
обійшлося без Гадька. Відтоді його образом Миколи
Чудотворця, покритий свєтеною водою, від Кула Японських
покрили "покровом свєтлої Богородиці", по ротах рідка-
ли, на випадок поранення, по образі величелющенна
Тамтелія "ісцелителя", а потім дали Гадьков в руки
Тамник — протираз і пучтавили до "пучки пучки на-
водили", та в погнали на колочий дріт отатів пуч во-
сомь Вулеметів та шилози японські.

Ліжалося „пристолюбіве воїнство“ по маньчжурських полях, плуталося по маньчжурській дорозі, видряпувалося на круті сопки, екокувалося у видоланиці, блукало з кутка в куток без толку, безладно тікало від „якара“. І туди з ними. Всі ризол обдурювались, кочували безладдя, каями начальство й обдирали кнєвкня дядяків. А начальство нагадувало власти шивотч „За втрч, царя і отечество“.

І на цей раз ти, дядьку“ Нічого не зрозумів. Япони! на православне попівство ні біле ні чорне не зазіхали, до царя було так далеко від Форт-Артура ти від річки Ялу, що й „Сикові чеба“ мікадо з Краєни Слову Сонця було не під силу добратися до „лицьогомава-ного рижого“ чубка Миколая Другого.

Закликали рятувати батьківщину, боронити отечество, а навколо чужа земля, суцільні працюючі кнєвкня селяни, на голови яких так несподівано впала нагла Далека.

А дома неспокій: ні в'єтожки від Дядька, а кутки одне одної страшили, — що Японці і маретокі, і мугати, і дичаки-ся з полонених, і на вогонь становлять, і в колісках з набитими чубками копируть.

Мати померлому голодять і ти маті плачем.

І вже зовсім несподівано повертається Дядько. Заємалий, змарнілий, в чорній маньчжурській кутлаті шапці з хрестом на чубку. Обділив нас цукерками, купивши на солдатські гроші.

Почав дядько приотсовуватися до селянських дядьків. Скосив кілька панських ланів, замінив телячі шпалі на залізничі, забив тисячі костилів у дубові шпалі, похочув з ліжтарем та клякотом по насипу залізничі а потім пот-осав разом з братами шукати свою долю в Сибірі.

Не величкунлася і там йому доля. Брати повернули на Захід до рідного села, а він поландрував Далеку на Схід сонця.

В далекій Карбіні, на річці Сунгарі, заблудилися його доля і знову нагнала йому на плечі гвинтівку

353
охраня чужа назабавання скарбів у Російськ-Рзійськ-Ролу Танку. Знашов як шут друзів, пригостила його чужа сторона і стала йому другом батьківщиною.

Тя ось сподобнула поєсева світова війна. Тця війна не змогла обійти Дядька. Знашли його царські тисячі за тисячі кілометрів. У руки гвинтівку, на погониче по ба-саманові й наказ: „Бий супостата! Валицай тую, рятуй казнькратів, гудьми стамь за богоносця, царського ламид-ника Григорія Распутиня“. Скоти, колючий фронт, чужа, голва.

Талчима, високі Карпати, а навколо ти а гледи. В хатах-карупах свої люди, шанують Шевченка, читають „Кобзаря“, співалотт такі рідні пісні: „Чужи, брате, мій, товаришу мій“, „Веревкино світло ти наш“. Т мова наша, хоч тмале і вудліжна де-якими словами, а така близька, рідна. Люди ледігні, суцільні, а життя з малем в голові: — Награй, Іванко, хліба! Я вже сніданок зредтувала.

А ти, Тарасику, візьми пуню та віяв води, най вояте полишеє; — онде як єї зителспані і тисок замаре тмале. Яя! Навіс, Ото, Молока, єї страшене і геть оштине. Звольдате, люди, я вже солодила.

Свої люди! Лише головачи їа, вояки ці царські в інших мундирах та на голові очіпотики з чубіками. Все навколо тільки і мови: „А шляє ти тмале з його війною“.

І ще один шабель гіршої науки. На цей раз діїшли вона таки до Дядька.

Не зміг він повернутися у Карбін, що став для нього близьким, а зараз таким далеким, недовалим. Загуло, вахр-котіло, забурлило на всіх дорогах „необятной“, порвало чребаю народного гніву.

З фронту повернувся в рідне село з гвинтівкою за плечима, з „оронкою правдою“ в кишені, з камінем за паду-кою, з гнівом на вустах.

Першим ти повів однокучу; в-фронтовиків на широкій двір панського фільверку і злісно гукнув: „Тоді!“

Сотні голосів підхопили цей вигук.

А Павло Тичина:

"На майдані, коло церкви
"Революція іде!"

Не на майдані коло церкви, на дворішас панської "орі-
намій" люди у вигорілих від сонця і солокого солдацького
поту злінаєтьсяоріах, з гвинтівками в руках, з гнівом
на вустах робили революцію на селі.

"Кай кабан, — цей чукнул, —
За отамана буде!"

Не кабан з герлицю побіде лагідну отару, а люди,
які роки просиділи в мокрих окован, голодні, доміди,
оздротні гвинтівками без кабоїв до них, згуртовані
спільники стуржетами, гнівом-злотою, оголили ре-
волюцію на селі.

Заслухались матері..."

Ні! Не заслухались осиротілі матері і вдов-
люсовки. Вони були тут, разом з чоловіками і
вимагали свою пайку від революції. Тільки панські
прихвостні чорнили тіннями нігали по закут-
ках злочі вогниці раз-по-раз спалахували в
очах то по-воболу скалювались чорні ісла.

"Все затихло.

Вечір.

Ніч.

Хіба так раптово затихав розбурхане море!
Толін, суперечки, близькі і далекі постріли з руч-
ниць та далаї спялка пожеми поручували спокій
ночі. А дев'ятий віль каростав у прокурєніх
Стінах стерої школи, чи прямо туди під зо-
ряним небом, де громадою націлювалося чалвині
шлях революції; в усюлу світлі.

Кодив ти, Язвк, з чимівією по полю, витигував
нові зони і палькував наділи бідакам на пань-
кій землі. Це вже було не марево, не "фата моргане".

354
Ці згадки-блмелавий вирінали і зникли як в калі-
доскопі. Одна картина влинь злишок існу, адна наводити
на дучу і разом з тими зликовсьє в одні чіле, невилмовно
страшне, незбагнене. В горлі члві вирінали набом-
ші: подробиці, факто лшнулих подій, ті живіх людей.
Живі люди, живі тіла, людські надії і сподівання, а
все це покриват чорний септанок сьогоднішніх днів.

А мати тихим, сиворотним голосом:

- Сакка Омицькога з догкою з'їла власну дитину, а
люди вже с пері, з якогуч витягли ніжки і ручки Ярецьо-
вого хлопчика. Толмаз хлопчика була загорнута
в шмаття і прихована на горіші. Догка Сакка розпо-
віла, як мати наказала їй дати в хату, а сама в
сінді картю від Жарен вдарила по голові меншиньку...

- Мило! Мати рідна! Не треба, не треба далі!!!

- Слухай сину, Ленка Петра Варасика з своєю сест-
рою теж з'їла власну дитину. Вона казала, що дитя
було вже мерве і вони з сестрою розгнали вже
мерве тіло...

Що ж так боліло б' в голові, що так пече біля
серця, чого тремтять ноги, чого тупяться руки?!

- А у великій Черняві в Шевчука Володимира, ти
чого знаєш, — сліпий на одне око, рахівником у колгоспі
був, — так от Яков надвечір дем зник хлопчик, раків
п'яти рік був. Нинулись шукати і знайшли поручане
тільки в баняках, які закіпали в пері, а голівку знай-
ли в сиріні, замотану в якусь ганчір'я.

Забила його Ковчина, сестра Олекси Мантоскі.

Мати хлопчика Танна, сестра Степана Токаневича
з Малої Черняві, — ти боги добре знаєш, — як податила го-
лівку свого сина Борисика, то стеряла.

Відчуваю, що вояковлю. В очах жовті кола, голова розко-
льоться, в грудях стисло, що не можна і дихати, ноги під-
ревієли. Брат подав воді і я подав чилідити в себе.

- Не треба, мило, — тудо почисив брат.

- Ні! Негай розкажуть усе, усе. Негай воно буде кай-

Мислячи ще. Каміть, каміть, річка. Я стисну до болу зуби і буду слухати. Каміть, нехай весь світ вас слухає.

— А могилу Савки Якубового, він був похований в окремих ямі, розкопано і знайшли його на цвинтарі з похорончіваними шматками тіла, — шурливо вела люті.

Розпечений удар ще більше стискає голову, до болу стиснуті зуби не дає сил розгелити, лише думкою: „Малю, мамо! Рідна! Я не можу так слухати, але ж не можу і спити твою сповідь. Я розумію, що розповідати не лише мені, своєму синові, а ти звертаєшся до всього світу. Твоя сповідь, — це сповідь усіх матерів, за яких ти зараз говориш про нечужий мей, про нечужу маючку горе... Говори, говори, рідна.

А перед очима живі люди, а перед очима тв диття. Арсень син Федора Терчика. Чого знають усі навколишні села. Нагуляний підірив-півдіо, він не знавшов ласки в багатодітного очима, за якого примушення була виїти дівка — покритка, Арсеньова мати, і хлопчик ще з малюком пішов по кабілате. Тось, сирота, найбільш з дитинства, якого він не знав, покочав таку ж сироту, без відної руки дівчини, яку колись прозвали Тульською безрукою.

Того жалились, похоронили і погали свої страждальне диття. Тільки вже революції одержали садибу, змінили хатку, тільки діти. Друженко мейла ця вбога сім'я.

Ніколи ніхто не чув ні слова нарікань чи кривди якусь в цій осаті. Уся робота чоловіка і жінки мейла Арсеня. Друженка як могла, допомагала чоловікові: пристосувалась діти мейти, їсти верити, в городі полотити. Підростали діти і допомагали батькам.

Тось настали горні дні 33-го року. Не вчавали батьки, повширвали і діти. Залишився найменший і цього даламива Савка; зведе з світу.

А Савка? Я її знав ще з дитинства, бо жили на відноліч кутіку, разом в кабуни грали, разом виводили на пісню по дорозі такі мудро закриті доріжки до Києва, що і самі потім блудили не мей.

355
Шукали сліпоту в лсі, всею рвали латаття на луках. Дуже вона плакала, коли малою виїздила з батьками в сідр. А потім батьки повернули в село.

Що ж сталося з цими етатемною друженкою, матурю своїх дітей? Чому в ній прокинувся лютий зер? Чи і не великий зер кинеться на своїх дітей.

Що погубило її похуття маґері? Що влянув в ній неї ці похуття? Що виїкнув, свиряв це материнське серце?

Тільки лось вотах, в середині шеси обірвалося...

Всі сшилили голови. Коженні думав слок, яке було етін-не вейх. Тільки годинник виступув нас: так-так, так-так.

На ядус мить з етіншого пороку вимікла постань Савки Якубового. Вчавая він знаки ще з дитячих років, ще з того часу, як прогукувая навздогн за нами ладили, що хранила до Зеленого городу на панським лану. Савка був постійним панським отироцем — лановим і завжди чомусь оберідав панські лани з горосом, до якого мей діти такі були ласі, малі збитошники, як нас називали наші матері. Т тільки він вк рабати такі дасідки, що ми часто різли болу в самі руки, мей крику, гвалту, плачів, а від матерів прохлюють сади, що так налякут дітей, що діти і вночі видіються з прохлю...

Мати похитнут головою, а губи ледве шепочуть:

— А Мотря, тітки Оксани, туюнула вь...

У підводі голову і прилуханя до материних слів.

— Головала свейра, чоловіка, туюнкі дітей о сама етерялась. Вдені не знати де дубат, а погали блукат по лсі, шукає дітей, зриват звичок на вжоток, найменшу доню Трієну колоче, хоч та заволола в неї на рибіх. Вее хлібця, молочка просила Трієна, а потім і стинилась у матері на руках. Люди вже мертву силою взяли з рук. Тось сходить мати по лсі, шукає свою Трієну, дорікат свейлу чоловікові, що покинув її з дитями малими.

Якось так мудо говорить, не то плаче, не то стиват... Студашно, сику, Мамь Мотря, дітей. Вейх ладн...

Мотря тітки Оксани етерялась... Мотря вудна разом мотю сестрою. Вона і старшого друженко була в неї.

Така струнка, гарна, жвава, а голос її дзвінкий завжди було чути в співач двочик. А тож і саже на румник стала. Заклопотання дружинка, шасливі посмішка матері, господині молодоті.

"У наших раю на землі
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З малим дитятком своїм!"
П. Шевченко.

А ось стерялась, розбулась еліт, дитятком вейт і стеряла.

- З'уздими, брате, до Тана, - звернувся до мене брат.

- Тцело.

- Не барітсья, діти. Будьте обережні, - напучувала нас мати.

- А хіба що? - питаю.

- Та всього може бути, синку. Осв дядькова Трицькова Мар'яка пішла в Волянківку до Волки і не повернулася. Зникла білого дня. Ні хучу, ні дучу, просто Господи.

На лити перед очима пурмабнуло гарне, теке вродливе, повне обличчя дядьки Мар'яки.

У її... не стало.

Наліз калити на серце, сморчили руки, а ноги так обважніли, що не було сили дитятти педали велосипеда.

Рідне село.

Викопилсь ми з братом за село, а там лвом до Микофевці, Шляк рівний, друкований. Тамд шлужом розкинули вузловате ш.тля розлогі кремезні туби, на пригорках похили стобури барез.

"Росцетили в'їття-коси.

Наче над могилою голосе."

Весь з чалекня юнацькія роки в пригадалось.

356
А по ссильає видолників роздієлись половами: осички, золоті соняшні зайчики гримсь низом ліає стовбурами герев, подлискували з тія кучів лічши, перебігали милья і довалии десь в гущавині лгу. Аташиного стіву не чути, шурхит колє заглушувал того, а серце так калитало, що і шурхоту колє не чути.

Віткали у велике село Мидові, Вузолу селі багато знаболчих людей, родичів. Багато сімей обох наших від породичалось, на кізналому кроби можна було зустрі- чути когос з рідні ми знаболчих.

Зараз зустрічалось окремі постаті людей, але визнати когос не було можливості: опухлі та змарнілі обличчя спотворювали людей і вмих трудно було визнати когос із знаболчих ба навіть з рідних.

Обшарпани, обжати, обелубані стріжи світлиці голили ребрами кроков та лат, повалені плоти, бурянами зарослі вулиці, забуті стежки до Криниць. Подєкуди тиняються згорблені постаті, помятинию копошались куклами залурзани пухлі дітки, лаяють навкарачки а то просто на свиті і шукають лізе колючим нерушем карачиків на поашву і, найшовши, квапливо заі- хають в ротик.

"...а онде під тинном
Стукала дитина - голоднак шре..."

П. Шевченко.

А голосу не чути, не чути ні людського, ні якоїсь сві- тини, ні долашньої птичі, ні собак. Лиша, ступашна тинна... стільки подекуди на засохлих вишневих шлках пенить Якець лавеліття і нагадуть, що колєсь, може давно а може і зовсім недавно, воно було розвішене мильом людєбро, якої більше нема. Але це було давно, бо вже на е- лмолу порозі жати, перед настім розчинені віношні дери, розрився великий кремлятин будяк і шитат своєю ба- гатоголовою версією до лопухів, що заволонали все подвір'я перед шатю і своїм широким листом зовсім здохвали стежку вж шати до еалого перепазу.

З роботи повертаються гурти дівчат. Язвляють вітра, скриплять журавлі біля кришки, а лелеки, на клинх та на старіх безверхих грушах, вибивають маршевою зорю, на стиву зовнішній гудячки на ковчак, вони ставлять на кіч Яцирі. Тільки гуде старий млин.

Особлива, невимовна краса в передсвяткові дні тепла короткого теплого літнього дощу з грозовимим. Дочка демарки, що так негладко набігли на село, вже відійшли на шлях за романівський ліс і там будинки, в світлі подвоєної велелки, віднімає на горбі висока звичайна романівська церква, мурований млин та білі хатки на Косогорах Возного та стародавній вдалася колишній укріплений романівський замок. Над гостинським лісом гурти приглушене погуркування зроч, а сонце уже вдалось маршевою позолотою. Все навколо блискє теплою росою і відблискє в проміннях сонця і гелет когось урокистого.

Ось і перший гудяк. По всім долині знави котяться злого розлогі урокисто-піднесені хвили. Доколюються вони до лісу, охоплюють бабрак, гути діврови і відбиваються лунною на луки широкі, шумовинний ірозофан по видалмає, язвляють в кущає верболозу, легенькими сльняшними забивають гудяк-каши пробігають по вологій озерату, таркають стучи арфи того тоне: цівки і німко дотикаються поєнрого листя татаршику а далі забивають в кущає вільшицу в пуді.

А нові хвили все ликуть і ликуть, наколюються одна на одну, зустрічаються з відлунними гудяком, забиваються з кам, забарвлюють новим гудяком і вже стогаючим стасвтом по лукає зелених, по видалмає гудяку, забивають в газаршику ліщини. А нові хвили все ликуть і ликуть. Там на зустріз виступають знашні квіти з гартікє біля-ват, квіти лугових трав, випари слошеного і зношеного дощелі сна на плавнях-сплавас.

Гудяком Краєи музика-перезвік, насоні нест і трав уже переповнюють по воні розлогу гудякомліну знави; вже переливаються через Крає, виколюються по

Крах і видалмає, і забивають десь гел, ам там в бурта повера вершиши за гостром Івановою мигилою на миг-тобенька полях.

А хвили все ликуть, набігають, відлунюються від Лобачевої гори помат ставом і тило, німко розкидають сквильами по широкому водному плесі, підносять до маршевірного сонця, що вже стинилось на самому обрію, аби ще раз помилувались люди на Краєу землі, на півню-Квалу, на Кеновтарку музичу вечірнього гудяку...

Таких я знав своє село, таким воно на Якує мити поветало в мойі дні.

...
"Твоє сонце сунло,
Недого молилось...
Запекло погорніло
Траб запалило.
Шов погорнува, гудяк:
Село погорніло,
Боже небо, голубе
Т те поамарніло.

В. Шевченко.

Запекло... Запекло, Тарасе, біля сонця, обгорнув оми душу, усе погорніло, поамарніло...

"Об сонце ясне, Неваже ти втолилось,
"Чи ти розгнівилось? Ще не пхай!"
В. Савітленко, "Волхуня мена".

Зайшло ясне сонечко світлий епогати, - за чорними Омарами проміння його згасли. Телна сутинь повила землю. Навколо слутній картини, слутній не весели сьоднішнього дня.

Ліворуч, на горбі, побачають тобзі поалурт колосені будинки. Посеред села стоїть безверха церква-плуб, по горбасі відолинкає розкидано погорнілі з гуртїлими стїнами хати. Воду з ставу стучено і на мигі: гудякомліно плес,

Чула? Ні, страшише гарно чути!
"Не так ти борозни,
Як добрий люди..."
Л. Шевченко.

Таня, дружина брата, вже повернулася з болота як ми казали до хати. Воно принесла в пелені куріння розозу, розозимчику, з десятих черепашок і заходила потувати черепашки кипучою водою і опарила оцетом. Стульки перлівниці почали здригатися, капали розликатися і зликатися, а потім і зовсім залишилися вугнутими. Брат ножем видобував м'якуню а Таня змашувала якимсь квачем сквороду і накладала шматочки м'яса болотяного м'якуня і ставила на вогонь.

В хаті ні крихотли вліба.
Ми з братом привезли з собою якусь крихоту їжі і Таня зробила лишегась на потім.
Знову тучеливі, безпорядні скелі-розповузі "серце розривають"
дулими-блискавками кидаются на всі боки і на лиття не дають на чолує зупинитися. Я кеначе лежу з якоюсь урвище в глибину чорку безодни а велья мене влучає розпекене каміння. Я не ммо сили витримувати цих туртур, Я лише побутти на самоті, хот трахе здратися з туманом. Зітне хати гнітуть, спляють останні крихотли св.доллості. Нові розповузі обухали біють по голові, тіло терпне від цих кобам, в огаче чорніт.

Хотіла б я вийти у чисте поле
Примасти лицем до сирої землі
І так задригати, щоб вері почувти,
Щоб люди вжахнулись на слези мій".
Л. Українка, "Турити мот серце".

Розлиє мот постійне місце роздумів, мрії і надій,
був стирині вже давно закритий чввинтар на зрі

За кумачами (так продавали господарів крайніх хат нашого в'їтка).
І на цей раз потягло мене на цю горю під високу розлошину
Гуку зрушу. Не було вже тін зруші, лише величезний темь лишився
від неї. Ліс підступував спитум з трох боків, чимало мо-
логих дублів феєли і старий чввинтар. З четвертого боку село
Як на доломі: широкій став, гук, стени мезарі. Сидинні
поливий чорний, мосою покритий христ та малочисельні
в туві: довгасті горбочки, когачували, що тут уже давно
стогивають люди з нашого села, бо в селенівки, наші
припратіди далекі.

Сонце вже сіло за сибтовоючкми пасорбали, змкала вже
і тінь в'ї розкопаної могилі. Ідогняні в'їдбляси сонця в'ї
розірваноз змар, згасяли на в'їтає притишеного м'яу, на
шидкас завмерлого сера і розжави естпансо розливалася по
лукас та б'їжнннн болота.

Сонце посилало світ "на добраніч".
Село загорталось у сугтнннн. Гбелрера м'яу підступале
Злиже до старого чввинтаря. На болоті піднімались
тумани в'їтари горної туві. Насукалель нг.
Але сгасом, в м'ї почало світати. На с'їді піднімались
Злідо-розжеві зачави і величии кругловіди тмелу високу-
вавай з-за горного лісу. Їого паву перинни в'їтали верхо-
в'їття висок'ї терев, з мароку сугтннн'ї в т'ї с'їтннн там
вирикали абриси хат, заблимали тмелю-їс'ївоні в'їдблески
в камозмає на ставу.

М'якуз т'їтні м'явля до зри. Зодетудн залиготіли т-
лоасявннн зірочки. На гукі став спокійніше. Нав'їло все
дсїржавннннн став м'якодне с'ївннн м'явннн.

"Звідси подивитися в молодок, Куриннннн
І в море безкрає і будеш с'їятн,
Як над Вавилоном, над-бог с'їдани
І над тил, що буде з нашими снннннн.
Тннн в'їтнннннн без краю..."

Л. Шевченко, "Байдалає".

Багато промайнуло згадок з минулого; в якомує тм-
лані проводили дитячі роки, юнацькі, а потім і т'їзніні.

А навколо тиша, німа тиша, і місяць-білазір, і рідне село...
Багато загадок, багато спогадів, але всі вони зупинялись біля
Мотря. Це ж у цьому лісі, як казала мати, когось блукає
Мотря і розшукує своїх дітей, кличе чоловіка, шукає кн-
тів на вихочок Тріє.

Мураха пробігла за спиною, ноги наливши кшми тямим
тяжким перутиєм, що не поворухнути кшми.

З дитячих літ я знав її, лиш і радикі недалеко. Паллять
Мотря у фоті під вінцем з вінком на голові. Тоти сім'я,
пішли діти. Більше стало турбот, більше роботи але це тям-
ки наддало сили, завзяття і Мотря ставала ще кращою,
доброю господинею, вірною дружиною, ніжньою матірню.
Спільна праця, спільні турботи, ще міцніше спільували
робочу селянську рідницю, впливали повагу людей.

Мотря думки-спогаді порушив шаріт в кущах. На
доріжці з'явилась темна постать.

Мотря!? Холодом олопило все мою істоту. Я вто-
пив оги в неї...

Місяцю мій Яний! з високого неба,
сховайся за гору, бо світу не треба;
Страшно тобі буде...

Сховайся же за гору;
Сховайся, мій друже, щоб не довелось
На старості заплакати..."
Я. Шевченко.

На хвилину зупинилась біля похилого хреста, обійняв
ного і тихою ходю підійшла і села поруч, куди і не
позитила мене. Лі гуди шорі шеттали. Політали вірели
слова і до свідошесті почало підступати старинне,
мешаливе туржіння широтилої Мотря, яка аж невимов-
ного гора збошеволла.

Заклякла зігнута постать, сидить неперучно а по-
тім почала похитуватись і квилить. Сучук, плаче смер-
тельно пубита чайка-уловця, багатодітна бездітна
веротила мати. Не голоси квилить-тужить, в серцях,

Вірелі переповненні горами-луками-тяжелою.

"А чакла в'ється, із дорозу біт'ється,
К Сирії землі припадає..."

У молитві, благаті

Верніть мійх чакляток,
вош же маленькі..." (З народної пісні):
"Верни же мої квітоньки, побудуєш лужк..."
с. Руданський.

Всеє світ насторонився аж туги матері...

"Тило, Проклин вам, тиші похути.

"Небо, чи і ти спити? Яж бо твої грім?

Вдар ним! Зили нам хмарч і бурі -

сонний прирід, гудки мамі".

В. Мурат, "Вийду я з попе".

Три не послив туржити такоє смерті, чорні хмарч
не закрили б ширботи землі. Все навколо спільувало і
тужило горає матері. А вуста матері шеттали:

- Яж же і' шудати,
туй рут-м'яті?

А де я дістачу
коріччя-плату?

А вітер разносить - головить по лісі, по поля, по велич світі:
"тяжкуч рачу, тяжкуч рачу..."

- Биду по лізі гора,
а за лшом і шре...

Зиду у долину
і там шре кшму.

А вітер з долини: "гора не повине, шре не повине..."

- Нарву того чвіту
та понесу дітм.

Кіріно наконою -
діток похутам.

А лука горає тужино: "діток закопача..."

- Похувало рутч-м'яті,
бо я ж і'ямі мати

А тужливе вклучивъ із темного гая: "Нікого не мати..."
Виспулає, здрігнулася Мотря. Вдивляється в таємну ляс,
полити рідні, насторожуються,
— А хто ж так голосить?

Триє злибця прощитъ.
Мала ги моя доня,
не іла сьогодні.

В листя шепотіло: "Воно ще не тло;
травиця шепоче: істоники хоче..."
— Чолу ж ти замовкла?
Холодни головка...

Може заснула,
а я чі не почувъ.
Не треба більша спати—
це ж я, твоя мати...

Скрикут лятти, рукави охотляк голову:
— Не ваша я мати,
я богом прокляте!
Чолу тіло ж не рвало?
Діток годувала б.
Чолу крови не втотила?
Діток напоїла б...

І стогоном покотилося: "годувала б, і поїла..."
І змову плач без сліз, — їх не було, гдє спалило.
— Нуди я попишу, де утопило горе?
Лягну в доловину, хто яму загорне?

А квітти кивали, — усіх похорвали; а мисль з-за хмар, —
за що такі карі? Сутинки з долини, — скотили в могили,
Усіє приглубила рідна земля. Не м'яжку постелила по-
тешила, а в холодні обійли всіє приїньла. Братські мо-
гили приймали всіє однаково: батьків і дітей, братів і
сестер, жінок і чоловіків, близьких і далеких. Поконом
звалила їх смерть в одну яму. Змишались — парідкились,
побратались кості страдників, пригостила їх могила і
ніколи не розповість про їхній останній подих на землі.
Рідні за ними не тужили, бо і вони конали поруч, думки
порпалась на болаті, в баговини шукали рятунку, кволі

челами свого часу по жатах — пуетках, кучах газарників і 3/52
ня битих дорогах. А голодна смерть на всіє чатувала,
нікала по-за плечима, задувала в запалі, мічнше стискала
в кістлявах обіймалъ і злісно, метиво вишверкала свою не-
нажерливу беззубу чорну пащу.

"Вони давно вже втратили життя,
В них згаєло все, що тільки малое,
Умерли всі думи, і муттъ,
І тільки форма їх талого ще осталавъ".

О. Олекс.

Листя — білозір уже підбивъ вгору понад лясом і мислю
залив своїм холодним сльвом і тирокі вурині, і поля, і
луки, обгортав хати — пуетки, зазирає ч дивно не лими подити
шибки і вродив смутком — тужою в отуєтомери душі те
жмивік людєб.

"Ти вічний без врато..."

Зварає! Ти не покидає мене в цю гідину, ти все час
на старожі, ти поруч. Твої сумні сні вдивляються з до-
кран разом з моїми в освяти місяцем лани, ч темні дід-
рови, на луки розлогі. До них з твого серця лише твоя
тужлива душа і болі твоє розходяться по незорих міс-
тарях України.

"Дули твої, дули твої,
Лихо мені з вами..."

Листя шепотить стурбовано, воно талмише з острадом
шепотіло про кривду людську; гілки тчєсеніко лямиво по-
гойдувались і передавали свій смутак до тонкого вттъв, а
ті тчєтими від жааду ч страхоттъ на землі і посилали
свої жаади, свої благання до зірок в глибокому небі. Більші
зірочки полохливо блитали від людського болю і час від часу
одна по одній, а то і цілими роки, падали долу, щоб оповѣс-
ти, що ще одно життя згаєло і душа злітлась з петом
зірочки ч полине в небуттє.

Застогнав пугач в стєту на могили, зайшовъ сміхом
Сир в морокі зуетого лєчу, біл чорного хрєста шмигнув
Казман і змову мертве тиша. Лише бугай в болаті: "гу-гу-гу".

Мотря, не промовивши до мене ні слова, підвелася і пішла тихою дорогою в гущавину ліса.

"Засни мов серце, навки засни,
Невірите, розбите — а мого навесний
Нехай сльозами...
Завриш серце очі.

— Я. Шевченко.

Збрати, стурбовані мого доброго відсутністю, розшукували мене. Я підвівся і пішов на зустріч.

Збрати.

— Що це сталося, брате? Звідкіль впало на лобі твоє лице страшно? Як ви, тудари — хлібороби, дожились до такої келуваної біди?

Що сталося з вами, люди?

— Це лице підкріпалося ще з вами деки в минулого року. Зрозумій собі нічогосенький. Раділи люди. Моли магію одержати якусь децину за свою працю. Та й кортюпи вродили не погана.

Перша заповідь колгоспу: розракуйся з державою — перший скіп. Почалося виконання плану хлібозаготівлі. Начало того начальства з району, з області, були і з центру. Уповноважені, крикуни на уповноважених, контроль на крикунів. Та всі галасують:

"Давай! поспитай!" А місцеві погорки: "Вдень і вночі без зупинки, захекавши, загарть по селі та репетують: "Відставай! Яке такосся в хвості! Підірвучий гадюк!" Начальство пришиват саботаж, карайте шкідливість.

День і ніч гуде молотарка. Прямю з нї машини вивозять на стаціона і у вагоми.

Утворилися "гарвокі валки". На перетині машини ми підводі кранові, а на задній вартові з румицьями, немає десь у завойованім краї.

363
На току, біля Комори, біля машини озброєна варта з румицьями. Везуть без кінця краю. Вивозять все. Ажне і останній скіп змолосено, а плану хлібозаготівлі не виконано.

Лишилось в колгоспній коморі насіння для озимого та ярового обсеву полів та ще якийсь пактук від зерна. Обашкорило районове начальство і прислало машини за насінням. Правління колгоспу почало було змагатись, хотіло залишити цю насіння. Увійшли на той публічний, пригрозили голові колгоспу, зламало саботажниками і насіння почали було вивезено до дубки. Начальство оказало, що насіння для обсеву буде видано сортове і немає чого турбуватись, а зараз потрібно виконати державний план хлібозаготі.

Лїд літлу замели з коморів, а план не виконано. А там і зустрічний і добровільний плани наміли. Утворили бригади на колі з уповноваженими з району, з області, і пішли вони по лодях вилучувати привоане зерно, щобним виконати державний план.

В дехого була ставка в горді, а деволю відсталась якась мерба посліді з колгоспної комори. Забрали ті бригади все, що тільки попало на очі. Никоторили везоди, залізничні штирцалками тикали по подвір'ї по гордах, розкидали гноїби, перекопували в коморах. Та все з лайками, загрозили.

У думки Якова Плачєнького знавшли у двох чи трьох півниках привоане зерно, та її і штовхали і тягали як якусь злодіяку до смироби на розправу. Трუსили старі шкарбани і черпаї божє, десь в носкові старого годата знаходили зерно якогось посліді, та тут була і міліція і уповноважені з пістолями.

— Ну, а як же начальство? Воно же бачило, що село без хліба лишавтсья.

— Начальство!?! В нього заціплено очі великими папірцями та наказали з центру: "Давай! Виконуй протімедня! Через вас сямі — такі та розтані; я позбувєя добірія партії! ось такє тільки лодима було кити від того начальства. Та себе воно не кувєдило: всі машини по селах стояли

під замками, лише пити в Паволі працював без уми, ніби то не державне завдання.

Начальство більше дбало про свою вигоду та багатство ніж про благо майбутнього місяця держави. А той, хто більше кричав, хто більше злословив, той і був у більший шани в до-вірі там зверну.

Та що їм народ! Стоїть лише десь і прохочитися про свою кривду, то зараз же сімечке освітля і донає, а там запакують зрацькою як ворога народу, як платного агента іноземної розвідки.

- А як же людеві? Хто зараз головою сімечка?

- Головою колгоспу Франкенки Іван Степанів, головою сімечка якийсь Бортяний з махачки.

- Франкенка Іван місцева людина, толкова, і як мені здаєть-ся, то і до людей ставиться людяно добре. Ос Бортяного не знає.

- Та Бортяного мало хто знає. Це якась заколка приволочилась до села. Таких тепер дуже багато по селах, місцеві люди не добувають а толку і нахилують зверну таких як Бортяний, Гладков, на нашу голову.

Щодо Франкенки, то він і сплавці толковий і людяний, то що він може зробити? Приховав у згоника якийсь цен-тнер хліба, щоб хоч щось у ділиці колгоспникам за їх тяжку працю. Викозали його своїм горлопаном. Тягали Франкенку, погромували різкими карами. Вивезало все бюро Романівського ЦМС: Бубнов, Іванов, Петров. При-людно ганьбили Франкенку, називали саботажником і примусили перевести ті згонки і вивезли брехню до Зв'язки.

Ішло начальство, кричало, злословило, погрому-вало Колішню, Соловкою, а як було вивезене все, то і начальство зникло, немаче корова зливом злилася.

Зараз нікого з начальства чи там якийсь уповнова-жених на селі не побачиш. Ті всі вишукували ворогів народу, платних агентів іноземних держав, а зараз нікого.

Весь народ зробився ворогом сам собі, а коли цей народ опи-мився в біду, то всі хто так вишукували тих ворогів народу, розникали, поховались по своїх рабінетах, нічого вони цього не багати, нічого не чують, все це випадки шовтної преси, про що і пишуть у газетах такі наші.

«Хто ви?»

Як то? Слиз у вас немає?

Слиз ніхто із вас не знає?

Ті не бачили ніколи?

Принесуть вам повні поли?

О. Флесь.

Не в чині наш плідород. Всього час він не певен завтрашнього свого дня, весь час все який змичи-перемичи і кожен раз, що це вже на довгий час. Лишат рік-два і знову щось нове, коли не гірше, то і не краще попереднього, який незвичне плідородові.

Тіля революції було піділено політичнику землі. Радли поземельні і палоземельні, що не можуть ні вч бути такі за снит ти за вярботок. Але потім пішли такі продрозверетки, що плідородові нічого не лишалося. Люди зневірився і остинули до землі, працювали без зав'язання селянського, а по звичці до праці на землі. Господарства замешдали, поля відривали бур'янами, заросали бур'янами.

Продрозверетку було замешено на предподаток: сляхи податок а решта твоя, що хоч ти і роби з нею. І чі за-ліка не дуже втішила плідорода: податки сляху за все разом і окремо. Плати хлібом, вертопесо, саями, кашником, маком, чибучею, кокотавици, шотинкою, копитамі. Третьякуши в якийсь пороз - з'являй ширку і шотину. З ко-рови молоко і м'ясо, ніби ту корову можна різати на шматки. Здаєш молоко по чокот. за літну, а як хочеш забилити кашу дітями, то за літну пережати, об'являти мо-лова, плати зокон. За велике плати медом, за курку плати ябучами, а ті ябуч не на курку наб'являти а на саями.

Попереписували доручкові Дерева і за кожне плати, а чи воно родить чи тільки Холодок дає, то за те байдуже. Багато доручкових дерев люди поручали, щоб позбутися завшого податку, а то і за землю між деревами плати і за дерево плати. На городі залучували кожну грядку з різними городними культурами і за кожну визначали окремі податки, бо культури чималились різно. По межам соняхи лічили, переводили в сотки для визначення податку. А коли хтось посадив кілька десятків бадилик тютюну, то не оплатив за нього.

Люди сплачували податки, але були і такі господарства, що не могли сплатити. Це були, переважно, господарства вуй, який німало лишилось після тифу, війни. Туди на початку двадцятих років забрав багато людей, бо ліків не було, не було і лікарів. Лишилось багато господарств без господаря, а землю наділяли на думку сім'ї. Ці господарства хоч і мали наділими чи прирізану землю, але земля оброблялась і заєвалась невчасно, а толику і врожаєв були малі, а податки великі. Тоді сім'ї давнєди були в березі перед державою. За місяць податків не сплачували майно, одяг, хатні речі.

В старот бади індиків на дуторі було отжемо стола, миски, ложки, лотки ниток. Коли виморили тютюнявого стола, то на парозі він зовсім рвановою. Замість стола було забрано кілька губок пражел.

Одержавши наділи землі чи торіжки з політицької землі, окремі господарі розгосподарювались. Трацювали в день і вночі, радити, що бісталає ім земля на якій можна прикметити свою працю.

Спершу, кілька років пчуря, землю ділили між воземьносив шоракю. Але скоро почались радикальні на такім торіжний поділ, бо ніхто не знав де буде чого нова нива. Не всі господарі господарюють відливо: той ще до сонця на полі, старано працює евій наділ, а інший сяд-так, та на другий рік коровити дістатим кращій наділ, який хтось краше обробляв. Ужонний на полі не вивозилась і земля отжемола, стала гірше родити.

Та ось земля було закріплено за окремими сім'ями. На довший час і почалося пчурити господарство,

збільшувалися врожаєв, збільшувались і достатки.

Почались організовуватись кооперативи на пчурити та користуватись с/г реманентом, то збуту с/г пчурити, розвивалась і місний на споживчий кооператив.

Хоч земля була розподілена на думку кожної сім'ї порівну, але це ще не порівняло всіх. Вже перші три-чотири роки показати велику нерівність на селі. Одні господарства розвивались, лічили, а інші занепадали а то зовсім скнирили. Зіркивались ті господарства, де були робочі руки, розумні голови, а господарства багатосімейні з малыми дітьми, вдовина, сиротами, ті замстадали. Податки нараховувались однако на всіх. Місний господарства, хоч і великі: сплачували податки, але і с/г залишалось ще досить, а інші на селі зводили кінці з кінцями. Чили далі тили збільшувалась різниця між селянами-кляборобами.

А там же прохляти "Наші" вбились усім у палич. Вуже вже була велика різниця між цінами на продукти селян і міста. За пару чобіт потрібно було вкратити 40-50 пчурів мента, за якуєв поганеньку хустинку 5-6 пчурів. А скільки то тієї праці потрібно на ті пчурі.

А зверач почалась мова про залострення класової боротьби, про посилення куркульства на селі, про загрозу державі від цього куркульства.

Справжній куркуль на селі було двох: Коваль Турин та Кліваденко Степан. Перший, Турин Коваль, за молодих років наймиткував, а потім приетав у пчурити, одруживсь з дочкою відмаглою. До своєї батьківської землі додав ще чий приймацьку і став таки чималенький шматок, ось так до десяти десятин, а для нашого малоземельного села це вже був помітний шмат. І тило життя справжнього вродного куркуля: день і ніч, вбудень і свято, від світу до заходу сонця вся сім'я за роботою. Відмеження в паргах, одягу та все копівка до копівки та на земельку та на сивотинку. Там оренда, там з половиною, а там і прикуплено в тил, зато подавав на Сибір. Там за готівку, там через бади

та й назби́ралось десяти́м до двадцяти.
Другий, Кливаденко, пів часе війни з Японією, був ред-
ребелем, заготовляв і постачав друкарю „Христоло-
дівовому вогниству“. Крім кредитів і медалів за свої військові
служби, привіз і грошенят і купив за готівку димачцят
десяти́м рі́зної землі та біля неї ще півтори десяти́ми
доброї сіножаті. Почав господарювати. Господарював
він добре: завів багатопілля, сів конюшину, мав добрі
коші, курави, турмав на виродів свиней, придбав доброт-
ний с/р. реманент. Як сам не працював, а довелось най-
мати людей до свого господарства. Господарство було
добре поставлено так, що з „Нвну“ воно лишилось як
зразок „культурного господарства“.

Ось власне і були ті два куркулі, що заюшували
державі, що загострювали класову боротьбу на селі.
Але за надісланим „планом“ цих двох куркулів було мало
і місцеві активісти почали складати списки для виконання
і перевиконання „плану“ розкуркулення.

До списку було внесено багатодітного байтиста ворованця
Омелька, паявоваця Мельника Мехтодя. Обидва були добрі
теслі і столярі і завжди мали роботу, бо робили добротні.
Занесено до списку чербатого косина, який до революції,
після повернення з Сибіру, був зовсім безземельним і лише
після революції одержав наділ на душу.

До цих списків попали і бубні найближти, сини Гетьма Воро-
товки. Сын батька, Гетьма, був малоземельним, мав чогось пів
морги поля, а синя була велика: чотири сини, дві дочки,
старіх двох. Старий був майстром на всі руки. З соку-
рою і шилом, шорником і бондарем; був завзятим лисель-
цем, рибалкою, мав пасіку, шеплюва людям шепи і ра-
тував худобу. Свої знання, свої досвід, людяність і завят-
тя в роботі, він передавав і своїм сином.

Хоч і мало було землі, сім'я була працююча, дучають
користувалася повагою і шилом на селі. Хлопці були
здібні, тямучі, шепитучі, мали світлі голови, золоті руки.
Зани столярі і теслі, муляри і ковалі, мельники і теслі

366
маши. Коли тая революції сини Гетьма отримали на-
діли землі і садиди, як найбільш безземельні в селі, то
Козмен з них з великими завзяттями взяли допущі, допо-
магаючи один одному. В кожному селі, Цимшиця, паява, майс-
терня, знавше вони і на с/р. машини.

Свої господарюванням та достатками, виділялись вони
поти тиса, що одержавши садиди набіля, не посадив не
тільки якоїсь там сивини чи вишенки, а навіть куча бубини.
А такіх було чимало і задріли такі статешні господаряи.
Та і власні лямки торікали і пальцями тивали своїй головою.
Занесли і синів Гетьма Демидки, що по вуличини про-
зивали, до списків куркулів.

Ці багаті такі господарств було занесено до списку.

Почалося розкуркулення. Серед цих вигнали розкурку-
лену сім'ю з хати з дозволом взяти з собою тільки півбу хліба
та з одемої те, що було блягнене. Потім садовили в сини
і вивозили на компяцькі ярі і там перекладали з санаб.
Зни́ли давали хати пукти, а майно розкуркулене — одемої,
свуття, хатні речі, наділий реманент, — продавали на вигоні
з торгів. Мисові люди одорились купувати це майно, бо зна-
ли тиса людей, а частинка з них були близькі, рідні.

Правда, було, що на проканья синих „розкуркулене“, куп-
ляли ту чи іншу річ, щоб передати потім їхнім господарям.
Більш розштовні речі за безцінок купляли всякі зайори та
вархівла дітими між собою.

Ось таким чином було розорено чимало працюючих семей,
які розбрелися по широким світі чи були вислані на північ.
А „Класова боротьба“ на селі все загострювалася, все
поглиблювалася. Після куркулів тиса підкуркулники.
Поти уже не бралось до уваги стан твого господарства
чи найвмоть якого іншого майна. Головне лило, головне
загроза — твій настрої. Обізветься ятось, чи запитає
що воно до чого, і зараз помітка в записнику. Наки-
дали на такого зухвальця, який догитиється, який
хоче якого поменше розкуркуленого питання
Також смиривсь, що звернувся до начальства, не давав

в слово вилити, прозивали підкуркульниками а то просто платилим агентом іноземної розвідки.
А хтось може зесь шепнув свою скаргу за свою кривду, то місцеві старателі зараже доносили куди слід,
а там ні слуху ні хуху про греківсія.

Страшно цесь промовити. Наїдуть, та все з пистоями, а оці злі, свергалим підозри на всіх поглядають, та все з пороком, та з лавдою наступною, що в селі ніколи її не чути було. Один одного бояться, один одного умикають.

А "класова боротьба" на селі все загоспурює, все на-ростав. Появилась нова категорія людей - "індуси", тобто ті, хто не зразу були до колгоспів і викидували що це то воно буде. Цих "індусів" так прикритими податками, що всеого зібраного збіжжя не хватало і на половину пориття податку.

Одні "індуси" виїхали з села світ за очі, а більшістю, позбувшись усього живого і мертвого інвентаря, поїхали до колгоспу, хоч і були не з добрим духом до нього.

А сама організація колгоспу? Давай за відку нз суцільку! Люди тримали на зборгах почали і тільки там мав право бути що долу, хто підписує заяву про добровільний вступ до колгоспу. А дома? Сварка, збідки зелнок з чоловіками.

Наїздили, вмовляли, доводили, погрозували, а дядьки все втирали, роздумували.

Жінки галасували по селі, а чоловіки ходили як вареники в мовчанні, почались погрози з погрозами. Показували з району, з області. Вмовляли, доводили перевагу спільного господарювання. Тає ішов, зривалим плани, минали терпимі суцільної добровільної колективізації. Все більше насидало начальство і вже прямо заявляло, що тиж, хто буде надалі ухилятися і не вступити в колгосп, будуть вважатись ворогами радянської влади і будуть виселатись з села. А лікторів цесе роздумували, звязували, ухилявся, відтягав, цюсив покекати, не поспішати а поїхувати з добровільців -

367
охочів. А ці охочі в більшості були без роботи: слотими, без с/р. регламенту. Вони то і настоювали наїскорше, негайно уцелитись, бо аже тоді стануть усі рівні, всі безпекені, усі щасливі.

Так-сяк зібрали заяви, підписи і оголосили, що за одноголоскою ухвалою усього села, організуютьсє колгосп, уцелитисьсє земля, робота і рогата худоба, с/р регламент, підобки будинки: клунки, повітки.

Позводили слотину, позвозили реманені, дядьку і тасмжу: сідларки, мітки сідларки, молотарки.

Уцелитисьсє цудки, сталарки веретати, ступилені.

Для всего цього потрібні були приміщення, словани. Почали роздірати клунки, повітки для колгоспних будинків, збирати дядьку з хатів для колгоспних коморів. З клунки нема вугілля для ковальських робіт і з чимось розумною порадою, на леваді почали палити дубові соли, ставити з клунки на вігілья.

Вивилим люди і нарікали на таке марнотратство, але потерпали, боялись попасти в аектив іноземних розвідок. Хали ж почули ревущє голодних ворів, які почали годувались і доглядались, коли подачили, що коні без догляду завяються до поту, то жінки почали ходити вч хати до хати і кричали, що не дозволять так змушувать з слотими і почали збиватись у цурти, а потім ринули уцелю хорбого до колгоспного двочу, до колгоспних будинків. А тут із суцільних сіл Шидовень, Вернявки, Романівки на захеланні коня набігли із звітками, що в них роздірають колгосп.

Жінки кинулись до замків конюшни, хлівні, комори. Хватали дрючки, залізні проточки і почали розбивати замки, вимагали ключі для колгоспного правління, але ті паховались - не знайти колгоспний актив.

Чоловіки не влішувались в розправу жінок - вони і близько не підходили, боялись, що слоро наїде нагадатель і буде покарання.

З району ніхто не приїздив, бо по всіх селах роздірали жінки колгосп.

О.М. Горький говорив: „Прислів'я і тісні заводи і ко-
роткі, а розум і почуття випадає в них цілі книги“.
Тже! Саме прислів'я і приказки виражають мислення
народної маси в повноті особливо повчальній, і погет-
куючим письменником великим кмітливо знайомилися з цим
матеріалом толу, що він прекрасна витяг економії
слова, мовної стислості і образності...“

Оті же погеткуючим та й сивоголовим письменни-
кам потрібна буде дослідити, хто писав, хто виду-
лював цю „народну мудрість“ оту „Стимель“ і „Обра-
ність“.

А ми, сучасники цих надій, скажемо за Шевченком:

... Рідко,

Мов, рідко ми пошми,
Подай душі убогій силу,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило.
Тня Українці писалося...
Тне слово - божеє кадило,
Кадило істини.

П. Шевченко, „Неодіти“.

А покищо кадило перед нещевдою, кадить воно
людям, затуманює голови, димом закриває правду...

В газетах підхоплено були чутки, що там десь зако-
рдали збиратися допомогати нашим людям, збудувати
допомога і в Західній Україні, але від цієї допомоги —
„провокації“ відмовилися, бо цієї допомоги тут ніхто не-
потрібув.

На другий день ми збратами поверталися назад.
На вулиці вже манячила безтарка. Антон з Тараном
вголосили до підводу мисль об'їздила тіло...
З деяких вікнів куріє дим.
Мертві й живі відпочивали час.

Числа поза Тузлівом.

Знову Турова. За Козятинкою, коли міжд повернув ліво-
руч на Уманщину, на полях і зовсім не було видно людей —
ли першими ішли в ці місця збирати врожай.

Нові місця заводи викликають цікавість, збуджують увагу.
Зараз цього збудження цікавості не було. Тут була настільки сен-
сність, ніби ти мав переступити поріг небезпечного, але вже
наперед знати, що це небезпечне небезпечно тільки, мале мисль.

Вже я досить наслукався, надивився. Все це було мале мисль,
але незрівняне з тим, серед якого довелось жити довгий
час, але щоденно проходило перед очима.

В район, до якого ми ішли, було направлено евакуації,
бо цей район відносився до найбільш „поражених“.
Толу їх так назвали, ми ніяк не могли взяти в тім.
„Пораженні“! Ким, чим, за що? Ворог набіг? Помісти на та-
лі? Сарана налетіла? Чуд побив?

Не так тій вороги,
Як добрі люди...

П. Шевченко.

Ново-градівський район, куди було нас вярджено, нале-
жав до „поражених“. Ця назва не коментувалась в пресі і
я не міг розшифрувати її зміст. Лише потім, через кан-
целярські об'їзники, довелось дуже близько познайомилися
з розшифровкою цієї „пораженності“, щоб було не дивитися.
В цих об'їзниках „пораженність“ набувала конкретного змісту —
так визначалась евакуація: селя, а статистика цих об'їзни-
ків навіть „пораженність“ вимірювали в відсотках. Страхми
ці відсотки, своєрідна, тільки статистика цих притаманне
класифікація. Так, 80% — це середня, 90-95% це мала
Якось назви, а відлігавсь червоною „голичкою“, що мало озна-
чати: евакуація в першу чергу надіслати новоприбулих людей
з міста.

Навколишні села об'їзми ці „голички“ цілими зграями, але
в очах рідко від них.

Ще відсотками статистичні відбивали на папері, кількість працездатних. На папері підбивалося саме: скільки було (на заводі) і скільки придбуло. Розрахунок був простий і завдання розв'язувалося простими процентами. За сто відсотків бралось усе населення за минулий рік. "Пораземність" визначалась 80-92% і вносились за думки, а решта, тоб-то остата від тися ста, становила хоча б там 8%. Це та остата, що ще була була в думках, що ще тупилась на ногах, чи була розмінена по карантиннах і ще зводила дум. Розкриття ці думки було думке тямко, бо часом виділяла задача-рішення з багатомла невдолим.

Було тямко знати і тих, кого вимесмо за думки, оті 80-92%.

Вудька, звивиста стемонка, проволочена ногами коначонка мочей і кволим ножементами осиротілих дітей, поведе вас до Кривого з кілими зуравлими, з яких уже давно води не бере; вона поведе вас бурянами до хат-пусток; далі через незасаджені городи введе вас до незліченних драмних мочей і там ви знайдете кілю відтвочу про тих, кого вимесмо за думки життя.

Числа в думках і за думками думке не стали, — за думками числа змінюються в бік зростання...

Разом зі мною в Ново-Градстві придбув астирант Кивельного кооперативного інститута Шевченка. Директор цього інститута був надісланий сюди начальником політвідділу місцевого міст. Він добре знав Шевченка, свого астиранта, і прийняв нас як найкраще, та, взагалі, це була хороша людина. Доручив він нам вести облікову роботу, перешукати різні папери, скласти списки на людей, різні матеріали, писати вимого, звіти. Доручив нам ще й культурно-масову роботу: випускати етикетки, писати різні газети.

До всіх цих работ, нам було доручено ще й

працю з трактористами Курянтами.

Служаки наші були зібрані з навколишніх сіл: Стіжної, Старої і Нової Степанівки, Бабинець, Яхуць, Озірної, Бистрики, і ми з Шевченком мали роздумувати їм участь с/г артілі, роздумувати з новим положенням про облік с/г работ в колгоспі та оплатою за працю на нове мирно-трудодні.

Кількість Курянтів була не стала: то 12, то 16, чимали везого 5-6 чоловік. Така нестійкість "Курятів" пояснювалась тим, що окремі Курянти залишали Куря на заводах. Одні по дорозі на Куря, інші з Куря, а де-які дома. Тимчасом інші.

Ми добре розуміли, що "Курянти" надіслали сюди перше за все, щоб підзаручувати.

Для заняття було введено не далеко від церкви цукру.

В хату ми заходили тільки в нещоду, а майже всі наші Курянти лягали на залезний шторин серед двору, а ми сиділи на колоду і починалась наша бесіда. Читали їм писане чи предписане, а майже всі вели розмови про сьогоднішній день, про сьогоднішнього життя.

Курянти розповідали нам про події в їхніх селах, розповідали один одному про радних і знайомих.

Курянти наші були різні віком, переважно молоді хлопці і та молоді жінки. Всіх їх об'єднувала одна стільна думка, одно стільне бажання: обід, шматочок хліба.

Поземкати проті сонця, послухати нашу балаганку; попити тв-воді, раціївник, що сповіщав про обід... що може бути більше бажаним в човну конюгому і мертвому царстві...

Наша бесіда зривалась на тв-воді і всі ми планували до "ідалми". Після обіду, Курянти дрили по доливках а ми з Шевченком сиділи за різну писанину а потім бродили по селі, заглядали в різні куточки, задротили на цвинтар вилазили на тв-воді і оглядали околиці навколо.

Кількість наших Курянтів змінювалась щодня, а кожний ранок потім було подавати замовлення на Куряню. Ми звернулись до начальника політвідділу, щоб він ствердив нам сталу кількість Курянтів і дозволив

примосити обіг Курянтів до сирт в Ялії ми пере-
важали наше повстання. Начальник зрозумів нас і видав
такого наказу. В наказі було підкреслено, щоб Курянтів
не відривати від роботи і не витратити часу на ходіння
до їдальні, видавати на всю кількість Курянтів обіг
і всім їм примосити це все на місце закладу. Перед обі-
дом ми виділяли двох-трьох людей, як і думали, вони йшли вгору
для якогось варива, тарбину для порції хліба і варушам по обігу.
Одним з нас супроводжували посланців, вдарювали обіг, сте-
жили щоб наших Курянтів не кривдили.

Такий спосіб сферувати обіг, був не лише зручний, але
була можливість збільшити якість хліба наших еска-
драни, бо Курянтів завжди було менше ніж за стіною.

Від саду, ліворуч церкви, йшла вулиця широка вулиця.
Одного разу ми з мовчливим вирішили пройти туди ви-
лицем трохи далі, хоч і лягала нає муртва її тиша,
безлюддя.

Вулиця стежила петляла між бур'янами (іде тільки
беруться ті бур'яни на вулиці!). Навколо була тиша, не
чути було людського голосу, хоч сонце вже гудило вишом,
до багатьох сирт зовсім заросли стежки. Порожні хати,
поламали тамти. Ми боялись заглянути в вікна хату, ми
добре знали, що там нікого не було, бо перед самим
порогом росли високі бур'яни, а Курянтів будьяки загля-
дали в побиті, не литі шибки.

Підійшли до криниці. З неї вже давно ніхто не брав води,
хоч біля мурава висіло відро-цеберка. До криниці, вже і
стежка заросла. З глибини криниці зчуло вгудання на-
ших голосів, ніби десь із самої глибини землі почуває сто-
гін етомленої, колоса такої такої душної мотилки. Це вгуд-
ання було таке страшне серед муртви тиші навколо,
що нас охопив якийсь невольний страх і ми швидко
відійшли від криниці.

Ми знову повернули на стежку, здалека замалювали

373
Якесь постати. Цяточка то збільшувалась, то зменшувалась,
то зникла за розлогими будьяками. Постать наближалась до
нас і ми побачили, що це була дівчинка років шестти.
Закурзане, обшарпане, змаршала, вона була з якими гарнатию
в руках.

Ми пішли на зустріч і спитали її.

— Як звати тебе, дівчинко?

Дівчинка дивилась на нас якими багучими поглядом.
В дитячих очах не було ні допитливості ні дитячого
страху — за плечима дитини не було материнського захисту.
Дитина байдужість! Якій це має!..

Ми знову запитали в неї ім'я.

— Таня...

— А куди ти, Таня, ідеши?

Дівчинка якось пошевелилась і тихо відповіла:

— Іду до котла по куліш.

— А де ж твоя мама?

— Мама і татко померли. Помер Тасов і Маруся.

— А с ким ти дома?

— Сама.

— А хто ж є тобою стить.

— Я сама сама на пері. Залинує і сплю, — Яким байдужим екаже
Таня.

Не можна збагнути, як стить оце мале дитя само на
пері в хаті-пустіні!.. Хто ж розглядає очей осиротілих
маллят? Про них же знають, коли варити для них куліш в
Казанях...

В нас було трошки хліба і кілька цукочок цукру. Таня по-
бачила хліб і в неї якесь лядливо заблещали оченята, але
ручка до хліба не простягала.

Ми сказали, що це хліб і цукор для неї і щоб вона їх взяла.
Ми їй сказали, щоб вона вишла до нас завтра і ми їй
принесемо хліба і цукру.

Таня взяла хліб і цукор і обіцяла завтра прийти до нас на
вулицю де ми будемо її чекати.

Дівчинка пішла далі до "котла" а ми не могли рушити з

місця. Все сплидалось на якийсь мажливий сон. Це було якесь божевільня. Плутались думки і вже, коли Тамя забула за рік царя, ми трохи опалкнїтїлись. Шевченко кеспадівало, Якимов стрішним голосом на все горло завів:

- Де ти бродив, моя доля!

Потїли його очі наливши кровю, руки турчилились.

- Навіженний, не виглає, що ти робиш?

- Що я роблю!? Хочу кричати на весь світ! І буду кричати!..

Я навіженний? Так, я збожевів! Я буду кричати, я кричу на когось і буду бити, кусати, шмагати на шмаг!.

Зараз вилізу на дзвіницю і буду ганселити в Язови аме діти, поки не поб'ю на шмагки... Запали село і кинув у вогонь!..

Гого тучила, очі горїли, кулаки колусь погрожували - він хотїв зараз на будь який вогонь.

- Запали! Я буду кидати в огонь усіх, хто підвернеться під руку.

- Хто придіжить на твої сполох? Хто почує твої крик? Кинув в огонь!.. Т так палити гїрше вогню. Заспокаїв, дуче!

Нає чекають люди, ідем доми.

- Які люди? То заврїшні мерзі! Навіщо їм наша балака мина, мамі тучодні, коли їх дні вже політєло?

З роботи ми прийшли пізно, але ще довго не могли заспокоїтїєся тією раннєвою зустрічю та усього багатого і погучого до темь.

Ми тихо розмовляли, але Шевченко раптово почав вигукувати і погрозувати.

- Пожсали старїє! Вони вїде тремтїть від страху за стїною.

Намї господарі, старий єврей з друженною, вже метушили в сусїдній кімнатї і трєсь тучивоно говорили вїде одному.

- Тремтїть? Це добре, що вони можуть ще тремтїти, що вони ще знають, відчувати страх, переляк. Нєхай весь світ тремтїть! А воно малє вже і страх згубило. Воно саме в хатї - тучї, зараз, змупої ночї!..

На другий день і на третій і в усі наступні дні, ми ходили на ту вулицю, щоб зустріти Тамю.

Розпитували, розшукували, ніхто не знав що з нею, люди по-гілаєт, що сталося з Якимов. Так ми і невдїривали її.

Що з тобою Тамю? Чому ти не вїшла до нас?

Широка вулиця мовчала, сиротав бовашило вгору-цебєло будя забутої дїшнїцї, тільки Якимов шмагав на бичнї від малого втерця прилушєтє погочїло:

„Нема Тамї, нема Тамї! Нема, нема Тамї!..“

Обжєннї.

Настїли зєнїва. Зачекались нового хлїба. Аурог вїходили в поле. Палучнї хлїб нового врожає надїхав аилою мїтї.

Ожєвали люди. З допомогою приїзжали з мїста люди, відрали озимнї хлїб. Наступило свєтло обжєннїв. Язовнї селї і дачнє тєт свєтло, богає не дївєтїєся...

Травнїкнїя колгєстє приготували вїдм, було привезено дучовнї оркєстр з Мохнатї. Боуло наварєно і напечєно. Чєкали жєннїв.

Мєннї вєтутали в селї. Попєреду мєсли вїнок золотого колєсєя пїчєннї, побитнї волошкєлиц. Блїстєли мїднї тучдї на вїгонї бїлє безвєркєї чєрквї і гаркєли тучдї марш перємогє. Мїднї хвїлї покєтїлись по сєлє, вїдїлись вїд облуплєннїх стїлї пєстєк. Збїкєли побитї шнїдкї, зачуло в сєиротїлїх димєрєх, вїдлємнїєм вїдгукєлись вїдбєлєк, чєгарнїкнї, зачуло по заболєчєннї Яновї.

Мїднїє марш удєрєв у сєлє кардє, яка наблїжєлєсь. В сєлїє грєдї бїли мїднї тучдї і здрємєлєць сєрцє. Нєсєлєвїтнїє збїк вїхлєтїлєсь з гуртє жїнок: „Мєлє!..“

Вїкєв з рук вїнок, слїзєлї влєло на зємлє дєчїчєєє зєрєно. Бєєє ногє затоптєлї золотє колєсєє і сїлнї волошкє.

Заголєсїлї жєннїкнї, вїдєлєтє:

„Мєлє, мєтїнкє!.. Мєї вїтєкєдї!.. Брєтєє сєкєлїкнї!..“
„Сєєтєє мєї, рїднї!..“

Туженно веротиле село. Стогнала земля хльбарьська
Від петардї прокинулася душа народу, вона відчула
всю всю глибину втрати татерої, безповоротної.

Заловили міські труби, заловили безладно, кожна сама по
собі на різних нотах і їх многоголосся злилося з залам-
ним зойком села, який палив душу, яструв сече.

Зойки, розначливе туження, розійшлося по селу, до-
тилось воно до кожної хати, лише хати-пустелі мовчати,
бо до них і стемки бур'янами поросли...

Тіслямова.

"... А які обелги полишив нам з того погляду наш
письменник? Чи подав хоч один незабарвлени фран-
тажно картини народного горя?.."

Л. Трабовський, "Дещо до свідо-
мості громадської".

Поети?..

Максим Рильський славив орла-Сизозрильця:

"Із-за гір та високіх
Сизозрил орел летить."

Славив мудрість, нездолану силу його:

"Не зламати крил широкіх,
Того лету не спинити..."

Павло Тичина заповнював громадську думку:

"Хай собі як знають,
Божевільності кокають,
Нам своє робить..."

І воєнних закликів, пригупуючи когали:

"Всіх до війни йди
Буржуйів до буржуяли
Будем, будем бити!
Будем, будем бити!"

"Партия веде", 1933 р.

Володимир Сосюра шукав думкою далекю за ме- 345
жами України і біржавою долею маленького Лі:

"Навколо втер свіце,

І в небі змари злі...

Сидить на позаричі

Маленький хлопчик Лі."

А над братніми могилами бурілки пладали ран-
ковими росами, вливалися холодними осінніми до-
щами, квилів втер-буревій, — то сльезив свій мам-
жестобу над заталаними могилами, то кидався в глукі
дрі кагаринки, то підхоплював перекотиполе і котив
його по шляхах-дорогах, хто почитаву поля і знову
повертався до братніх могил, що так рясно вилили за-
сідко рідну землю...

Смерть Прометея.

"За горами гори, хмарою повиті,
Засіяні горем, кров'ю политі.

Спокон віку Прометея
Мам орел карат,
Що день божий добде ребра
І серце розбиват.
Розбиват, та не вип'є
Живучої крові, —
Воно знову оживат
І сміється знову.
Не вмирає душа наша
Не вмирає воля..."

Т. Шевченко, "Кавказ".

А все ж таки, Тарасе, доконав жидак мученика
святої волі. Розбив серце, випив живучу кров студника,
в несамовитій люті пошматував живе тіло Прометея.
Тогасив чорноголобий, низьколобий зловісний полум'я
святої волі а потім кинув неprivітне безкигдд, зали-
шив самотню, закрівавлему стрілку скеля. Тісненьки
стали хижаків: круті гори, чорні безодні, зазмарне без-
люддд. Залишив жидак високі гори, хмарою повиті
і подався кружеляти широким світом, нагядаючи
собі нову кривову здобич.

Першим викрив цю тасмичу: розголосив на
весь світ ставвозвісний український поет.

А було це так.

Жили собі на світі у белалюдному місті три поети-
подратими. Не возили вони катадралками ¹ своїх творів
на Літературні Армарки ², не гартували ³ плугів ⁴
на бур'яни перелогів літературних нуб, мажались
Кобзарів Миколая Се-мен-ко-но ⁵
Нохалися вони в поезії, високої душою і чисті дор-

лю, пробіятом правдою і красою. Співали нові пісні, шашу-
вали і давили давишчу. Знали братчиків і на Термасі ⁶
в Атені. Їх захоплює слухали. Чутки про них дохадили
і до Олімпурд. Сам грізний Зевс споса поглядів на звитяж-
ців правдивого слова.

Статешні сучасники шанували поетів за їх дружбу
незрадливу, за їх пісні натянені, пробіяті красою і моральністю.

Злі недруги, модель: недоумки, провалили їх на глум зч-
бокалів "трогана мушкетерали", а в столичному журналі
навіть і карикатура появилася на трьох друзів-братчи-
ків в образі мушкетерів.

Не до думи пинали поети правдомобу; і живе "Слово" ⁷
іх підлабузником-плучвальником Зевса всемогутнього змичу
Білокамєнного. Товари клузники, підданці: шлого свавілля
підступно нашіптувати на друзів, а там і волюс гальбитч
стали братчиків.

Тмарилась Синя Далемн ⁸ у юнацьких роках, чорні тітні
заступили "Білі Острови". Трозобі чорні хмары елунчува-
лись чсе густіше, а за порогами уже натпували "чорні
Вороши" ⁹ з розтпиротеними кігтями, щоб пошматувати
душі друзів а розтерзати тіла рознести в різні сторони.

І вдарила чоловинуя!..

"Тімов дощик чоловенький
А на той аад зелененький..."

Розлучили друзів. Толодили їх у вбирчеві карати, чорні вороши,
і розвезли по незмічених пазухах-кам'яничьях лизинновладного,
низькопобого Кардигона ¹² злого.

Одного братчика з старим, друкарка ¹³ Було етубадме-
но на довільну гостиниу до Остап'юв Кошового славна
Запоріжеської Січі старого Тетра Калкишевського, в Солов'я-
ні підземні каземати святих Зосима і Саватія ¹⁴.

Другого братчика "Вітер"-буревій ¹⁵ заніс на далеку тівнє
і там деє у злужії тайзі незмічених контоборів і сміг
ного загубився.

А третій, наймолодший братчик, гелав свого часу за
високими гуралами Лійдківської тюрми.

Багато образів пройшло перед душовими зором поета-візника, а тому, що він найбільше кохався в античній поезії, то найчастіше навідувалися до нього герої стародавньої епохи.¹⁵ Тіо могутній Теракл¹⁶ кличе до подвигу златоногого; то уцелений син Тет¹⁷ Аїтея радить лічмо триматися рідної матері - Землі, бо лише вона в боротьбі наснагу дав; то небажний син Дедала¹⁸ Тар¹⁹ з-за грат магне Крілом і помахами летіти до вічного світлодайного сонця якого далі від цього лічмо.²¹

З'являвся і образ Лаокона²² словного сина Тарої²³, який боронив свою Вітчизну від нападників і яка, по волі богів, мала перетворитися на купу гною. Мармурова статуя, найкращий витвір Старогрецького мистецтва, на очах оживала. Страшницьке лице батька, мажорні очалем сповнені очі синів. Ви уже чули страшне смертобвисте шипіння потворної голови злія-полоса: очі втіли в жертву, холодні звиви-спрути сплелись навколо тіла і все думче стискають в смертельних обіймах оцвіровані жертви. Надмірні зусилля батька і синів збільшитись від мажорних обіймів не можуть перемогти страшного злія. В очах батька і синів згасла надія на рятуюнок.

Така воля богів!..

І спалахнуло гнів поета на тия, хто наєлав таку незаслужену страшну кару на народ, на Вітчизну батьків своїх.

"Мов той Лаокон серед злія,
"Так люд увесь в таях путає в'язь..."

Ох, і коли ти слухат страшний
На тілі велетня порветься?"

І. Сороанко. Із збірки: "З Вершах; Кудин".

Але що ж це?! Не Лаокон в обіймах злія корчиться а таке знайома, таке рідне обличчя студника і корчиться воне не від атисданія злія а від болю, що ²⁴ болю забрав горний двоголовий вікуєвоки оред-стержіа.

377
В пазурах хижака звиваються не сини Лаокона, а його рідні брати...

Злишняя почала судити поета, холодний піт виступив на змеможеному тілі. Поет гдизично відгук Студникі пацури хижака, які все злише замазати в тіло і душу. Тяжаритесь сідолоість. Поет зойкнув від болю і жаху.

В коридорі, закутими в дучку²⁵ дверей злісно спалахнуло око Кудикоті²⁶ цей погляд, мов маминка, влучив у саме серце. В голові загучло, задудило і поет безсило звалився на холодні мари, мов загсмеричений.²⁷

Найчастіше, в морочі безсоння, з'являвся образ студника зя модське частя Прометей²⁸. Це на світланіу поетичної творчості, коли поет-юнак тилили очима вдивлявся в Сичю далечинь і там, на білих астувах, бачив світло модського частя, велика точка українського народу Леся Українка пророкувала велике майбуттє юнака. А образ Прометей, встиганий полум'яним серцем зворі, але такої дучкої дучок поетесч, захоплював, карчував, гадячував, наповнював мовлячи, вливав цілющу воду в душу поета в чаші сумнівів, зневіря.

Віж часом ставив себе поруч з рабом-неофітом²⁹ і в якомі виголошував так, мов його почув весь світ:

"Я честт віддам титану Прометейо,
Що не творив своїх модей рабами,
Що просвітив не словом, а вавлято,
І мучивсь не три дні, а без ліку,
та не назвав свого тирана батьком,
а деспотам всесвітним і прокляв,
віщуючи усім богам погібел.
І Велик йому гідю. Коли загини,
то не за кого - він не хоче смерти -
Але за те, за що і він страждав".
Леся Українка, "В катакомбах".

Люді юнака не лякали ніякі погрози, не страшні були тортури і муки за правду за волю. Він без жалю і жалтня віддасть життя, аби вкрити себе негубовдним, кс рабом злітським.

Нехай нікого хрест ні не лякає,
бо як почую я в своєму серці
святий вогонь і пог на час, на мить
здолала смити не раби зміденниці,
а вільним, невідладним, богорівним,
то я худелвилм і на смерті п'ячу,
і без похори на хресті скокаю",
і від.

Поет знав, що боги жорстоко карають всіх, хто
йде супроти їхнім велінням, а особливо чекала сувора
кара тих, хто проникав до глибини небесних криївок,
де переловувалися всі людського ока так багаті витво-
ри вогню духа.

Адама і Єву за непослух, за зірване яблука з дерева
"нізакня дотра і зла, було вигнано за граму раю і прок-
ляття, вполю на голови не лише вимувати, а і на всіх
майбутніх нащадків їхніх до тисячі тисяч поколінь.

Ось як описано це покарання:

"Кара за гріх первородний.

... Потім сказав Бог до Адама: За те, що ти
послухав свої жмені і їв з дерева, з якого я тобі
заборонив їсти, проклята буде земля в ділі рук
твоїх, і буде тобі терня і бодяки родити, при
тяжкій праці будеш живити ся її овочами і в
поті чола будеш позивати хліб, аж повернеш до
землі, з якої ти взятий; бо ти є земля і в землю
обернеш ся.

Але Господь проголосив тому кару, дав Адамові
і жмені его оденні скірляні; вигнав з раю; поставив
перед раю херувимів з огненним мечем щоб стеріг
вход до раю". 30.

В жорстокій люті, боги карали безсмертних, — найматі-
шого карою смертних.

Так, Агарер — "вічний жид", був покараний до кінця світу
блукати по землі і не находити собі місця лише за те, що

штовхнув хреста, як того бели на Голгофу. 31

Ця люте кара безсмертних, була дарована Троянською
те, що він дарував людям вогонь пізнання. Боги наказали
Гермесові 32 прикувати Троянського до скелі, щоб навічно
зловисто вигукував:

— Там сонце буде полити тобі шкіру, ступа буде пекти
тобі рот. Невимовно тяжкою буде твоя нерухомість. Ти
Троянсько будеш просити порятунку, — тебе ніхто не по-
чув, ніхто не прийде тобі на допомогу!

Гермесові знало було Троянського, до болю знало, але він боявся
і роземівити грізного Зевса. Ступа переміз своїм чуття до
Троянського.

Поет знав, що багато є героїв, які плазують перед
владкою Зевсом, і закують батька рідного.

Образ, споконвічно катованого страдника, був йому близь-
ким саме тут за гратом вівдичі; глибокі стили явля
знітили душу, вужка камера-каміяшниця, скловувала волю,
обковані хвості закривали шия до трутів, до творчої праці.

Тіля нових векрних і мігних роздумів, а тих векорів
і ногой було незгідно почав поет тількише приглядатися
до лученика Троянського і хилого орла.

Знало, до болю знало страдника, але і орла страшно.
Вогнем ненавистної жадоги малити очи, страшні зашч-
ті пазурі; закривавлений, як гал ката, гудь; мочутні,
розглетрени крила закривали весь світ.

Морозом обдавало, жаск скловував знесилене тіло, муч-
ніло в голові, німів язык, — а не було сили вивести пог-
ляканий очей від цього споконвічного модерного катувальника.

Тим же далі приглядався поет до дводобу безсмертня з
жизням орлом, тим ставало ясніше, що жужак перемаче
студника.

Тіло Троянського обважало і безалло злісало над чорним
уввищем, голова стала на закривавлені губи, з глибоких ран
вже не кров сочила, а скловувалися склянілі вухетні
гервоного буритину, переліпані пераломі самог'їтими: ро-
жми; жовті; чорні і парали вони з обривавленої скелі в саи-

мигнові ³³ соняшні долини. Поети всіх народів землі старано видірювали слюзи-самохвоти, ліпили гарівниці переливали соняшного проміння в них, втуляли в золоті одоти поезії і дарували людям.

Лють нахлюнула на хижаків. Він ханав гербові зечетки крові, набивав шию своєю пелюк, залмавав, гитав, але він завтурягали в гярі, душили, пакли вогнем. Рабивед з лоті хижак, шматкував живе тільо, помив ребра, ямовав у саме серце. Зарігнулося серце мухеника. Надимлу пграв він обвядиміту голову і отік хижаків поглядом знеком і гярдості звитяжимої. На хвилю зачепив хижак-модогер, а потім з стурашною силою налетев: гзубку в у самі оті атуратнико. Затимартились оті, померкли, а брег все товбав; товбав у мертві западини. І з мертвих отей рясно потерели джерело-длажиткі слюзи-смааради, дено сині сафори, різніколіорові топази...

Відрывався хижак від скелі і погов робити великі коло над чорними безігдфами, надирало нову криваву зроби!

Не вистачило в поета мухеникості гукнути на весь світ разом з великим Камандарем:

"Я не люблю тебе, некавіжю, беркуте, ³³
"За те, що в грудях ти ковави серце лоте,
За те, що в ти пши, на кизьки і слабіа
З погордою гядиш, хоч сам живеш з мте;
За те, що тебе боттися слабіа твар;
Некавіжю тебе за те, що ти гярі!
То єв блищити ліи кріє ³⁴ чим добра, виступи певен
І втисне дядо під хмару понесе він
І замість нести смерти з гори на земне ложе
І сам спиткаши смерть під хмарам, небоже!"
Ів Франко, "Беркут".

Це великий Камандар писав тібеналіття талу.
Не гукнув поет єнівно на весь світ, - божевільний
мелу охотив вядня: на його очах подоланно безсерця!

379
Хвалу відганяти перемогам!...
Порадився жет з богали Олімпі, гурнув на Тарокас і пої-
ликав свою перелякану музу

З далекої біотії ³⁶ з гори Телікан прилетіла цього нес-
ридлива сполохана муза, із-за грат почала болярко відіорі-
вати намгкеним центоломного поета-вядня. З каміри-кам'я-
ниці через грати политили на кригах тісено половеми; не
емілі звуки, коливь талей богатотунної арфу, а темер з
обрізаннми ступками ³⁷. Поет зякано поглянув на музу і
болярко тремтотили руками вгядів розломану арфу.

Поглядом малю і доктору обрам поета-вядня даника
Мкелозіни ³⁸ гарівна ввтарта, муза поезії та музики,
взяла з рук його белавлену арфу, яка тумно обідвалася
на стогін поета. Заслухана ввтарта кивнула своїй
молодий сестрі Полігімії, музі гінців, показала в бік
поета, що розначиво кидався по каміри-кам'яниці і
шепнула їй:

- Український поет, хосе склатати хвалу хижаків,
то оце доконав Тарокетя, якого в давнину покарав наш
Гатенцько Зеве. Доломоди йому, бо я тут безсила...

Полігімія пильно вквляпав в поетата поета, прислу-
халась до стогону його серця, до стуратидання гуні, микві.

А навіколо вже зловісно мугали ввмнеї - Єрмії ³⁹ -
богині прольому, полети і мари. Вони ескали своїм гадю-
чим волоссям, трониввали гербовити, налитими злотом очима,
нагомили стурлу на поета. Очі крилаті богині! Вони буні
меретокі і неблагані!

Жалі, а чим зарядити слівця-поета?

Яку здрюо дати б руди? Які слова власти в чєтї тремтої?

"Ардрити, ардрити -
Золотими, волосними..."

І. Липина.

А де ж ті арди вістати? Якого їх питати?
Одні самотів їх віддали, в інших з рук вирвали і розбили,
а більша частинка замінила їх на з пишквали бубинотили
і свої гудувания прилучили до гунання бубнів-барабамів;

Гудуть і буднями - гупають аж луна іде, аж земля
гуляє.

Бандури, кобзи? - заборонено!

Подати провітту, щоб на весь світ рознесла прокув-
ду наділку, щоб її відлукняв стоголосого чоловіка - віршника
розкотилося горами, полонинами...

Преміята му залізю лежить.

"О слово! Будь мечем моім!

Не сонеч етани, в горі сплишея,

Осьві мій край і розлетися

Доцями судними на кили."

О. Олесь.

А десь молотом у ебуки, у самі куточки мозку:

"Тихше, тихше: ходять звірі,

Тють народу кров балтури...

Нахилляйтеся,

Пригисайтеся:

Може ли мо пройдути звірі...

Тихше, тихше -

Хто це тише?

Тихше... тихше..."

О. Олесь.

А хижі і ненамертві Гарпії ⁴⁰ вже внялися в
залізні ґрати кам'яними; в тьмяному, відбитому від даху
заслонки, місячному сяві блищать їх гості казурі...

А там десь у підсвідомості, лянливо:

"Видігли шакалч, вижитили сови..."

"Скрізь горячі труни, скрізь потоки крові..."

Поет занепадає духом, знесилювався тілом.
Потрібно рятувати! Як же дістати музичний інструмент?
Навіщо брехали гитари, хвацько викаблучували ба-
лалайки, але Толізімнія добре тямилася, що в цих
українців культура інтернаціональна за емістан
і національна доромо.

Та в них же і гіра! Правда вона виготовлена
не з чорних кісток то розів бувало, як в стародавніх

380
гравів, а її виготовлено з простих дощочок і тембр
цій ліри доренкаєдні, гунявни, зате вона з давніх часів
має дорому цілою національною а назва етучиену влявді
інтернаціональна.

А ось надріває і олімпій лорник: він дримав під якоюс зч-
шою-Гілкою і його сирота-поводир куняв біля нього.

Взяла тихесемко муза ліру і принесла в'язаві.

Взяв поет ліру і обережно покутив карбою колесом-
сличкою. І застїкала гіра пісно кедростівану лорником сїтчи:

"Лякми тален, етчу,

Що ти відкотився,

Бче би дав гостинчика,

Щоб єм год носився."

Поет відсалмував і відкотув ліру від себе, але муза
вже була поруч і підбадьорувала його своїм диланом.

Знову поет присунув до себе ліру, і взяв її на коліна і
почав наструювати інструмент етучио-клавїшно-сличкової

Підтягнув кобляку ліри; наструював до етучи-"дїслїді"
дві інші етучи: "тенор" і "басорок", ⁴¹ покутив карбою
колесом-сличкою перебрал пальцями клавїатуру
дерев'яних колодочок і почали кичикові обери етучи
виводити мелодїї.

Так народилась пісня-хвала, гімн покорч едвлю
лихолу:

"Із-за гр та високїх

"Сизокрил орел летить.

Не зпамяти крил високїх,

Того лету не еткнїть..."

До душі припала пісня орливі жижалу і наказав він
випустити з клітки етївїя-поета, а на знак едотї
орликої шилоєї, велїв перекурал тиоретнїши ззолотї
"вуса поетовї, щоб бува з шижикетера на волї в турка
не перевертївав.

Повїрили люди поетовї; забули етуднїва Прометей,
здали коштовноєї в "марсїн" ⁴² і почали етїватї хвалу
орлов: етїзокрилцевї за часлїве лїтїтїя.

А орел-сизокрилець випустиє поета не лише за
ім'ям, але мав на гаду, що поет буде доброю гучинадою
нарпатським опришкям, бо він уже вирішив накригти їх
своєю горнило крилом, як свою чергову зброю.

Не сам орел-сизокрилець піднявся із-за гір та ви-
соків а в сугриводі горних кручів з породи Кагановичів.
Ненаситний сизокрилець в голодній люті нахмувся на
власних орлят, на Сокопів ⁴³ Ясинів, як кинув над
морями і кидався на Буревісників ⁴⁴ - кохалюбців, а чарні
кручки налітали цілими зграями на беззахисні брами
народу. Самий найгорніший крук з особливою люттю
напав на меншого брата великої неділимат січії
карбів.

Капали тих, хто гартував плуги ⁴⁵, закльову-
вали елітників, які піднімали голос на Золотих
Богів і розпочинали з мисли Крикутний біб ⁴⁶,
Хижаки добали Валвишеві ⁴⁷; душили чамняток
на Колективних шляхах над Бистуни Бучах;
нищили все, що тягнулося до світла, до сонця.

Люди перетворились на мислівську дичину. На них
полювали і знищували мислівці з породи Ястудів-
Кагановичів, з породи шулік-Шульгінців ⁴⁸.

А в лави ставали все нові і нові бібці люті
славої, беззаконня. Не здолати горних Крукам
душі живого народу, не витити горячу кров сунця,
яке біється в грудях...

Т почав радити найгорніший Велзевул сизокри-
лець вузкокоболому, щоб перегнати весь рід молод-
шого брата на нові місця ще до того не сходящій,
ще до того не змирній. Почали горну раду радити,
підрахунки робити: торочувати об'їждився довіла
дорога та "Благоустрій" в місяцях, сталі об'їждився.

Т тут вигукну горний Крук, злий друг молодшого брата.
- Фив, крав! Крав нив, крав! Е!!!" - Почав наміптувати:
- Родина молодшого брата, народ чинотий, та б
хиталенько його наплодилося. Каробить гвалту та Крику

на весь світ широкій, то чи не найкраще буде їх беле
разом спробувати найкоротшим шляхом в далеку дорогу
до їхніх пращів поганих..."

Насувалась чорна ніч. Виходив в 33-й рік.



Арт. 1158
Ціна 44 коп.

